

ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi

*Journal of World Geography and
Development Perspectives*

*Official Journal of Atatürk University Faculty of Letters
Department of Geography*

Issue 5 • June 2024

E-ISSN 2822-5589

<https://dergipark.org.tr/en/pub/jwgdps>

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi

Journal of World Geography and Development Perspectives

EDITOR IN-CHEIF / BAŞ EDITÖR

Salih BİRİNCİ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: sbirinci@atauni.edu.tr

EDITORS / EDITÖRLER

Çağlar Kıvanç KAYMAZ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: ckkaymaz@atauni.edu.tr

FOREIGN LANGUAGES EDITOR / YABANCI DİL EDITÖRÜ

İlknur Çakır

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: ilknurcakir@atauni.edu.tr

Yusuf KIZILKAN

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: yusuf.kizilkan@atauni.edu.tr

EDITORIAL BOARD or ADVISORY BOARD /YAYIN KURULU veya DANIŞMA KURULU

Saliha KODAY

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: skoday@atauni.edu.tr

Kenan ARINÇ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: karinc@atauni.edu.tr

Zeki KODAY

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University Faculty of Letters Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: zkoday@atauni.edu.tr

Mehmet ZAMAN

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: mzaman@atauni.edu.tr

İbrahim KOPAR

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: ikopar@atauni.edu.tr

Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: mudemir@atauni.edu.tr

İhsan BULUT

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya, Türkiye
Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Geography, Antalya, Türkiye
E-mail: ihsanbulut@akdeniz.edu.tr

Zerrin KARAKUZULU

Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Sakarya, Türkiye
Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Geography, Sakarya, Türkiye
E-mail: zkarakuzulu@sakarya.edu.tr

Tülay ÖCAL

Mustafa Kemal Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Hatay, Türkiye
Mustafa Kemal University Faculty of Letters Department of Geography, Hatay, Türkiye
E-mail: tulayocal@mku.edu.tr

Bayram ÇETİN

Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Bursa, Türkiye
Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Bursa, Türkiye
E-mail: bayramcetin@uludag.edu.tr

Serhat ZAMAN

Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Bursa, Türkiye
Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Bursa, Türkiye
E-mail: serhatzaman@uludag.edu.tr

Alperen KAYSERİLİ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ağrı, Türkiye
Ağrı İbrahim Çeçen University Faculty of Arts and Sciences Department of Geography, Ağrı, Türkiye
E-mail: akayseriali@agri.edu.tr

Günay KAYA

Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Giresun, Türkiye
Giresun University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Giresun, Türkiye
E-mail: gunay.kaya@giresun.edu.tr

Emre ÖZŞAHİN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Tekirdağ, Türkiye
Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Tekirdağ, Türkiye
E-mail: eozsahin@nku.edu.tr

Atilla KARATAŞ

Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul, Türkiye
Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, İstanbul, Türkiye
E-mail: atilla.karatas@marmara.edu.tr

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi

Journal of World Geography and Development Perspectives

Mehmet DENİZ

Uşak Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Uşak, Türkiye
Uşak University Faculty of Letters Department of Geography, Uşak, Türkiye
E-mail: mehmet.deniz@usak.edu.tr

Halil HADİMLİ

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya, Türkiye
Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Geography, Antalya, Türkiye
E-mail: halilhadimli@akdeniz.edu.tr

Kübra ERHAN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Tekirdağ, Türkiye
Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Tekirdağ, Türkiye
E-mail: kerhan@nku.edu.tr

Cemal SEVİNDİ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: csevindi@atauni.edu.tr

Çağlar ÇAKIR

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya, Türkiye
Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Geography, Antalya, Türkiye
E-mail: caglarcakir55@gmail.com

Aykut CAMCI

Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Giresun, Türkiye
Giresun University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Giresun, Türkiye
E-mail: aykut.camci@giresun.edu.tr

Zeynep YILMAZ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography, Erzurum, Türkiye
E-mail: zeynepyilmaz@atauni.edu.tr

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi

Journal of World Geography and Development Perspectives

About the Journal of World Geography and Development Perspectives

Journal of World Geography and Development Perspectives is a peer-reviewed, open-access, online-only journal published by Atatürk University.

The journal is published biannual in both Turkish and English, with articles released in June, and December.

Abstracting and Indexing

Journal of World Geography and Development Perspectives is covered in the following abstracting and indexing databases;

- ERIH Plus

Journal of World Geography and Development Perspectives aims to publish studies of the highest scientific caliber in the field of geography.

Journal of World Geography and Development Perspectives publishes articles that will contribute to the literature on geography. The main purpose of the journal is to disseminate the scientific knowledge produced in the field of Physical Geography (Geomorphology, Climatology, Biogeography, Soil, Vegetation, Disasters, etc.), Human Geography (Population, Economy, Tourism, Agriculture, Livestock, Mines, Land Use, etc.), Geographic Information Systems and Remote Sensing to a wide platform. In doing so, the journal aims to bring together researchers, educational practitioners and policy makers at a common intersection.

The target audience of the journal consists of researchers who are interested in or working in the field of geography.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/en/pub/jwgdp/writing-rules>

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi Hakkında

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi, Atatürk Üniversitesi tarafından yayınlanan hakemli, açık erişimli, yalnızca çevrimiçi bir dergidir.

Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere hem Türkçe hem de İngilizce olarak yılda iki kez yayınlanmaktadır.

Özetleme ve İndeksleme

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi aşağıdaki özetleme ve indeksleme veri tabanlarında yer almaktadır:

- ERIH Plus

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi, coğrafya alanında en yüksek bilimsel kaliteye sahip çalışmalarını yayınlamayı amaçlamaktadır.

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi, coğrafya literatürüne katkı sunacak, makaleler yayınlamaktadır. Derginin temel amacı, Fiziki Coğrafya (Jeomorfoloji, Klimatoloji, Biyocoğrafya, Toprak, Vejetasyon, Afetler vb.), Beşeri Coğrafya (Nüfus, Ekonomi, Turizm, Tarım, Hayvancılık, Madenler, Arazi Kullanımı vb.), Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama ile ilgili teorik ve uygulamalı konuları alanında üretilen bilimsel bilgiyi geniş bir platforma yaymaktır. Dergi bunu yaparken araştırmacıları, eğitim uygulayıcılarını ve politika yapıcıları ortak bir kesişim noktasında buluşturmayı hedeflemektedir.

Derginin hedef kitle, coğrafya alanına ilgi duyan ya da bu alanda çalışan araştırmacılarıdır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/en/pub/jwgdp/writing-rules> adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

Salih BİRİNCİ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

✉ sbirinci@atauni.edu.tr

✉ worldgeo@ataun.edu.tr

🌐 <https://dergipark.org.tr/en/pub/jwgdp>

☎ +90 442 231 8223

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi

Journal of World Geography and Development Perspectives

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLES/ ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 1** Isparta İli Nüfusunun Eğitim Durumu
Education Status of Isparta Provincial Population
Hüseyin ŞAHBAZ
- 23** Tortum Çayı Havzası Agroturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi
Evaluation of Tortum Stream Basin Agrotourism Potential
Dilara ŞANLI & Zeki KODAY
- 35** Bir Bölge Olarak Orta Doğu, Sorunları ve Olası İş Birliği Kazanımları
The Middle East as a Region, its Problems and Possible Cooperation Gains
Muhammet ORAL
- 50** Azerbaycan Fındık Üretiminde Gah Rayonu'nun Yeri
The Place of Gakh Rayon in Azerbaijan's Hazelnut Production
Sabina ÇETİNKAYA
- 61** Ovit ve Zigana Tünellerinin Bölgesel ve Küresel Açından Jeopolitik Analizi
Geopolitical Analysis of Ovit and Zigana Tunnels From Regional and Global Perspectives
Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi

Journal of World Geography and Development Perspectives

HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Bayram ÇETİN

Prof. Dr. Zerrin KARAKUZULU

Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Prof. Dr. Ogün COŞKUN

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Doç. Dr. Mehmet DENİZ

Doç. Dr. Fatih ARICI

Doç. Dr. Kaan KAPAN

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün ZAMAN

Dr. Öğr. Üyesi Müjde AYDOĞDU

Isparta İli Nüfusunun Eğitim Durumu

Education Status of Isparta Provincial Population

Öz

Isparta, yağ gülü yetiştiriciliğiyle adını dünyaya duyuran bir ildir. Bu ilin eğitim durumunu ortaya koyan güncel bir araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Isparta ilindeki nüfusun 1927-2022 dönemindeki okuryazarlık ve 2022-2023 istatistiki verilerine göre de eğitim durumunun coğrafi bir perspektifle ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırma, nicel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır. 2022 yılı itibarıyla Isparta ilindeki okuryazar olmayanların %76,73'ünü 65 yaş ve üzerindeki kişiler oluşturmaktadır. İlde on dört yaşında veya daha üzeri yaşta olan nüfusun büyük bir bölümünü (%28,43) lise mezunları oluşturmaktadır. 2022 yılı itibarıyla inceleme alanı ülkede; doktora mezunlarının oranı açısından ikinci, master mezunlarının oranı açısından beşinci ve fakülte/yüksekokul mezunlarının oranı açısından ise on ikinci sırada yer almıştır. Ayrıca 2022-2023 döneminde Isparta ilindeki üniversitelerde örgün eğitim gören; 58.427 ön lisans ve lisans öğrencisi, 4.270 master öğrencisi ve 1.427 doktora öğrencisi bulunmaktaydı. Doktora, master ve fakülte/yüksekokul mezunlarının oranı bakımından Isparta, ülkenin önde gelen illerinden birisidir. Yerinde ve yeterince faydalandığı takdirde bu durum, Isparta şehrinin fonksiyonel açıdan hem bir üniversite kenti olmaya doğru evrilmesini ve hem de ilin her açıdan gelişmesini sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Isparta İli, Nüfus Özellikleri, Okuryazarlık, Eğitim

ABSTRACT

Isparta is a province that has made its name known to the world with its oil rose cultivation. There is no current research revealing the educational situation of this province. For this reason, this research aims to reveal the literacy level of the population in Isparta province in the 1927-2022 period and the educational status according to 2022-2023 statistical data from a geographical perspective. The research was prepared using the quantitative research method. As of 2022, 76.73% of the illiterate people in Isparta province are 65 years and older. The majority of the population aged fourteen or over in the province (28.43%) consists of high school graduates. As of 2022, the study area ranked second in the country in terms of the rate of doctoral graduates, fifth in terms of the rate of master's graduates, and twelfth in terms of the rate of faculty/college graduates. In addition, in the 2022-2023 period, there are 58,427 associate and undergraduate students, 4,270 graduate students and 1,427 doctoral students studying in formal education at universities in Isparta province. Isparta is one of the leading provinces of the country in terms of the rate of doctoral, master's and college graduates. This situation, if utilized properly and adequately, can enable the city of Isparta to evolve into a university city functionally and to develop the province in all aspects.

Keywords: Isparta Province, Characteristics of the Population, Literacy, Education

Hüseyin ŞAHBAZ

Ağrı İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Ağrı, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 19.01.2024

Kabul Tarihi/Accepted 03.06.2024

Yayın Tarihi/Publication Date 14.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Hüseyin ŞAHBAZ

E-mail: huseyiniyesuh@gmail.com

Atıf: Şahbaz, H. (2024). Isparta İli Nüfusunun Eğitim Durumu. *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, (5), 1-22.

Cite this article: Şahbaz, H. (2024). Education Status of Isparta Provincial Population. *Journal of World Geography and Development Perspectives*, (5), 1-22.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Bugünün birçok kalkınmış ülkesi, eriştikleri teknoloji ve gelişmişlik seviyesini beşeri kaynaklara yaptıkları yatırımlara borçludur (Peran ve Bilir, 2007, s. 132-141). Beşeri kaynakların ise sağlık ve eğitim olmak üzere, iki temel ögesi bulunmaktadır. Bunlardan eğitim, Birleşmiş Milletler nezdinde insani ve sosyal gelişimin en önemli unsuru olarak görülmektedir (Akiş, t.y, s. 142). Bu nedenle günümüz ülkeleri, eğitim için ayrılan kaynakları, geleceğe dönük ve uzun vadeli yatırımlar olarak değerlendirmektedir (Çetin, 2014: 1).

Eğitim, bireylerin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik yönde değişiklik meydana getirme sürecidir (Şenel, 2008, s. 11). Bu süreç, çevre ayarlaması yoluyla, en etkin ve planlı bir şekilde örgün eğitim veren okullarda gerçekleştirilmektedir (Arslan, 2009, s. 3-12).

Eğitim açısından dünyada ön plana çıkan ülkeler olabildiği gibi bir ülke içinde ön plana çıkan iller de olabilir

(Şahbaz, 2022, s. 42). Son yıllarda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan Ulusal Eğitim İstatistikleri incelendiğinde, Isparta'nın eğitim seviyesinin yüksekliği ile ülkede dikkati çeken illerden birisi olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışmada adı geçen ildeki nüfusun eğitim durumunun ele alınması amaçlanmıştır.

Coğrafi açıdan Akdeniz Bölgesi'nin Antalya Bölümü'nde yer alan Isparta; kuzey ve kuzeybatıda Afyonkarahisar, doğuda Konya, güneyde Antalya ve güneybatıda ise Burdur illeri ile çevrilidir (Harita 1). 8.946 km²'lik bir yüz ölçüme sahip olan Isparta ilinin nüfusu 1927 yılında 144.804 iken 2023 yılında 449.777'ye ulaşmıştır. Ayrıca 1927 yılındaki nüfusun %74,73'ü kırsalda yaşıyorken 2023 yılında ise %74,96'sı kentte yaşar hale gelmiştir (Tablo 1). Kır ve kent nüfus oranlarındaki bu değişme özellikle 1950'lerden itibaren bir yandan tarıma yeni teknolojiler girerek öte yandan kırsalda nüfusun artması ve buna bağlı olarak da toprakların miras yoluyla parçalanması gibi sebeplerle ilişkilidir (Sevinç vd., 2018, s. 75).

Tablo 1.

Yıllara Göre Isparta İlindeki Kırsal, Kentsel ve Toplam Nüfus (1927-2023)

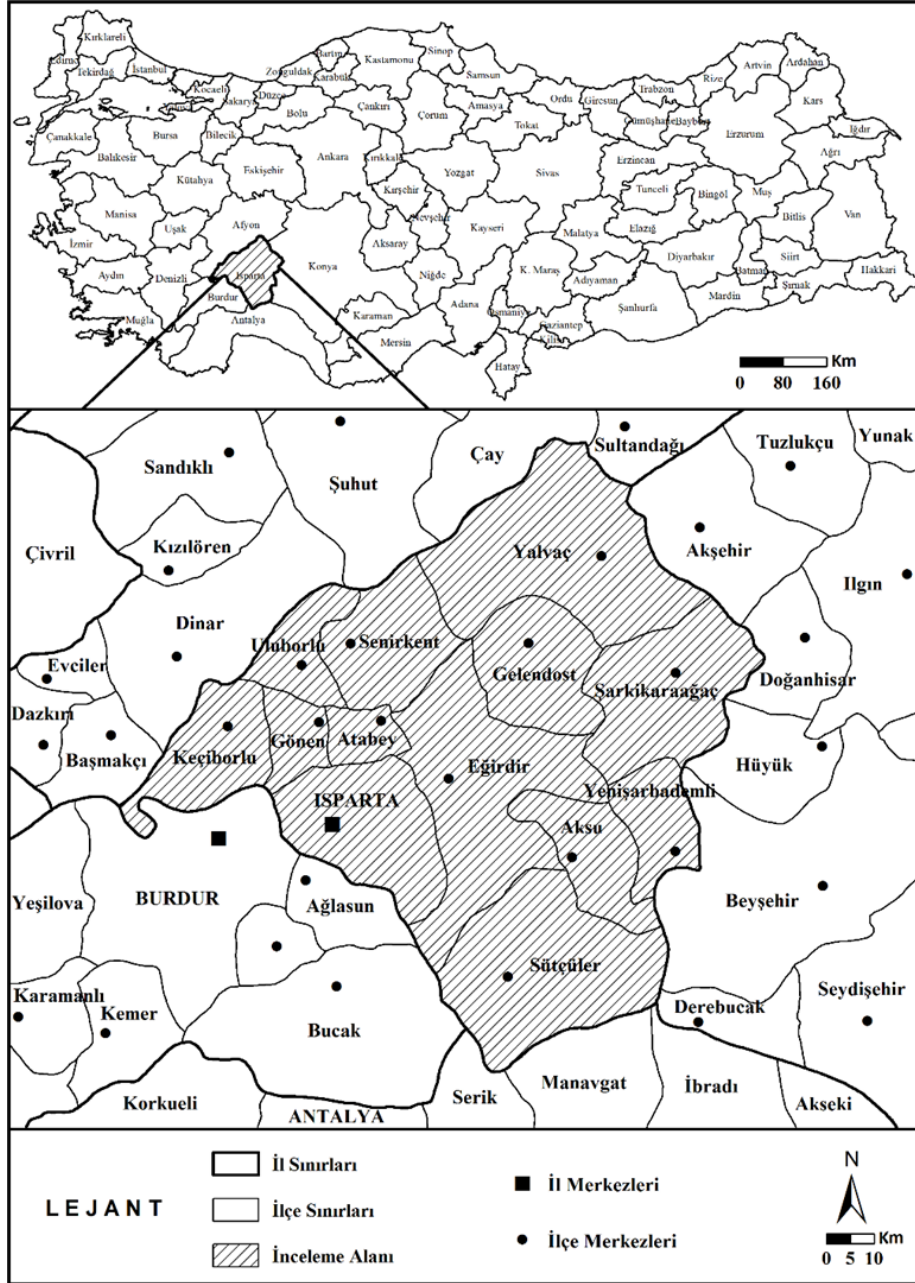
Yıl	Kırsal Nüfus	%'si	Kentsel Nüfus	%'si	Toplam
1927*	108.217	74,73	36.587	25,27	144.804
1935*	125.308	75,29	41.133	24,71	166.441
1940*	129.240	75,25	42.511	24,75	171.751
1945*	131.201	76,04	41.342	23,96	172.543
1950*	140.187	75,24	46.129	24,76	186.316
1955*	145.216	68,47	66.864	31,53	212.080
1960*	157.915	65,16	84.437	34,84	242.352
1965*	169.689	63,74	96.551	36,26	266.240
1970*	185.733	61,91	114.296	38,09	300.029
1975*	190.445	59,02	132.240	40,98	322.685
1980*	191.865	54,80	158.251	45,20	350.116
1985*	199.546	52,12	183.298	47,88	382.844
1990*	204.975	47,15	229.796	52,85	434.771
2000*	212.120	41,29	301.561	58,71	513.681
2010**	137.234	30,61	311.064	69,39	448.298
2020**	116.025	26,35	324.279	73,65	440.304
2023**	112.643	25,04	337.134	74,96	449.777

Kaynak: *DİE, 2001: 44; **TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)

İdari açıdan inceleme alanında; Isparta (merkez), Aksu, Atabey, Eğirdir, Gelendost, Gönen, Keçiborlu, Senirkent, Sütçüler, Şarkikaraağaç, Uluborlu, Yalvaç ve Yenişarbademli olmak üzere 13 ilçe bulunmaktadır. Bu ilçelerin merkezi konumunda olan yerleşmeleri, pek çok şehir araştırmacısının kır-kent ayrımında temel ölçüt olarak kabul ettiği (Darkot, 1967: 3) ve Türkiye şartlarına en uygun olan, 10.000 nüfus kriteri (Emiroğlu, 1975, s. 127-128) açısından, 2022 yılı TÜİK ADNKS verilerine göre değerlendirmek mümkündür. Buna göre inceleme alanındaki yerleşmelerden Isparta merkez ilçe (247.580), Yalvaç (22.538), Eğirdir (16.759) ve Şarkikaraağaç'ın (10.128) şehir özelliği taşıdığı, diğerlerinin ise kasaba niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasında bir geçiş alanında yer alan il topraklarının yaklaşık %65'i dağlarla kaplıdır. Bu dağların arasındaki irili ufaklı depresyon alanlarında ise verimli ovalar yer almaktadır. Tarımsal açıdan önem arz eden bu alanlarda nüfus da yoğundur. Aynı zamanda Göller Yöresi'nin de merkezi konumunda olan ilde; Eğirdir, Beyşehir, Kovada, Burdur ve Gölcük gibi göllerin tamamı ya da bir kısmı bulunmaktadır. Bunlardan özellikle Eğirdir, tarım alanlarının sulanması açısından önemlidir. Araştırma alanındaki arazilerin %70'i fazla eğimli sahalardan oluştuğu için şiddetli erozyon yaşanmakta ve bu da ekonominin büyük ölçüde tarımsal üretime dayandığı ildeki tarımsal faaliyetleri olumsuz bir şekilde etkilemektedir. İl; yağ gülü, elma, kiraz, vişne, şekerpancarı gibi tarım ürünlerinde ülke

çapında adından söz ettirmektedir (Temurçin, 2004, s. 2-4). Bunlardan özellikle yağ gülü (*Rosa damascena*) üretiminde dünyada ilk sırada (Gökdoğan ve Demir, 2011, s. 29) yer aldığı için ilin adı gül çiçeği ile de özdeşleşmiştir.

Harita 1. Isparta İlinin Lokasyon ve İdari Haritası

Söz konusu ilin eğitim durumuyla ilgili literatür tarandığında ulaşılan çalışmalar ve içerikleri şunlardır:

Öztürk (2023, s. 105-106) tarafından yapılan "Maarif Salnamelerine Göre Hamidabad Sancağında Eğitim" adlı araştırma; 1898-1903 döneminde Hamidabad Sancağı olarak anılan Isparta ilinde Müslümanların eğitim için daha çok medreseleri tercih ettiğini, sancak dâhilinde bulunan 60 medreseden 26'sının Uluborlu, 15'inin de Yalvaç ilçesinde bulunduğunu ve buralarda toplam 2.444 öğrencinin öğrenim gördüğünü, 1903 yılında da ilde 1 tane idadi (lise)

açıldığını belirtmiştir. Ayrıca belirtilen dönemde ilde gayrimüslimlere ait ibtidai (ilkokul) derecesinde 8 okul, rüşdiye (ortaokul) derecesinde 3 okul ve 1 tane de kız mektebi bulunduğunu belirtmiştir.

Dilmen (1937, s. 630) "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi" adlı çalışmasında daha önce 1903 yılında açıldığı belirtilen idadide (Isparta İdadisi) önceleri hazırlık ve genel olmak üzere eğitim verildiğini; sonradan bunun genel, sanayi ve zirai olacak şekilde değiştirildiğini; 1925 senesine gelindiğinde ise okulun ortaokula dönüştürüldüğünü ifade

etmiştir (Dilmen, 1937, s. 630).

Temurçin (2004, s. 311-312) tarafından yapılan "Isparta İli Ekonomik Coğrafyası" adlı çalışma; Cumhuriyetten önce Konya vilayetine bağlı bir sancak olan Isparta'da eğitim-öğretim hizmetlerinin I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı sebebiyle oldukça gerilediğinden, 1923 yılı öncesinde öğretmensizlik yüzünden bir kısmı kapalı halde ilde 80 kadar ilkokul bulunduğundan ancak Cumhuriyetten sonra bu durumun olumlu yönde değişmeye başladığından, nitekim 1923-1927 döneminde 86 ilkokulda 2.700 kadar öğrencinin eğitim-öğretim gördüğünden fakat 1952 yılına kadar da araştırma alanında herhangi bir lisenin bulunmadığından söz etmiştir.

Babacan (2008, s. 110) tarafından yapılan "Harf İnkılâbı'nın Isparta'da Uygulanması" adlı çalışma da Isparta ahalisinin; eğitim-öğretime önem verdiğine, nitekim 1928 yılında gerçekleştirilen Harf İnkılabı sonrasında bu harfleri öğretmek için açılan Millet Mekteplerine yoğun bir ilgi gösterdiğine değinmiştir.

Akçakanat vd. (2004, s. 16-17) tarafından yapılan "Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) Öğrencilerinin Isparta'daki Yaşam Kalitesi ve Isparta Halkına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi" adlı araştırma da ilde yükseköğrenim gören ve önemli bir kısmı büyükşehir belediyesi statüsündeki illerden gelen öğrencilerin çalışmanın yapıldığı dönemde küçük bir Anadolu şehri olan Isparta'daki sosyal ve kültürel imkânların kısıtlı olmasından şikâyetçi olduklarını ortaya koymuştur.

Yukarıda değinilen çalışmalardan da anlaşılacağı üzere Isparta ilindeki nüfusun eğitim açısından yakın dönemdeki durumunu ortaya koyan herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmayla adı geçen ilin; 1927-2022 dönemine ilişkin okuryazarlık durumu, 2022-2023 verilerine göre de bitirilen eğitim düzeyleri irdelenerek alanyazına katkı sağlanması hedeflenmiştir. Araştırma söz konusu ildeki nüfusun eğitim açısından; ülkedeki yerini tespit etme, mevcut sorunlarını saptama ve saptanan sorunlarına ilişkin de çözüm önerileri getirme açısından önem arz etmektedir.

Araştırma konusu açısından gerek ülkede ve gerekse de Isparta ilinde belirleyici olan husus, devlet tarafından belirli dönemlerde eğitimin belirli kademelerinin zorunlu tutulmasıdır. Zira 1924'ten (T.C. Anayasa Mahkemesi) 1997'ye kadar 5 yıllık ilkokul (İlköğretim ve Eğitim Kanunu..., 1997), 1997'den 2012'ye kadar 8 yıllık ilköğretim (İlköğretim ve Eğitim Kanunu..., 1997, s. 2) ve 2012'den itibaren de liseden mezun olmayı sağlayacak şekilde 12 yıllık (İlköğretim ve Eğitim Kanunu..., 2012) eğitim Türkiye'de

mecburi kılınmıştır.

Yöntem

Araştırmaya literatür taramasıyla başlanmış ve bu kapsamda gerek eğitim ve gerekse Isparta ili ile ilgili hazırlanan tez, makale, kitap, rapor ve kanun maddesi gibi kaynaklara ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan eğitim durumuna ilişkin istatistiki veriler; 1927 yılına ilişkin Umumi Nüfus Tahriri, 2000 yılına ilişkin Genel Nüfus Sayımı Isparta ve Türkiye kitapları ile TÜİK'in Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı (TÜİK UEİVT)'ndan alınmıştır. 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılına ilişkin okul sayılarının tespit edilmesinde, Millî Eğitim Bakanlığı Bilişim Sistemleri'nin (MEBBİS) Kurum Listesi veri tabanından yararlanılmıştır. Isparta'daki üniversitelerde istihdam edilen akademisyenlere ve eğitim görmekte olan öğrencilere dair istatistiki veriler ise Yükseköğretim Kurulunun (YÖK) Bilgi Yönetim Sistemi (YÖKSİS)'nden alınmıştır. Araştırmanın hemen her aşamasında burada sözü edilen kaynaklardan temin edilen istatistiki verilerden istifade edilmiş ve buna bağlı olarak da çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında okuryazarlık durumu ortaya koyulurken, bilimsel çevrelerce okuma ve yazma eğitimi açısından en uygun dönemin beş yaş beş ay ile altı yaş altı ay arası kabul edildiğinden (Güneş, 2013, s. 287), altı yaş ve üzerindeki nüfusa ilişkin veriler kullanılmıştır. Bitirilen eğitim düzeyleri ortaya koyulurken ise ilkokul ve ilköğretim gibi geçmişte zorunlu olan eğitim basamaklarından en az birinden mezun olunabilecek bir zaman dilimi olduğu ve istatistiki veri de bulunduğu için on dört yaşında¹ veya daha üzeri yaşta olan nüfusa ilişkin veriler dikkate alınmıştır. Ayrıca böyle bir karar alınmasında, Dünya Bankasının da eğitim düzeyleriyle ilgili bulguları ortaya koyarken on beş yaş ve üzerindeki nüfusu baz alması etkili olmuştur (Dünya Bankası, 2005, s. 228-231).

İncelenen konular açısından Isparta'nın ülkedeki durumunu ortaya koyabilmek amacıyla, eğitim düzeylerinin tamamı için her ilde 1.000 nüfus başına düşen kişi sayısının bulunduğu ve sonrasında da bunların yüksek olandan düşük olana doğru sıralandığı, tablolar hazırlanmıştır. Ardından bu tablolardaki eğitim düzeylerinin her biri için oranların derecesine göre Türkiye'deki illerin 5 gruba ayrıldığı haritalar, ArcMap 10.8 yazılımı kullanılarak çizilmiştir.

Nihayetinde de tüm bu veriler ve elde edilen materyallerden istifade ederek Isparta ilinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki okuryazarlık ve 2022-2023 istatistiki verilerine göre de bitirilen eğitim düzeylerine göre durumu coğrafi bir perspektifle ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

¹ Çalışmada bitirilen eğitim düzeyleri ortaya koyulurken Dünya Bankası verileri ile de uyumlu olması için on beş yaşında veya daha üzeri yaşta olan nüfusa ilişkin verilerin baz alınması planlanmıştır. Ancak Tablo; 6, 8, 10, 12 ve 14'te de görüleceği üzere TÜİK'in

UEİVT'den alınan verilerde bitirilen eğitim düzeyleri yaş gruplarına göre 15-19, 20-24... şeklinde değil de 14-17, 18-21... şeklinde sunulduğu için araştırmada on dört yaşında veya daha üzeri yaşta olan nüfusa ilişkin veriler dikkate alınmıştır.

Bulgular

1927-2022 Döneminde Altı Yaş ve Üzerindeki Nüfusun Okuryazarlık Durumu

Konuyla ilgili hazırlanan Tablo 2’de de görüleceği üzere 7 yaş ve üzerindeki nüfusun okuryazarlık verilerinin kayıt **Tablo 2.**

Isparta İlindeki ve Türkiye’deki Altı Yaş ve Üzerindeki Nüfusun Yıllara Göre Okuryazarlık Verileri (1927-2022)

Yıl	Altı Yaş ve Üzerindeki Nüfus		Okuryazar Olan				Okuryazar Olmayan				Bilinmeyen			
			Sayısı		%’si		Sayısı		%’si		Sayısı		%’si	
	Isparta	Türkiye	Isparta	Türkiye	Isparta	Türkiye	Isparta	Türkiye	Isparta	Türkiye	Isparta	Türkiye	Isparta	Türkiye
1927*	-	-	-	1.111.496	11,11	10,58	-	-	88,89	89,42	-	-	-	-
1935	133.852	12.862.754	29.941	2.475.649	22,37	19,25	103.911	10.387.105	77,63	80,75	-	-	-	-
1940**	145.190	14.900.126	41.151	3.657.367	28,34	24,55	104.039	11.242.759	71,66	75,45	-	-	-	-
1945*	141.322	15.166.911	49.069	4.583.305	34,72	30,22	92.253	10.583.606	65,28	69,78	-	-	-	-
1950***	159.379	17.856.865	60.872	5.779.915	38,19	32,37	98.294	11.997.046	61,67	67,18	213	79.904	0,13	0,45
1955	171.122	19.366.996	81.257	7.915.238	47,48	40,87	89.522	11.392.958	52,31	58,83	343	58.800	0,20	0,30
1960	199.226	22.542.016	92.614	8.901.006	46,49	39,49	106.608	13.625.086	53,51	60,44	4	15.924	0,00	0,07
1965	222.110	25.664.797	122.354	12.505.021	55,09	48,72	99.572	13.138.956	44,83	51,19	184	20.820	0,08	0,08
1970	253.438	29.273.361	155.000	16.455.525	61,16	56,21	98.438	12.817.836	38,84	43,79	-	-	-	-
1975	274.684	33.530.605	189.581	21.331.366	69,02	63,62	84.907	12.144.188	30,91	36,22	196	55.051	0,07	0,16
1980	301.743	37.523.623	217.475	25.311.211	72,07	67,45	83.951	12.197.323	27,82	32,51	317	15.089	0,11	0,04
1985	334.265	43.112.337	280.842	33.321.762	84,02	77,29	52.402	9.703.662	15,68	22,51	1.021	86.913	0,31	0,20
1990	388.639	49.163.110	334.313	39.555.483	86,02	80,46	54.255	9.587.981	13,96	19,50	71	19.646	0,02	0,04
2000	465.167	59.859.243	427.988	52.259.381	92,01	87,30	37.149	7.589.657	7,99	12,68	30	10.205	0,01	0,02
2010	414.575	66.133.461	381.697	59.525.746	92,07	90,01	18.529	3.825.644	4,47	5,78	14.349	2.782.071	3,46	4,21
2020	401.487	74.910.574	389.693	72.316.069	97,06	96,54	8.463	1.914.783	2,11	2,56	3.331	679.722	0,83	0,91
2022	407.724	76.593.361	395.835	73.973.259	97,08	96,58	8.112	1.826.577	1,99	2,385	3.777	793.525	0,93	1,04

Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929: 23; DİE, 2001: 47; DİE, 2003: 49; TÜİK UEİVT. *7 yaş ve üzerindeki nüfus. **1935 ve 1945 yılı verilerinden tahmin edilmiştir. ***5 yaş ve üzerindeki nüfus

İlk nüfus sayımından 1 yıl sonra, 1 Kasım 1928 tarihinde, (Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki..., 1928), Türkiye’de Harf Devrimi yapılmıştır. Bundan 7 yıl sonra ise (1935) ülkede ikinci nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımda Isparta ilinde okuma yazma yaşı ve üzerindeki toplam nüfus 133.852 kişidir ve bunun da %22,37’si okuryazardır. Buna göre 1927 ilâ 1935 yılları arasında geçen 8 yıllık süre, %101,35 ile Cumhuriyet Dönemi’nde ildeki okuryazarların oranının en fazla arttığı dönem olmuştur. Bu oran, aynı zamanda belirtilen yıldaki Türkiye ortalamasının (%19,25) da üzerindedir. Okuryazarların oranındaki bu hızlı artışın nedeni, Isparta halkının yeni harfleri öğrenmek amacıyla açılan Millet Mekteplerine büyük bir ilgi göstermesidir (Babacan, 2008, s. 110).

1940 senesinde Türkiye nüfusunun okuma yazma durumunu gösterir herhangi bir istatistiki veri bulunmamaktadır. Bunda II. Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine ülkede ilan edilen seferberliğin büyük bir etkisi olmuştur. Fakat DİE, 2000 yılında gerçekleştirilen genel nüfus sayımına dair hazırladığı kitaplarda belirtilen seneye ilişkin nüfusun okuryazarlık durumunu, bir önceki ve bir sonraki sayım verileri göz önünde bulundurularak tahmin etmiştir (Şahbaz, 2021, s. 75). Bu tahmine göre 1940

altına alındığı 1927 yılında Isparta ili nüfusunun %11,11’i okuma yazma biliyordu. Buna göre Isparta, belirtilen yılda okuryazarların oranı bakımından ülkede on ikinci sıradaydı. İstatistik Umum Müdürlüğü’nün (1929, s. 23) verilerine göre belirtilen senede ülkenin okuryazarlık oranı ise %10,58’di.

senesinde Isparta ilinin okuma yazma oranı %28,34, Türkiye’nin ise %24,55’tir.

1935-1940, Isparta ili ve çevresindeki halkın okuryazarlığını artırma adına önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Nitekim II. Dünya Savaşı’nın başladığı 1939 senesinde Gönen Köyü’nde bir eğitim kursu açılmıştır (Çetin ve Kahya, 2017, s. 145). Ardından 05.07.1940 tarihinde bu köyün iki mahallesi arasında, 301 dekarlık bir alanda Gönen Köy Enstitüsü kurulmuştur (Uzgil, 2003, s. 238). Bu enstitüye ağırlıklı olarak Isparta, Burdur ve Denizli illerinin köylerinden öğrenciler kabul edilmiştir (Çetin ve Kahya, 2017, s. 145). Bunlardan eğitim kursunu bitirenler, başöğretmenlerin gözetiminde nüfusu az olan köylerde görevlendirilmiştir. Böylece yetersiz de olsa küçük kırsal yerleşmelere eğitim-öğretim hizmetinin götürülmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde görevlendirilen öğretmenlerden; topladıkları çocukları 3 yıl okutmaları, kırsal yerleşmelerde karşılaştıkları sağlık sorunlarını ilgili mercilere bildirmeleri, köylüye modern tarım teknikleri hakkında bilgi vermeleri, akşam okulları ile de yetişkinlere okuma-yazma, hesap ve yurttaşlık bilgisi öğretmeleri istenmiştir (Kapluhan, 2012, s. 184-192). Enstitüyü bitiren öğretmenler ise Maarif Vekilliğinin göstereceği köylerde 20 sene çalışmak şartıyla

atanmışlar ve kendilerinden; eğitim-öğretim faaliyetlerini yerine getirmekten başka meydana getirecekleri atölye, bağ, bahçe ve tarlalarda kırsalda gerçekleştirilen işlerin bilimsel bir şekilde yürütülmesi hususunda da köylerde yaşayan vatandaşlara rehberlik yapmaları (Köy Enstitüleri Kanunu, 1940: 13682) istenmiştir. İstatistik Umum Müdürlüğü verilerine göre enstitünün açıldığı 1940 senesinde ülke nüfusu 17.820.950'ydi ve bunun da %75,61'i kırsalda ikamet ediyordu. Aynı tarihte Isparta ilinin nüfusu ise 171.751'di ve bunun da %75,25'i nahiyeye ve köylerde yaşıyordu (1944, s. XVII-746). Tüm bunlar dikkate alındığında sözü edilen eğitim kursu ve köy enstitüsünde öğrenim görenlerin gerek Isparta ilinin ve gerekse de ülkenin kırsal kesiminde ikamet eden nüfusun eğitim başta olmak üzere pek çok ihtiyacına cevap verecek nitelikte yetiştirildiğini söylemek mümkündür.

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılında yapılan nüfus sayımında Türkiye'de 7 yaş ve üzerindeki nüfusun okuryazarlık verileri kayıt altına alınmıştır. Buna göre 1945 senesinde Isparta ilinde 7 yaş ve üzerindeki nüfus 141.322 kişiydi ve bunun da %34,72'si okuma yazma biliyordu. 1945 senesinde ülkedeki okuryazarların oranı ise %30,22 idi.

1950 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen nüfus sayımında okuryazarlık verileri kayıt altına alınırken 7 yaş ve üzerindeki dikkate alınmıştır. Bu sayımda Isparta ilinin okuma yazma oranı %38,19'a, ülkeninki ise %32,37'ye yükselmiştir.

1955 yılından itibaren Türkiye'deki okuryazarların tespitinde ise altı yaş ve üzerindeki dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu sayımda Isparta ilinin okuma yazma oranı %47,48'e, ülkeninki ise %40,87'ye ulaşmıştır.

1960 senesine gelindiğinde ise ilde altı yaş ve üzerinde olanların sayısı 199.226 kişiye çıkarken bu nüfus içinde okuyazar olanların oranı ise bir önceki sayım dönemine göre ilk defa azalarak %46,49 olarak kaydedilmiştir. Aynı şekilde ülkedeki okuyazarların oranı da ilk defa bir önceki sayım dönemine göre azalarak %39,49 olmuştur. Yaşanan bu gerilemede, Türkiye'de uygulanan pronatalist (nüfus artış hızını artırıcı) politikaların etkisi olmuştur. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp Türkiye'nin kurulmasına kadar geçen sürede çok sayıda insan kaybedilmesi sebebiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkede nüfus artış hızı %20'nin altına kadar düşmüştür. Dahası genç ve erkeklerin toplam nüfus içindeki oranı da oldukça azalmıştır. Bu nedenle ülkede pronatalist nüfus politikaları uygulanmıştır (Gökburun, 2020: 8). Ancak 1960'lı yıllara gelindiğinde; sağlık alanında yaşanan olumlu gelişmelere bağlı olarak ölüm oranları azalmaya başlamıştır. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatının kurulması ve akabinde I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasıyla, yüksek nüfus artışının ülkenin kalkınmasını engellediği yönünde raporlar sunulmuştur. Böylece 1963 yılında başlayan planlı dönemle

birlikte antinatalist (nüfus artış hızını azaltıcı) politikaya geçilmiştir (Demir, 2016, s. 138-139). Dolayısıyla belirtilen yıla kadar Türkiye'de uygulanan pronatalist politika nedeniyle nüfus hızla artmış fakat eğitim altyapısı artan bu nüfusun ihtiyacını karşılamaya yetmeyince 1960 senesinde gerek ilde ve gerekse ülkedeki okuyazarlık oranları düşük çıkmıştır.

1965 senesinde ildeki okuyazarların oranı bir önceki sayım yılına göre dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Öyle ki bu yılda okuyazarların oranı ilk defa altı yaş ve üzerindeki nüfusun yarısından fazlasını geçerek %55,09 olmuştur. Belirtilen senede ülkedeki okuyazarların oranına bakıldığında ise (%48,72) burada da kayda değer bir artış yaşandığı görülmektedir.

1970 senesinden 2000'e kadar olan süreçte ildeki okuyazarların oranı artmaya devam etmiştir. Nitekim ilin okuma yazma oranı; 1970 senesinde %61,16, 1975 senesinde %69,02, 1980 senesinde %72,07, 1985 senesinde %84,02 ve 1990 senesinde ise %86,02 olarak gerçekleşmiştir. Belirtilen senelerde Türkiye'nin okuyazarlık oranı da sırasıyla; %56,21, %63,62, %67,45, %77,29 ve %80,46 olmuştur.

2000 senesinde altı yaş ve üzerindeki il nüfusu, 1990 yılına göre büyük oranda (%19,7) artarak, 465.167 kişiye ulaşmıştır. Bu nüfus içindeki okuyazarların oranı ise %92,01'e çıkmıştır. Bu artışta 01.10.1995 tarihinde Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesinde meydana gelen depremden sonra buradan Isparta'ya yapılan göçlerin de önemli bir etkisi olmuştur (Bal vd., 2012, s. 200). Belirtilen senede ülkede okuma yazma bilenlerin oranı ise %87,3'ye ulaşmıştır.

2000-2010 yılları arasında ildeki altı yaş ve üzerindeki toplam nüfus, verilen göçler nedeniyle %10,88 oranında azalarak, 414.575 kişiye düşmüştür. DİE 2001 ve TÜİK ADNKS verilerinden yararlanarak yaptığımız hesaplama göre 2000-2010 döneminde ildeki kırsal nüfus %35,3 oranında azalırken kentsel nüfus ise sadece %4,5 oranında artmıştır. Bu da Isparta'nın kırsal kesiminden il dışına önemli ölçüde göç olduğunu göstermektedir. Bu süreçte ildeki okuyazarların oranı ise sadece 0,06 puan (%92,07) artmıştır. Buna göre sözü edilen süreçte ildeki okuyazarlık oranı, Cumhuriyet Dönemi'ndeki en az artışın gerçekleştiği dönem olmuştur. Bu da il dışına yapılan göçlerle okuyazar nüfusun kaybedildiğini göstermektedir. Nitekim göçün seçici bir özelliği vardır ve bu nedenle de göçe daha çok nitelikli nüfus katılmaktadır (Kaygalak, 2009: 18). Bu niteliklerin en başta geleni ise, göç edenlerin en az okuyazar olmasıdır. Eğitim seviyesinin yüksek olması ise göç edenler açısından her zaman daha büyük bir avantajdır (Kırımlı, t.y., s. 272). Sözü edilen durum nedeniyle 2010 senesinde okuyazarlık açısından ülke oranının (%90,01) il oranına oldukça yaklaştığı görülmektedir. Belirtilen senede

ildeki okuryazarlık açısından durumu bilinmeyenlerin oranı en yüksek seviyeye (%3,46) ulaşmıştır. Bunun nedeni ise 18.11.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5429 sayılı kanunla nüfusa ilişkin özelliklerin ADNKS'ye göre tespit edilmeye (TÜİK, t.y.) başlanmasıdır. Dolayısıyla bir geçiş aşamasında olduğundan nüfusa ilişkin özelliklerin sisteme tamamen girilemediği anlaşılmaktadır.

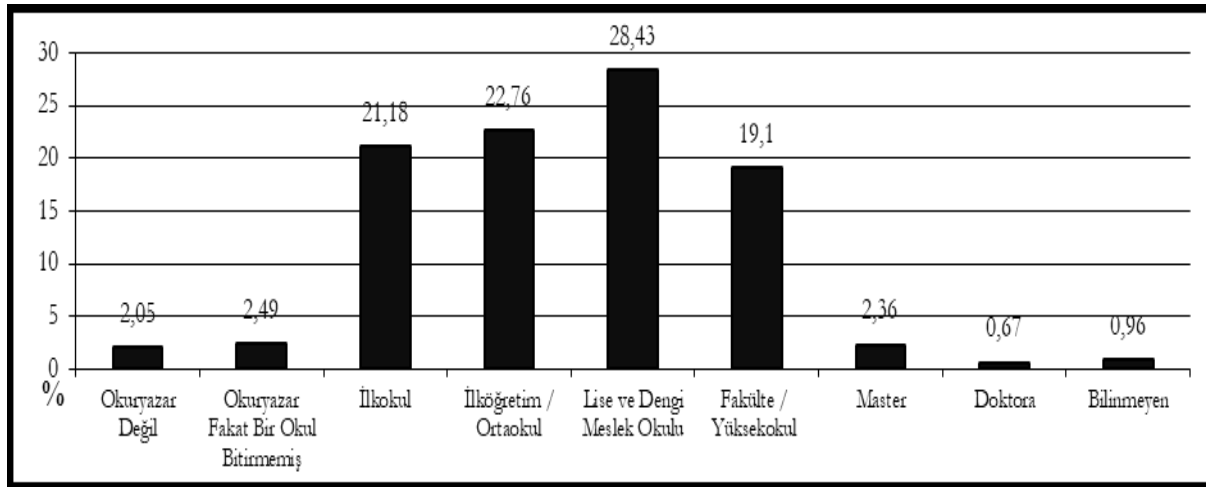
2020 yılı verilerine göre ildeki altı yaş ve üzerindeki toplam nüfus, verilen göçler yüzünden, yine bir önceki döneme göre azalarak, 401.487 kişiye düşmüştür. Bu nüfus içindeki okuryazarların oranı ise %97,06'ya çıkmıştır. Bir yandan göç verilirken öte yandan okuryazarlık oranında görülen artış, ilin aynı zamanda göç aldığı da göstermektedir. Bu durumda ildeki üniversitelere çalışmak ya da okumak amacıyla gelenlerin önemli bir rolü vardır. Nitekim YÖKSİS veri tabanına göre ildeki üniversitelerde; 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılında 1.772 öğretim elemanı ve 44.492 öğrenci varken, 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılında öğretim elemanlarının sayısı 2.500'e ve öğrencilerin sayısı ise 67.462'ye ulaşmıştır.

Tablo 3.

On Dört Yaşında veya Daha Üzeri Yaşta Olan Nüfusun Eğitim Durumu (2022)

Eğitim Düzeyi	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
Okuryazar Değil	903	12,10	6.561	87,90	7.464	2,05
Okuryazar Fakat Bir Okul Bitirmemiş	1.820	20,07	7.248	79,93	9.068	2,49
İlkokul	29.538	38,26	47.665	61,74	77.203	21,18
İlköğretim, Ortaokul, Dengi Meslek Ortaokul	44.486	53,62	38.476	46,38	82.962	22,76
Lise ve Dengi Meslek Okulu	56.638	54,65	46.996	45,35	103.634	28,43
Fakülte/Yüksekokul	37.165	53,38	32.460	46,62	69.625	19,10
Master	4.667	54,26	3.934	45,74	8.601	2,36
Doktora	1.556	63,74	885	36,26	2.441	0,67
Bilinmeyen	1.651	47,20	1.847	52,80	3.498	0,96
Toplam	178.424	48,95	186.072	51,05	364.496	100,00

Kaynak: TÜİK UEİVT

Şekil 1. *On Dört Yaşında veya Daha Üzeri Yaşta Olan Nüfusun Eğitim Durumu (2022)*

Tablo 3 ve Şekil 1'de de görüleceği üzere ilde on dört yaşında veya daha üzeri yaşta olan nüfusun (364.496) büyük bir bölümünü (%28,43) lise mezunları oluşturmaktadır. Lise mezunlarını; %22,76 oranıyla ilköğretim/ortaokul, %21,18

Son olarak TÜİK'in 2022 yılına ilişkin verilerine göre ildeki altı yaş ve üzerindeki nüfus 407.724'e, bu nüfusun okuryazarlık oranı ise %97,08'e çıkmıştır. Buna göre belirtilen tarih itibarıyla okuryazarların oranı bakımından il, ülkede yirmi beşinci sırada yer almaktadır. Aynı tarihte ülkedeki okuryazarların oranına (%96,58) bakıldığında ise inceleme alanı ile arasındaki farkın hemen hemen kapandığı görülmektedir.

2022 Yılında Isparta İlinde On Dört Yaşında veya Daha Üzeri Yaşta Olan Nüfusun Eğitim Durumu

Eğitim durumundan söz edildiğinde, çoğunlukla nüfusun ne kadarının okuma yazma bildiği ya da bilmediğinin kast edildiği düşünülmektedir. Oysaki eğitim düzeyi yalnızca okuryazarlık oranına göre değil; ilköğretimi, ortaöğretimi ve yükseköğretimi bitirenlerin birbirine ve ülke nüfusuna oranına göre de ele alınmalıdır (Doğanay, 2014, s. 191). Bu bakış açısıyla ilin eğitim durumunu gözler önüne serilebilmek amacıyla Tablo 3 hazırlanmıştır.

oranıyla ilkököl, %19,1 oranıyla fakülte/yüksekokul, %2,36 oranıyla master ve %0,67 oranıyla da doktora eğitimini tamamlayanlar takip etmektedir.

Okuryazar Olmayan Nüfus

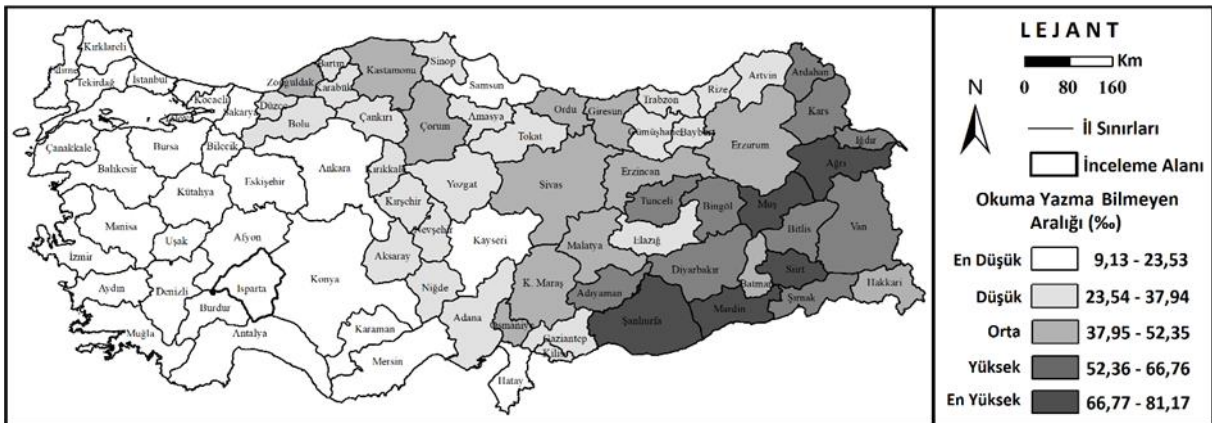
2022 yılı itibarıyla ilde %20,81 oranında bir nüfus, okuma yazma bilmemektedir (Tablo 4). Okuma yazma bilmeyenlerin oranına göre Türkiye'deki iller yüksekten düşüğe doğru sıralandığında, ilin ülkede elli altıncı sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca konuyla ilgili çizilen Harita 2'de de görüleceği üzere Isparta, genel olarak okuma yazma bilmeyenlerin nispetinin ülkede en düşük (%9,13-%23,53) olduğu illerden biridir.

Tablo 4.

Okuryazar Olmayan Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

İl Adı	Okuryazar Olmayan %'si	İl Adı	Okuryazar Olmayan %'si	İl Adı	Okuryazar Olmayan %'si	İl Adı	Okuryazar Olmayan %'si
Şanlıurfa	81,15	Sivas	45,50	Kırıkkale	27,76	Karaman	18,02
Mardin	80,98	Kastamonu	45,43	Kırşehir	27,61	İstanbul	17,17
Ağrı	76,07	Hakkâri	43,86	Artvin	27,45	Kocaeli	16,98
Siirt	75,31	Giresun	42,59	Kilis	27,02	Balıkesir	16,63
Muş	70,17	Osmaniye	41,94	Tokat	24,94	Uşak	16,61
İğdır	66,64	Erzincan	40,68	Bolu	24,84	Kütahya	16,24
Diyarbakır	65,41	Çorum	40,51	Amasya	24,67	Ankara	15,75
Şırnak	64,31	Bayburt	37,70	Düzce	24,54	Yalova	15,68
Van	61,59	Karabük	37,38	Nevşehir	23,59	Aydın	15,59
Adıyaman	58,50	Yozgat	36,72	Kayseri	21,83	Bilecik	14,55
Kars	58,50	Aksaray	35,99	Sakarya	21,26	Eskişehir	14,53
Bingöl	57,83	Elazığ	35,97	Afyonkarahisar	21,17	Kırklareli	14,40
Ardahan	55,55	Çankırı	35,04	Samsun	21,12	Tekirdağ	12,91
Bitlis	55,35	Sinop	34,88	Isparta	20,81	Muğla	12,15
Tunceli	53,81	Trabzon	34,25	Edirne	20,18	İzmir	12,00
Batman	53,22	Gümüşhane	34,02	Bursa	19,75	Denizli	11,84
Ordu	51,63	Bartın	33,95	Burdur	19,61	Çanakkale	10,33
Erzurum	51,00	Gaziantep	32,36	Hatay	19,12	Antalya	9,14
Malatya	50,39	Adana	31,90	Mersin	19,09	-	-
Zonguldak	45,84	Rize	29,89	Konya	18,79	-	-
K. Maraş	45,73	Niğde	29,56	Manisa	18,73	-	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Harita 2. Okuryazar Olmayan Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

Cinsiyet ve yaş grupları açısından Tablo 5'e bakıldığında gerek erkeklerde ve gerekse kadınlarda küçük yaşlardan ileri yaşlara doğru geçildikçe okuryazar olmayanların sayısının arttığı görülmektedir. Nitekim ildeki okuryazar olmayanların %76,73'ünü 65 yaş ve üzerindeki oluşturmaktadır. Bundan başka sırasıyla 60-64 (%8,74), 55-

ilde okuryazar olmayanların %87,9'u kadınlardan oluşmaktadır (Tablo 5) Bu da il genelinde ataerkil düşünce yapısının egemen olduğunu göstermektedir. Erkekleri kadınlardan üstün gören bu yapı ise kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği güçlendirmekte ve onlara cinsiyete dayalı karakter kalıpları dayatmaktadır (Rawat, 2014, s. 43). Ayrıca okuryazar olmayan kadın oranının fazla olması, onların daha üst eğitim basamaklarındaki oranının az olmasına da sebep olmuştur.

59 (%4,35) ve 50-54 (%2,83) yaş gruplarında da söz konusu oran yüksektir. Ancak daha küçük yaş gruplarına (14-17 ve 18-21 gibi) inildikçe okuryazar olmayanların oranının sıfıra kadar düşmesi, ilkökul düzeyindeki eğitimin ilin tamamı kapsar bir hale geldiğini göstermektedir.

Tablo 5.*Okuryazar Olmayan Nüfusun Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)*

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	%'si
22-24	1	0	1	0,01
25-29	9	14	23	0,31
30-34	37	60	97	1,30
35-39	50	78	128	1,71
40-44	55	97	152	2,04
45-49	49	99	148	1,98
50-54	57	154	211	2,83
55-59	53	272	325	4,35
60-64	59	593	652	8,74
65+	533	5.194	5.727	76,73
Toplam	903	6.561	7.464	100,00
%'si	12,10	87,90	100,00	-

Kaynak: TÜİK UEİVT**Okuryazar Fakat Bir Okul Bitirmemiş Nüfus**

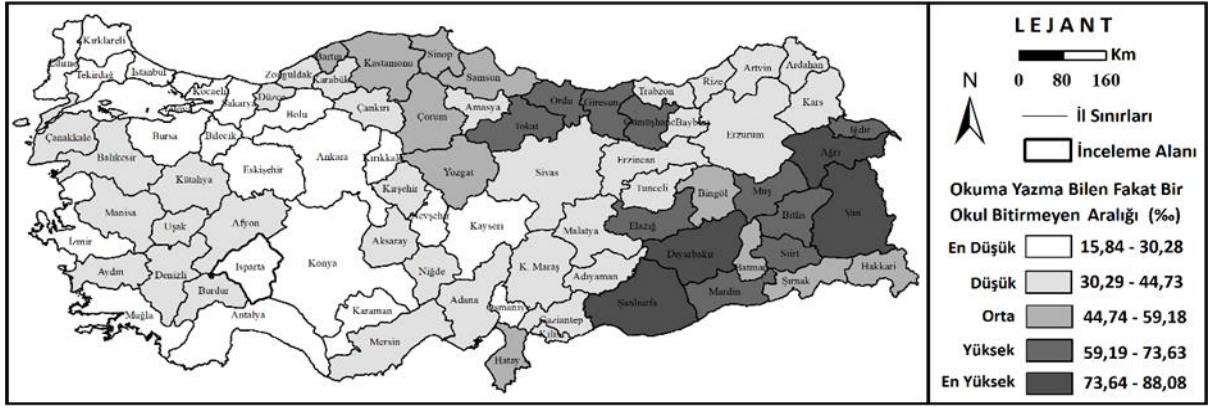
Isparta'da okuryazar fakat bir okul bitirmemiş olanların oranı %25,11'dir ve bununla ülkede 69. sıradadır (Tablo 6). Konuyla ilgili çizilen Harita 3'te de görüleceği üzere Isparta, ülkede okuryazar fakat bir okul bitirmemiş olanların oranının en düşük (%15,84-%30,28) olduğu illerden birisidir.

İldeki okuryazar fakat bir okul bitirmemiş olanların %79,93'ü kadınlardan oluşmaktadır (Tablo 7). Bu da ilin ataerkil bir toplumsal yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu eğitim basamağında kadınların fazla olması, onların daha üst eğitim basamaklarındaki oranlarının az çıkmasına da sebep olmuştur.

Tablo 6.*Okuryazar Fakat Bir Okul Bitirmemiş Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)*

İl Adı	Okuryazar Fakat Bir Okul Bitirmemiş %'si	İl Adı	Okuryazar Fakat Bir Okul Bitirmemiş %'si	İl Adı	Okuryazar Fakat Bir Okul Bitirmemiş %'si	İl Adı	Okuryazar Fakat Bir Okul Bitirmemiş %'si
Ağrı	88,08	Sinop	48,63	Tunceli	34,99	Kırıkkale	28,00
Van	87,72	Hakkâri	48,19	Artvin	34,87	Kayseri	27,87
Şanlıurfa	83,40	Bingöl	47,08	Kırşehir	34,77	Nevşehir	27,69
Diyarbakır	80,65	Yozgat	46,88	Erzincan	34,54	Bolu	27,46
Muş	72,54	Erzurum	44,40	Afyonkarahisar	34,34	Osmaniye	26,62
Giresun	68,90	Mersin	43,51	Zonguldak	34,13	Isparta	25,11
Tokat	66,86	Trabzon	43,21	Düzce	33,65	Karaman	24,93
Siirt	65,58	Kars	42,59	Aksaray	33,60	Tekirdağ	23,73
Bitlis	63,71	Kütahya	42,34	Bayburt	33,47	Sakarya	22,57
Ordu	63,43	Rize	41,46	Denizli	33,24	Yalova	22,22
İğdır	62,98	Sivas	38,75	Malatya	33,21	Kocaeli	22,12
Mardin	62,85	Uşak	38,14	Balıkesir	32,16	İstanbul	21,67
Elazığ	62,64	Kahramanmaraş	38,06	Kilis	31,77	Bursa	21,22
Gümüşhane	59,22	Gaziantep	37,99	Çanakkale	31,33	Muğla	20,26
Şırnak	58,15	Ardahan	37,96	Karabük	30,86	Kırklareli	19,16
Samsun	55,25	Manisa	37,75	Burdur	30,51	Ankara	16,53
Bartın	54,72	Adana	37,69	Niğde	30,31	Eskişehir	15,96
Batman	54,42	Aydın	36,72	Konya	29,57	Bilecik	15,85
Çorum	53,96	Amasya	36,22	Antalya	29,52	-	-
Kastamonu	52,95	Adıyaman	36,07	Edirne	28,82	-	-
Hatay	52,88	Çankırı	35,89	İzmir	28,02	-	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Harita 3. Okuryazar Fakat Bir Okul Bitirmemiş Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

Tablo 7.

Okuryazar Fakat Bir Okul Bitirmemiş Nüfusun Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	%'si
14-17	112	109	221	2,44
18-21	114	121	235	2,59
22-24	70	89	159	1,75
25-29	86	136	222	2,45
30-34	92	134	226	2,49
35-39	61	83	144	1,59
40-44	42	75	117	1,29
45-49	30	84	114	1,26
50-54	37	137	174	1,92
55-59	40	308	348	3,84
60-64	71	576	647	7,13
65+	1.065	5.396	6.461	71,25
Toplam	1.820	7.248	9.068	100,00
%'si	20,07	79,93	100,00	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Okuryazar fakat bir okul bitirmemiş olanların artması başta Suriye kökenliler olmak üzere, Irak ve Afganistan gibi ülkelerden gelenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim 27 Temmuz 2023 tarihi itibarıyla ilde ikamet izni almak suretiyle kalan yabancı sayısı 3.923 iken kayıt edilen Suriyeli sayısı ise 7.493'tür (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Bunlardan yasalarda belirtilen şartları taşıyanlar ya da yerine getirenler, müracaat ettikleri takdirde, Türk vatandaşlığına geçebilmektedirler (Nurdoğan & Öztürk 2018, s. 1171). Ancak bunlar içinde en büyük grubu oluşturan Suriyeliler üzerinde yapılan bir araştırma, onların eğitim düzeyinin oldukça düşük olduğunu, zira on beş yaş ve üzerindekiilerin %31,3'ünün hiçbir formel eğitimden geçmediğini göstermiştir (İnsani Gelişme Vakfı, 2017, s. 3).

İlkokul Mezunu Nüfus

20.04.1924 tarihinde kabul edilen 491 numaralı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 87. maddesi (TC Anayasa Mahkemesi)

uyarınca bütün vatandaşların 5 yıllık ilkökul eğitiminden geçmesi zorunlu kılınmıştır. 30.03.2012 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM'de) kabul edilen 6287 sayılı yasanın 2. Maddesine göre (İlköğretim ve Eğitim Kanunu..., 2012) ilkökul eğitiminin süresi 4 yıla düşürülmüştür.

1923-1927 döneminde Isparta ilinde 86 tane ilkökul bulunduğu (Temurçin, 2004, s. 311-312) bilgisi kaynaklarda mevcuttur. 2022-2023 Eğitim - Öğretim Yılına gelindiğinde ise ilde, MEBBİS'in Kurum Listesi veri tabanına göre, 167'si devlet okulu ve 7 si de özel okul olmak üzere toplam 174 tane ilkökul bulunmaktaydı.

Isparta ilinde ilkökul mezunlarının oranı %213,22'dir (Tablo 8). Bu oranla il, ülkede otuz ikinci sırada yer almaktadır. Ayrıca Harita 4'te de görüleceği üzere Isparta, ülkede ilkökul düzeyinde eğitim alanların oranının yüksek (%196,04-%235,89) olduğu illerden birisidir.

Tablo 8.

İlkokul Mezunu Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

İl Adı	İlkokul Mezunu %'si	İl Adı	İlkokul Mezunu %'si	İl Adı	İlkokul Mezunu %'si	İl Adı	İlkokul Mezunu %'si
Kastamonu	275,71	Bolu	224,82	İzmir	189,53	Tunceli	156,52
Sinop	273,58	Niğde	223,69	Gümüşhane	188,70	İstanbul	156,32
Manisa	267,73	Denizli	223,26	Eskişehir	188,10	Kocaeli	153,57
Çanakkale	260,54	Bilecik	222,69	Kars	187,31	Elazığ	151,26
Edirne	258,16	Karaman	222,42	Rize	186,86	Iğdır	142,60
Burdur	256,68	Ardahan	220,03	Kayseri	186,85	Şanlıurfa	142,51
Balıkesir	254,87	Ordu	217,06	Bursa	185,48	Van	141,28
Kütahya	252,19	Samsun	216,83	Erzurum	183,31	Ankara	140,10
Afyonkarahisar	249,35	Muğla	216,21	Trabzon	180,27	Muş	136,81
Çorum	249,03	Aksaray	215,61	K. Maraş	180,26	Bitlis	131,07
Çankırı	247,28	Isparta	213,22	Antalya	179,55	Mardin	130,66
Yozgat	242,01	Giresun	210,24	Ağrı	177,67	Kilis	124,08
Amasya	239,84	Kırşehir	207,55	Yalova	176,05	Diyarbakır	117,85
Kırklareli	237,97	Sakarya	205,51	Kırıkkale	175,51	Bingöl	117,81
Konya	236,54	Hatay	203,62	Erzincan	175,47	Siirt	109,66
Aydın	234,84	Artvin	202,70	Gaziantep	174,86	Batman	102,84
Zonguldak	232,23	Karabük	201,00	Bayburt	174,59	Şırnak	90,05
Tokat	232,21	Düzce	198,82	Adana	174,00	Hakkâri	76,47
Bartın	226,70	Mersin	198,44	Malatya	164,89	-	-
Uşak	225,03	Sivas	193,78	Osmaniye	160,03	-	-
Nevşehir	224,89	Tekirdağ	190,92	Adıyaman	158,49	-	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Harita 4. İlkokul Mezunu Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

Cinsiyet ve yaş grupları açısından Tablo 9'a bakıldığında gerek erkeklerde ve gerekse de kadınlarda küçük yaşlardan büyüklere doğru geçildikçe ilkökul mezunlarının sayısının arttığı görülmektedir. Nitekim ildeki ilkökul mezunlarının %45,29'unu 65 yaş ve üzerindeki kişiler oluşturmaktadır. Bundan başka sırasıyla 60-64 (%16,21), 55-59 (%12,82), 50-54 (%9,39) ve 45-49 (%6,92) yaş grubundakilerde de söz konusu oran yüksektir. Konunun başında da değinildiği üzere bu durum, 1924'ten 1997 yılına kadar 5 yıllık ilkökul eğitiminin bütün vatandaşlar için zorunlu kılınmasından

kaynaklanmıştır.

İlkokul mezunlarına cinsiyet açısından bakıldığında ise %61,74'ünün kadınlardan ve %38,26'sının da erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Bu eğitim basamağında mezun olanlar içinde kadınların fazla olması, onların daha yüksek eğitim basamaklarında sayıca az olmasının temel sebebidir. Ayrıca bu durum il genelinde ataerkil düşünce yapısının egemen olduğunu da göstermektedir.

Tablo 9.

İlkokul Mezunu Nüfusun Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	%'si
14-17	487	353	840	1,09
18-21	25	21	46	0,06
22-24	9	13	22	0,03
25-29	52	95	147	0,19
30-34	37	93	130	0,17
35-39	559	1.541	2.100	2,72
40-44	1.193	2.758	3.951	5,12
45-49	1.700	3.643	5.343	6,92
50-54	2.171	5.081	7.252	9,39
55-59	3.229	6.665	9.894	12,82
60-64	4.591	7.921	12.512	16,21
65+	15.485	19.481	34.966	45,29
Toplam	29.538	47.665	77.203	100,00
%'si	38,26	61,74	100,00	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

İlköğretim, Ortaokul ya da Dengi Meslek Ortaokul Mezunu Nüfus

Cumhuriyet'in ilk yıllarında inceleme alanında biri Isparta şehrinde (1928), diğeri de nüfus açısından ilin en büyük ilçesi olan Yalvaç'ta (1931) olmak üzere, 2 tane ortaokul açılmıştır (Temurçin, 2004, s. 311-312). 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılında ise ilde, MEBBİS'in Kurum Listesi veri

tabanına göre, 117'si devlet okulu ve 9'u da özel okul olmak üzere toplam 126 tane ortaokul bulunmaktaydı.

Isparta'da ortaokul ya da dengi meslek ortaokulu mezunlarının oranı %217,26'dır ve bununla il, ülkede yetmiş beşinci sırada yer almaktadır (Tablo 10). Konuyla ilgili çizilen Harita 5'te de görüleceği üzere Isparta, belirtilen eğitim basamağından mezun olanların oranının ülkede en düşük (%191,59-%226,74) olduğu illerden birisidir.

Tablo 10.

İlköğretim, Ortaokul ya da Dengi Meslek Ortaokulu Mezunu Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

İl Adı	Ortaokul Mezunu %si	İl Adı	Ortaokul Mezunu %si	İl Adı	Ortaokul Mezunu %si	İl Adı	Ortaokul Mezunu %si
Şanlıurfa	367,37	Hatay	292,59	Sakarya	255,45	İzmir	234,89
Kilis	360,20	Karaman	292,03	Malatya	254,47	Kastamonu	233,84
Muş	356,67	Osmaniye	287,08	Yozgat	254,35	Burdur	231,18
Şırnak	354,23	Bingöl	284,43	Aydın	253,90	Giresun	230,19
Gaziantep	353,14	Afyonkarahisar	283,45	Ordu	251,62	Balıkesir	228,65
Siirt	343,54	Uşak	282,83	Sinop	250,04	Karabük	227,89
Bitlis	342,71	Konya	279,31	Samsun	248,94	Muğla	225,04
Batman	341,18	Bartın	275,87	Sivas	248,68	Edirne	224,98
Van	337,91	Adana	274,65	Kırıkkale	247,63	Erzincan	222,76
Ağrı	331,88	Manisa	274,19	İstanbul	246,86	Bolu	221,34
Diyarbakır	326,82	Düzce	273,03	Antalya	246,33	Artvin	219,63
Hakkâri	324,26	Nevşehir	270,08	Kütahya	246,08	Isparta	217,26
Mardin	323,53	Kayseri	268,98	Çankırı	245,86	Trabzon	213,80
İğdır	320,90	Kocaeli	268,47	Zonguldak	244,79	Gümüşhane	212,55
K. Maraş	315,75	Bursa	267,18	Amasya	244,19	Eskişehir	211,82
Kars	312,96	Elazığ	266,13	Bilecik	243,62	Çanakkale	207,68
Aksaray	312,83	Mersin	264,83	Bayburt	242,91	Ankara	204,72
Adıyaman	310,26	Denizli	263,36	Kırklareli	242,72	Tunceli	191,60
Niğde	306,67	Tokat	263,15	Rize	240,14	-	-
Tekirdağ	295,76	Çorum	262,23	Yalova	239,06	-	-
Ardahan	292,87	Erzurum	260,56	Kırşehir	237,32	-	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Harita 5. İlköğretim, Ortaokul ya da Dengi Meslek Ortaokulu Mezunu Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

İlköğretim, ortaokul ya da dengi meslek ortaokul mezunlarının cinsiyete göre dağılımına bakıldığında (Tablo 11) da erkeklerin oranının kadınlardan fazla olduğu görülmektedir. Nitekim ortaokul ya da dengi meslek ortaokul mezunlarının %53,62'si erkeklerden ve %46,38'i de kadınlardan oluşmaktadır.

Tablo 11.

İlköğretim, Ortaokul ya da Dengi Meslek Ortaokulu Mezunu Nüfusun Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	%'si
14-17	10.924	10.353	21.277	25,65
18-21	2.210	1.224	3.434	4,14
22-24	1.192	799	1.991	2,40
25-29	2.782	2.186	4.968	5,99
30-34	2.681	2.802	5.483	6,61
35-39	3.063	3.082	6.145	7,41
40-44	3.662	3.751	7.413	8,94
45-49	4.026	4.104	8.130	9,80
50-54	4.200	4.212	8.412	10,14
55-59	3.843	2.985	6.828	8,23
60-64	2.688	1.596	4.284	5,16
65+	3.215	1.382	4.597	5,54
Toplam	44.486	38.476	82.962	100,00
%'si	53,62	46,38	100,00	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Lise ya da Dengi Meslek Okulu Mezunu Nüfus

İlde ortaöğretim eğitimi veren kurumların geçmişine bakıldığında, 1952 yılına kadar lise öğrenimi görmek isteyenlerin Afyonkarahisar'a gittiği, 1952 yılında ise Isparta şehrinde bir lisenin (Isparta Lisesi) açıldığı görülmektedir (Temurçin, 2004, s. 311-312). 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılına gelindiğinde ise MEBBİS'in Kurum Listesi veri tabanına göre ilde, 70'i devlet okulu ve 11'i özel okul olmak üzere toplam 81 tane lise bulunmaktaydı.

Ayrıca ilde söz konusu eğitim düzeyinden mezun olanların büyük bir kısmı (%25,65) 14-17 yaş aralığındadır. Bu da belirtilen eğitim basamağını tamamlamış fakat lise düzeyinde öğrenim görmeye devam eden ildeki genç nüfustan kaynaklanmaktadır.

Tablo 12'ye göre Isparta'daki lise mezunlarının oranı %288,94'tür ve bu oranla il, ülkede on yedinci sırada yer almaktadır. Ayrıca Harita 6'da da görüleceği üzere Isparta, ülkede bu eğitim basamağından mezun olanların oranının yüksek düzeyde (%286,35-%316,07) olduğu illerden birisidir. Söz konusu eğitim düzeyinden mezun olanların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında da (Tablo 13) erkeklerin oranının kadınlardan fazla olduğu görülmektedir. Nitekim lise ve dengi meslek okulu mezunlarının %54,65'i erkeklerden ve %45,35'i de kadınlardan oluşmaktadır.

Tablo 12.*Lise ve Dengi Meslek Okulu Mezunu Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)*

İl Adı	Lise Mezunu %'si	İl Adı	Lise Mezunu %'si	İl Adı	Lise Mezunu %'si	İl Adı	Lise Mezunu %'si
Hakkâri	345,77	Karabük	280,99	Denizli	260,96	Niğde	242,80
Kırıkkale	329,49	Gümüşhane	280,98	Adıyaman	260,27	Afyonkarahisar	237,50
Bingöl	316,45	İstanbul	280,10	Nevşehir	258,69	Konya	236,99
Tunceli	315,51	Kırşehir	279,01	Amasya	257,74	Tokat	236,55
Bayburt	311,82	Malatya	278,49	Çanakkale	255,75	İğdır	235,44
Artvin	311,73	Düzce	277,64	Kütahya	254,97	Hatay	234,72
Eskişehir	306,41	Batman	277,61	Bitlis	253,74	Kars	233,59
Kocaeli	304,80	Adana	277,06	Burdur	253,32	Ardahan	233,25
Ankara	302,66	İzmir	276,41	Balıkesir	252,49	Manisa	230,90
Bilecik	298,76	Kayseri	275,38	Giresun	250,29	Gaziantep	230,42
Yalova	295,93	Osmaniye	274,87	Yozgat	248,76	Muş	229,91
Erzincan	295,27	Şırnak	273,63	Samsun	248,69	Kastamonu	226,94
Trabzon	294,88	Elazığ	273,44	Uşak	248,63	Van	226,77
Rize	294,86	Muğla	270,89	Siirt	246,23	Aksaray	223,78
Sakarya	294,33	Sivas	270,69	Aydın	245,12	Çorum	223,42
Bolu	289,24	Edirne	267,22	Mardin	244,20	Sinop	216,80
Isparta	288,94	Erzurum	266,75	Diyarbakır	244,02	Şanlıurfa	198,71
Antalya	287,36	Çankırı	265,56	K. Maraş	243,58	Ağrı	197,16
Tekirdağ	284,96	Zonguldak	264,83	Karaman	243,35	-	-
Kırklareli	284,24	Kilis	262,42	Ordu	243,02	-	-
Bursa	281,06	Mersin	262,25	Bartın	242,92	-	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Yaş grupları açısından ildeki lise mezunlarına bakıldığında yaklaşık dörtte birinin (%24,56'sının) 18-21 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu durum Isparta ilinde ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim gören üniversitelilerden kaynaklanmaktadır. Zira YÖKSİS veri tabanına göre 2022-

2023 Eğitim-Öğretim Yılında Isparta ilindeki SDÜ'de 34.224 ve Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesinde (UBÜ) 24.203 olmak üzere toplam 58.427 öğrenci, ön lisans ve lisans öğrenimi görmekteydi.

Tablo 13.*Lise ve Dengi Meslek Okulu Mezunu Nüfusun Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)*

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	%'si
14-17	224	293	517	0,50
18-21	11.685	13.769	25.454	24,56
22-24	5.867	4.987	10.854	10,47
25-29	5.059	3.337	8.396	8,10
30-34	5.030	3.893	8.923	8,61
35-39	5.546	4.574	10.120	9,77
40-44	5.947	4.721	10.668	10,29
45-49	4.756	3.699	8.455	8,16
50-54	3.693	2.765	6.458	6,23
55-59	2.998	2.220	5.218	5,04
60-64	2.644	1.481	4.125	3,98
65+	3.189	1.257	4.446	4,29
Toplam	56.638	46.996	103.634	100,00
%'si	54,65	45,35	100,00	-

Kaynak: TÜİK UEİVT**Fakülte/Yüksekokul Mezunu Nüfus**

İlde yükseköğretimin temeli 1976 senesinde; Eğitim Enstitüsü, Isparta Meslek Yüksek Okulu, Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi ile atılmıştır. Ancak bu eğitim kurumları, 1982 yılında çıkarılan bir kanun hükmünde kararname (KHK) ile Akdeniz Üniversitesi'ne bağlanmıştır. Ayrıca 1983 senesinde açılan Eğirdir Su Ürünleri Yüksekokulu da 4 yıl sonra yine aynı üniversiteye bağlanmıştır (Temurçin, 2004, s. 313-314). 11.07.1992

tarihinde Isparta ilinde bir devlet üniversitesi olan SDÜ kurulmuştur. 18.05.2018 tarihinde 30425 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 7141 Numaralı Kanun ile ilde Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (UBÜ) adlı bir devlet üniversitesi daha kurulmuştur (Yükseköğretim Kanunu..., 2018). Yaşanan bu gelişmelerin de etkisiyle Isparta ilinde yükseköğrenim görenlerin oranı önemli ölçüde artmaya başlamıştır.

Isparta'da fakülte/yüksekokul mezunlarının oranı

%194,12'dir ve bununla il, ülkede on ikinci sırada bulunmaktadır (Tablo 14). Ayrıca konuyla ilgili hazırlanan Harita 7'de de görüleceği üzere Isparta, herhangi bir fakülte/yüksekokuldan mezun olanların oranının ülkede

orta düzeyde (%166,39-%197,74) olduğu illerden birisidir.

Tablo 14.

Fakülte/Yüksekokul Eğitimi Alan Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

İl Adı	Fakülte/ Yüksekokul Mezunları %'si	İl Adı	Fakülte/ Yüksekokul Mezunları %'si	İl Adı	Fakülte/ Yüksekokul Mezunları %'si	İl Adı	Fakülte/ Yüksekokul Mezunları %'si
Ankara	260,42	Artvin	180,21	Kütahya	162,11	Kastamonu	142,78
İstanbul	225,10	Aydın	179,86	Nevşehir	161,81	Gaziantep	140,37
İzmir	220,38	Rize	179,82	Konya	161,35	Afyonkarahisar	138,66
Eskişehir	217,71	Samsun	178,39	Erzurum	159,74	Bartın	138,45
Muğla	217,42	Burdur	177,43	Karaman	159,73	Iğdır	138,01
Tunceli	208,61	Kırklareli	176,59	Uşak	155,66	Hakkâri	137,15
Antalya	207,15	Denizli	176,31	Hatay	155,64	Siirt	137,01
Yalova	204,49	Elazığ	175,81	Kilis	154,64	Kars	134,93
Kocaeli	202,28	Kırşehir	175,67	Adıyaman	153,40	Aksaray	134,80
Çanakkale	201,12	Adana	175,06	Tokat	153,12	Bitlis	133,48
Trabzon	196,32	Amasya	172,77	Manisa	152,30	Ardahan	131,90
Isparta	194,12	Osmaniye	170,61	Zonguldak	151,83	Şırnak	130,39
Karabük	193,75	Edirne	169,85	Bingöl	150,98	Yozgat	129,87
Erzincan	192,38	Sakarya	168,67	Ordu	150,03	Mardin	126,79
Bursa	189,44	Giresun	167,61	Sinop	147,61	Van	122,43
Malatya	186,17	Tekirdağ	167,21	K. Maraş	145,85	Muş	111,36
Balıkesir	184,89	Sivas	166,76	Çankırı	145,64	Ağrı	105,23
Bolu	181,81	Kırıkkale	166,14	Çorum	145,35	Şanlıurfa	103,68
Kayseri	181,48	Düzce	163,82	Batman	144,88	-	-
Mersin	181,36	Gümüşhane	163,09	Diyarbakır	143,86	-	-
Bilecik	180,78	Bayburt	162,55	Niğde	143,18	-	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Harita 7. *Fakülte/Yüksekokul Eğitimi Alan Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)*

Isparta ilinde fakülte/yüksekokuldan mezun olanların yaklaşık beşte biri (%19,6'sı), 25-29 yaş aralığındadır (Tablo 15). Bu durumun büyük ölçüde, sözü edilen yükseköğretim kurumlarından mezun olmuş ve halen ildeki üniversitelerde master öğrenimi gören nüfustan kaynaklandığı söylenebilir. Zira YÖKSİS veri tabanından alınan bilgilere göre 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılında Isparta UBÜ'de 840 ve SDÜ'de de 3.430 olmak üzere, ilde toplam 4.270 öğrenci örgün master

öğrenimi görmekteydi. Dahası 22-44 yaş aralığında olup; atama, tayin gibi kamu hizmetinde ya da özel sektörün çeşitli iş kollarında çalışan ya da çalışmak maksadıyla bu ile gelenlerin de belirtilen eğitim basamaklarından mezun olanların oranının yüksek çıkmasında rol oynadığı söylenebilir.

Tablo 15.*Fakülte/Yüksekokul Eğitimi Alan Nüfusun Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)*

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	%'si
18-21	651	974	1.625	2,33
22-24	3.242	4.943	8.185	11,76
25-29	6.240	7.405	13.645	19,60
30-34	5.185	5.253	10.438	14,99
35-39	4.602	4.096	8.698	12,49
40-44	3.724	3.330	7.054	10,13
45-49	3.416	2.418	5.834	8,38
50-54	2.772	1.411	4.183	6,01
55-59	2.328	907	3.235	4,65
60-64	1.926	697	2.623	3,77
65+	3.079	1.026	4.105	5,90
Toplam	37.165	32.460	69.625	100,00
%'si	53,38	46,62	100,00	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Ayrıca fakülte/yüksekokul mezunlarının cinsiyete göre nispeti açısından ile bakıldığında da erkeklerin oranının kadınlardan fazla olduğu görülmektedir. Nitekim fakülte/yüksekokul mezunlarının %53,38'i erkeklerden ve %46,62'si de kadınlardan oluşmaktadır. Ancak diğer eğitim basamaklarından farklı olarak fakülte/yüksekokul mezunlarında cinsiyet oranlarının birbirine oldukça yakın olması, üniversite mezuniyeti açısından kadınların erkeklerle arasındaki mesafeyi kapatmaya başladığını göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 16.*Master Mezunlarının Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)*

İl Adı	Master Mezunu %'si	İl Adı	Master Mezunu %'si	İl Adı	Master Mezunu %'si	İl Adı	Master Mezunu %'si
Ankara	42,36	Karabük	19,80	Kırklareli	16,58	Kastamonu	15,12
İstanbul	32,44	Adana	19,62	Düzce	16,57	Çankırı	15,07
Eskişehir	27,11	Bayburt	19,00	Nevşehir	16,55	Siirt	14,92
İzmir	26,20	Samsun	18,81	Niğde	16,50	Zonguldak	14,88
Isparta	23,98	Sakarya	18,70	Batman	16,40	Ardahan	14,82
Çanakkale	23,29	Bursa	18,67	Gaziantep	16,35	Bitlis	14,70
Yalova	22,55	Sivas	18,57	K. Maraş	16,33	Çorum	14,52
Elazığ	22,42	Kırıkkale	18,41	Osmaniye	16,31	Sinop	14,21
Muğla	22,03	Kırşehir	18,32	Bilecik	16,14	Mardin	14,09
Erzurum	21,80	Kütahya	18,22	Adıyaman	16,13	Bartın	13,90
Kocaeli	21,04	Rize	18,04	Tekirdağ	16,12	Manisa	13,78
Konya	20,96	Aydın	17,92	Uşak	16,04	Ordu	13,62
Trabzon	20,93	Denizli	17,91	Afyonkarahisar	16,01	Yozgat	12,96
Antalya	20,90	Mersin	17,54	Amasya	15,87	Şırnak	12,73
Malatya	20,83	Balıkesir	17,54	Artvin	15,77	Muş	12,66
Kayseri	20,21	Karaman	16,97	Kars	15,65	Şanlıurfa	11,78
Bolu	20,19	Kilis	16,91	Tokat	15,46	Ağrı	11,50
Tunceli	20,11	Bingöl	16,78	Hatay	15,44	Hakkâri	11,34
Burdur	20,05	Diyarbakır	16,77	Giresun	15,42	-	-
Erzincan	19,94	Aksaray	16,62	Van	15,25	-	-
Edirne	19,90	Gümüşhane	16,62	Iğdır	15,18	-	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Master (5 ya da 6 Yıllık Fakülteler Dâhil) Mezunu Nüfus

Tablo 16'ya göre ilde on dört yaşında veya daha üzeri yaşta olan nüfus içinde master eğitimi alanların oranı, %23,98'dir. Buna göre master mezunlarının oranı bakımından il, ülkede beşinci sıradadır. Bu açıdan inceleme alanının ülkedeki yerini göstermek amacıyla çizilen Harita 8'de de görüleceği üzere Isparta, ülkede master mezunu olanların oranının orta düzeyde (%23,75-%29,95) olduğu illerden birisidir.

Harita 8. Master Mezunlarının Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022).

Söz konusu eğitim basamağından mezun olanlar, %21,65 oran ile en fazla 30-34 yaş aralığındadır (Tablo 17). Daha yukarı yaş gruplarında ise oranlar kademeli bir şekilde azalmaktadır. Cinsiyet açısından master derecesine sahip **Tablo 17.**

Master Eğitimi Alan Nüfusun Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	%'si
22-24	69	94	163	1,90
25-29	662	863	1525	17,73
30-34	920	942	1862	21,65
35-39	807	758	1565	18,20
40-44	814	656	1470	17,09
45-49	556	311	867	10,08
50-54	368	152	520	6,05
55-59	201	70	271	3,15
60-64	125	43	168	1,95
65+	145	45	190	2,21
Toplam	4.667	3.934	8.601	100,00
%'si	54,26	45,74	100,00	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Doktora Mezunu Nüfus

İlde doktora mezunlarının oranı, %0,81'dir (Tablo 18). Buna göre il, doktora mezunlarının oranı bakımından ülkede ikinci sırada yer almaktadır. Konuyla ilgili çizilen Harita 9'da

da görüleceği üzere Isparta, ülkede bu eğitim basamağından mezun olanların oranının yüksek (%0,547-%0,704) olduğu 2 ilden birisidir.

Harita 9. Doktora Eğitimi Alan Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

Tablo 18.

Doktora Eğitimi Alan Nüfusun Nispeti Açısından İlin Türkiye'deki Yeri (2022)

İl Adı	Doktora Mezunu %’si	İl Adı	Doktora Mezunu %’si	İl Adı	Doktora Mezunu %’si	İl Adı	Doktora Mezunu %’si
Ankara	8,60	Malatya	3,46	Aydın	2,88	K. Maraş	2,07
Isparta	6,81	Kars	3,45	Kastamonu	2,84	Tekirdağ	2,07
Eskişehir	6,76	Yalova	3,38	Aksaray	2,82	Yozgat	2,05
Erzurum	5,34	Niğde	3,33	Adana	2,75	Adıyaman	1,99
İstanbul	5,01	Kayseri	3,32	Çankırı	2,74	Ordu	1,99
Bayburt	4,92	Rize	3,26	Afyonkarahisar	2,70	Gaziantep	1,96
İzmir	4,90	Düzce	3,26	Bilecik	2,68	Muş	1,82
Edirne	4,89	Nevşehir	3,26	Kırklareli	2,60	Diyarbakır	1,80
Bolu	4,83	Samsun	3,25	Kocaeli	2,58	Hatay	1,80
Çanakkale	4,81	Sakarya	3,17	Amasya	2,57	Bitlis	1,68
Trabzon	4,54	Antalya	3,16	Balıkesir	2,54	Manisa	1,63
Elazığ	4,53	Uşak	3,15	Bingöl	2,53	Osmaniye	1,46
Karabük	4,46	Karaman	3,12	Iğdır	2,49	Batman	1,33
Erzincan	4,42	Denizli	3,10	Kırıkkale	2,49	Ağrı	1,28
Kırşehir	3,86	Artvin	2,98	Zonguldak	2,46	Şanlıurfa	1,15
Burdur	3,80	Ardahan	2,95	Kilis	2,45	Mardin	0,91
Muğla	3,79	Bartın	2,93	Bursa	2,41	Hakkâri	0,90
Sivas	3,70	Giresun	2,92	Mersin	2,28	Şırnak	0,74
Konya	3,70	Kütahya	2,92	Çorum	2,23	-	-
Gümüşhane	3,52	Tokat	2,89	Siirt	2,20	-	-
Tunceli	3,50	Sinop	2,88	Van	2,14	-	-

Kaynak: TÜİK UEİV

Söz konusu eğitim basamağından mezun olanların sayıca artmasında, Fakülte/Yüksekokul Mezunu Nüfus başlığı altında da değinildiği üzere, 11.07.1992 tarihinde Isparta ilinde SDÜ isimli bir devlet üniversitesinin kurulmasının büyük bir rolü olmuştur. Ayrıca 18.05.2018 tarihinde 30425 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 7141 Numaralı Kanun ile ilde UBÜ adlı bir devlet üniversitesi daha kurulmuştur (Yükseköğretim Kanunu..., 2018). Her iki

Tablo 19.*İldeki Üniversitelerde Görevli Olan Öğretim Elemanları (2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılı)*

Öğretim Elemanı	Erkek	Kadın	Toplam
Profesör	347	133	480
Doçent	175	130	305
Doktor Öğretim Üyesi	325	253	578
Öğretim Görevlisi	335	196	531
Araştırma Görevlisi	342	373	715
Toplam	1.524	1.085	2.609
%’si	58,41	41,59	100,00

Kaynak: YÖKSİS

Doktora mezunlarına cinsiyet açısından bakıldığında da erkeklerin oranının kadınlarinkinden fazla olduğu görülmektedir (Tablo 20). Nitekim doktora mezunlarının %63,74’ü erkeklerden ve %36,26’sı da kadınlardan oluşmaktadır. Aradaki farkın bu kadar fazla olmasında her

üniversitede istihdam edilen akademisyenler de ildeki doktora mezunlarının oranının yüksek olmasının başlıca nedenidir. Nitekim YÖKSİS veri tabanından yararlanılarak hazırlanan Tablo 19 da bunu doğrulamaktadır. Bu tabloda da görüleceği üzere 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılında ildeki üniversitelerde 480 profesör, 305 doçent ve 578 de doktor öğretim üyesi görev yapmaktadır.

ne kadar ataerkil toplumsal yapının etkisi olsa da akademik kariyer yapma ya da analık rolünü yerine getirme konusunda üniversite mezunu kadınların tercihini daha çok ikinci seçenekten yana kullandığı da söylenebilir.

Tablo 20.*Doktora Eğitimi Alan Nüfusun Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)*

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	%'si
25-29	3	3	6	0,25
30-34	104	105	209	8,56
35-39	254	177	431	17,66
40-44	282	256	538	22,04
45-49	270	166	436	17,86
50-54	270	99	369	15,12
55-59	168	54	222	9,09
60-64	100	14	114	4,67
65+	105	11	116	4,75
Toplam	1.556	885	2.441	100,00
%'si	63,74	36,26	100,00	-

Kaynak: TÜİK UEİVT

Yaş grupları açısından ildeki doktora mezunlarına bakıldığında %22,04'ünün 40-44 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bundan başka sırasıyla 45-49 (%17,86) ve 35-39 (%17,66) yaş gruplarında da söz konusu oran yüksektir. Bu yaş gruplarından daha büyük olanlarda ise doktora mezunlarının oranı kademeli olarak azalmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Isparta ilinde yaşayan nüfusun Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan ilk nüfus sayımından (1927) 2022 yılı sonuna kadarki okuryazarlık ve 2022-2023 istatistiki verilerine göre de eğitim durumunu coğrafi bir perspektifle ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ve bunlara ilişkin öneriler şunlardır:

Çalışma alanı, Cumhuriyetin ilk yıllarında bile nüfusun okuryazarlığı bakımından Türkiye'nin önde gelen illerinden birisiydi. Nitekim Isparta, 1927 yılında ülkede nüfusun okuryazarlık oranının en yüksek olduğu on ikinci ildi. Fakat buna rağmen belirtilen yılda muhtemelen nüfusun büyük bir kısmı (%74,73) kırsalda yaşadığı ve fazla nüfuslu bir şehir de bulunmadığı için ilde herhangi bir lise bulunmuyor ve bu eğitim basamağından mezun olmak isteyenler Afyon gibi çevre şehirlere gitmek durumunda kalıyordu. Kırsal nüfus oranının 1935 ve 1940 yılında %75 civarında seyrettiği Isparta ilinin o dönemde bir köyü olan Gönen'de 1939 senesinde bir eğitmen kursu ve 1940 senesinde de bir köy enstitüsü açılmıştır. Bununla, ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi, çalışma alanındaki kırsal yerleşmelerde ikamet eden nüfusun okuryazarlık başta olmak üzere eğitimle ilgili pek çok ihtiyacına cevap verecek nitelikte eğitmen ve öğretmenlerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın nihayete erdiği 1945 yılında Isparta ilinde %76,04 ile zirve noktasına ulaşan kırsal nüfus oranı bundan sonra düşüşe geçmiştir. Bunda savaş süresince kışlalarda hazır tutulan askerlerin terhis edilmesinin ve buna bağlı olarak nüfusun yaklaşık ¼'ünün ikamet ettiği kırsaldaki doğal nüfus artışının ve artan nüfusa bağlı olarak

da miras yoluyla tarım topraklarının bir aileyi geçindiremeyecek kadar parçalanmasının ve dahası 1950'lerden itibaren ülke tarımında yaşanan makineleşmenin büyük bir etkisi olmuştur. Ayrıca daha önce de değinildiği üzere il topraklarının yaklaşık %65'i dağlarla kaplıdır ve buna bağlı olarak da araştırma alanındaki arazilerin %70'i eğitim sebebiyle şiddetli erozyona maruz kalmaktadır (Temurçin, 2004, s. 2-4). Tarımsal faaliyetleri olumsuz bir şekilde etkileyen bu doğal koşulların da kırsaldan yapılan göçlerde etkisi kaçınılmazdır. Tüm bu faktörlerin bir sonucu olarak, ülke genelinde olduğu gibi, çalışma alanında da kırdan kente göçler yaşanmıştır. Buna bağlı olarak da inceleme alanının en büyük şehri olan Isparta'da 1952 yılında bir lise açılmıştır. Şehre yapılan göçler sebebiyle ildeki kırsal nüfus oranı 1975 yılında %59,02'ye düşerken kentsel nüfus ise %40,98'e yükselmiştir. Bunun da etkisiyle 1976 yılında ilk defa çalışma alanında yükseköğretim kurumları açılmıştır. Şehir nüfusu 1990 yılında %52,85'e ulaşmış ve bundan iki sene sonra da ilde SDÜ adında bir devlet üniversitesi kurulmuştur. Kentleşmeye ve ülke ekonomisinde meydana gelen yapısal değişime bağlı olarak çalışan nüfusun istihdamında hizmet ve sanayi sektörünün payı artarken tarım sektörününki ise azalmıştır (Erhalim, 2011, s. 1). Payı artan sektörlerin istihdamında ise eğitilmiş nüfusa öncelik verilmesi kaçınılmaz olduğu için çalışma alanındaki halkın yükseköğretime olan ilgisinin arttığını söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak da 2018 yılında ilde Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi adında bir devlet üniversitesi daha kurulmuş ve bundan iki sene sonra da ildeki şehir nüfusunun oranı %73,65'e ulaşmıştır.

Tüm bu gelişmeler neticesinde 2022 yılı itibarıyla ildeki okuryazarların oranı %97,08 olmuş ve bununla il (81 il arasında) ülkede yirmi beşinci sırada yer almıştır. Ayrıca küçük yaş gruplarında (14-17 ve 18-21 gibi) okuma yazma bilmeyenlerin oranının sıfıra kadar düşmesi, ilkökul düzeyindeki eğitimin ilin tamamı kapsar bir hale geldiğini ve bu da gelecekte ildeki okuryazarların oranının daha da

yükseleceğini göstermektedir.

2022 yılı sonu itibarıyla inceleme alanı ülkede oransal açıdan; bilim doktoru olanlarda ikinci, master mezunlarında beşinci, fakülte/yüksekokul mezunlarında on ikinci, lise ve dengi meslek okulu mezunlarında on yedinci, ortaokul/dengi meslek ortaokulu mezunlarında yetmiş beşinci, ilkokul mezunlarında otuz ikinci, okuryazar fakat bir okul bitirmemiş olanlarda altmış dokuzuncu ve okuryazar olmayanlarda ise elli altıncı sırada yer almıştır. Buna göre 1952 yılına kadar lisesi bile olmayan Isparta ilinin, 70 yıl sonra (2022 yılı itibarıyla) özellikle doktora ve master mezunlarının oranı açısından ülkenin iyi konumdaki illerinden birisi haline gelmesi oldukça dikkat çekici bir gelişmedir. Her ne kadar SDÜ ve UBÜ adı altında ilde iki tane devlet üniversitesinin bulunmasının büyük bir rolü olsa da Isparta halkının eğitime verdiği önemin de bunda etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 2022-2023 döneminde Isparta ilindeki üniversitelerde örgün eğitim gören; 58.427 ön lisans ve lisans öğrencisi, 4.270 master öğrencisi ve 1.427 de doktora öğrencisi bulunmaktaydı. Yeterince faydalandığı takdirde bu potansiyel, Isparta şehrinin hem bir üniversite kenti olmaya doğru evrilmesini ve hem de ilin her açıdan gelişmesini sağlayabilir. Zira toplumsal dönüşümün motorları konumunda olan üniversiteler; personel, öğrenci ve mezunlarıyla topluma bilgi ve yenilik sağlamada kritik roller oynayabilmektedir (Purcell vd., 2019: 1343).

Araştırmadan elde edilen bir başka sonuç da eğitim düzeylerinin her birinde kadınların dezavantajlı tarafta ağırlıkta olduğudur. Nitekim okuryazar olmayan nüfusun %87,9'nun, okuryazar fakat bir okul bitirmemiş nüfusun %59,86'sının ve ilkokul mezunu nüfusun da %61,74'ünün kadınlardan oluşması alt eğitim basamaklarında onların oranca fazla olduğunu göstermektedir. Ortaokuldan başlayarak daha üst eğitim basamaklarında ise oransal olarak erkekler daha fazladır. Nitekim ortaokul mezunlarının %53,62'si, lise mezunlarının %54,65'i, fakülte/yüksekokul mezunlarının %53,38'i, master mezunlarının %54,26'sı ve doktora mezunlarının da %63,74'ü erkeklerden oluşmaktadır. Ancak fakülte/yüksekokul mezunlarındaki cinsiyet oranlarının birbirine oldukça yakın olması, üniversite mezuniyeti açısından kadınların erkeklerle arasındaki mesafeyi kapatmaya başladığını göstermesi açısından önemlidir.

Yukarıda sözü edilen olumsuz durum, ülkenin genelinde görülen ataerkil toplumsal yapının inceleme alanındaki bir tezahürüdür. Bu nedenle Milli Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında yapılacak işbirliğiyle ve kitle iletişim araçlarını da kullanmak suretiyle toplumun her kesimine ulaşılması ve kız çocuklarının/kadınların eğitiminin ne kadar önemli olduğunun anlatılması gerekmektedir. Çünkü kadın eğitimi;

büyüme, yaratıcılığı, girişimciliği ve teknik ilerlemeyi artırır. Bu nedenle de onların eğitime gereken önemi vermeyen ülkeler, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı başaramazlar (Kakkar ve Kakkar, 2017, s. 1).

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç da; ilkokuldan mezun olanların %45,29'unun, okuryazar fakat bir okul bitirmemiş olanların %71,25'inin ve okuryazar olmayanların da %76,73'ünün 65 yaş ve üzerindeki yaşlı nüfustan oluşmasıdır. Bu da zamanla adı geçen eğitim basamaklarında bulunanların oranında bir azalma; 12 yıllık eğitimi zorunlu kılan 6287 sayılı yasanın da 2012 yılından bu yana yürürlükte olduğu göz önünde bulundurulursa, lise başta olmak üzere fakülte vd. yükseköğrenim kademelerinden mezun olanların oranında ise artma olacağı anlamına gelmektedir (Şahbaz, 2022, s. 66).

Ancak lise ve daha üst eğitim basamaklarından mezun olanların oranında görülecek olan bu artışa sadece nicelik açısından bakmak ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek de çok doğru olmayabilir. Zira son yıllarda Türkiye'de yaşanan iktisadi krizlere bağlı olarak oranları giderek artan işsizlik, ekonomik bir sorun olmaktan çıkarak, sosyal bir problem haline gelmiştir (Adak, 2010, s. 105). Daha vahim olanı ise eğitim seviyesi artıkça, işsizlik oranları da artmaktadır. Bunun sebebiyse ülkede, işsizlik ile eğitim arasındaki ilişkinin yeterince kurulamamasıdır (Atay, 2021: 139). Bu ilişki kurulmadığı sürece gerek zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılmasının ve gerekse de yükseköğrenimin ülke çapında yaygınlaşmasının, daha çok işsizliği ötelemeye hizmet edeceğini söylemek mümkündür. Bu ise eğitim için ayrılan ülke kaynaklarının boşa harcanması anlamına gelmektedir.

Aynı durum, bir örneklem şeklinde Isparta ilinde de görülmektedir. Nitekim Isparta Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü verilerine göre 2022 yılında ildeki kayıtlı işsizlerin sayısı 19.382'dir ve bunun da %29,5'i 18-24 yaş aralığındaki gençlerden oluşmaktadır. İşgücü arzında görülen bu fazlalığa rağmen hâlâ ilde belirli alanlarda işgücü sıkıntısı çekilmekte, ancak nitelik uyumsuzluğu sebebiyle de işsizlik oranları bir türlü düşürülememektedir. Bu nedenle eğitimde işgücü piyasasının talepleri mutlaka dikkate alınmalı (Uğur, 2022, s. 11-18); gerek bireylerin işgücü piyasasına daha hızlı ve donanımlı bir şekilde girmesini sağlamak ve gerekse de işgücü piyasasının talep ettiği nitelikte elaman ihtiyacını karşılamak için mesleki eğitime önem verilmelidir (Çoban, 2013, s. 34).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received

no financial support.

Kaynaklar

- Adak, N. (2010). Sosyal Bir Problem Olarak İşsizlik ve Sonuçları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 105-116.
- Akçakanat, T., Çarıkçı, İ. H. ve Dulupçu, M. A. (2016). Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Isparta'daki Yaşam Kalitesi ve Isparta Halkına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 1-18.
- Akiş, E. (t.y.). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. İstanbul Üniversitesi AUZEF. Erişim adresi http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/iktisat_ao/iktisadibuyumevekalk.pdf
- Arslan, M. (2009). Eğitimle İlgili Temel Kavramlar. M. Arslan (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* (12-27) içinde. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Atay, S. (2021). *Türkiye'de İstihdam Politikaları Kapsamında Meslek Edindirme Kursları: Eskişehir Örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Babacan, H. (2008). Harf İnkılabı'nın Isparta'da Uygulanması. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 101-112.
- Bal, H., Aygül, H. H., Oğuz, Z. N. ve Uysal, M. T. (2012). Göçle Gelenlerin Toplumsal Sorunları (Isparta örneği). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 191-210.
- Çetin, B. (2014). *Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.
- Çetin, S. ve Kahya, A. (2017). Kırdaki Bir Modernleşme Projesi Olarak Köy Enstitüleri: Aksu ve Gönen Örnekleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi (1). *METU Journal of The Faculty of Architecture*, 34(1), 133-162.
- Çoban, A. (2013). *İşsizlikle Mücadelede Avrupa Birliği Perspektifinden Staj/İşbaşı Eğitim Programlarının Rolü ve Türkiye İş Kurumu İçin Öneriler* (Yayımlanmamış uzmanlık lisans tezi). Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Demir, O. (2016). *Sosyal Politika Perspektifinde Nüfus Politikalarının Değerlendirilmesi (2002 Sonrası Türkiye örneği)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- DiE. (2001). *2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl: Isparta*. TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- DiE. (2003). *2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Türkiye*. TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Dilmen, H. (1937). Isparta Ortaokulunun Tarihçesi. *Ün Isparta Halkevi Mecmuası*, 4(37), 630-631.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dünya Bankası, (2005). *Gençler İçin Fırsatları Genişletmek ve Yetkinlikler Oluşturmak Orta Öğretim İçin Yeni Bir Gündem*. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası/Dünya Bankası.
- Erhalim, S. (2011). *Türkiye'de Tarım Sektöründe İstihdamın Azalması ve İşgücü Piyasasına Etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023, 2 Haziran) *İkamet izinleri, geçici koruma*. Erişim adresi <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri>
- Gökburun, İ. (2020). Türkiye'nin Demografik Dönüşüm Sürecinde Nüfus Politikalarının Rolü. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 4 (Coğrafya Özel Sayısı), 1-15.
- Gökdoğan, O. ve Demir, F. (2011). "Isparta Yöresindeki Gül İşletmelerinin Tarımsal Yapısı". *ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 29-34.
- Güneş, F. (2013). Okuma Yazma Öğrenme Yaşı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(4): 280-298.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2012). *TC Resmî Gazete* (28.261, 11 Nisan 2012).
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Temel Kanunu, Çıracılık ve Meslek Eğitimi Kanunu, Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun İle 24.3.1988 Tarihli ve 3418 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kâğıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkında Kanun*. (1997). *TC Resmî Gazete* (4.306, 18 Ağustos 1997).
- İnsani Gelişme Vakfı. (2017). *Suriyeli Mülteci Hayatlar Monitörü Özet Değerlendirme*. İnsani Gelişme Vakfı.
- İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III*. Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- İstatistik Umum Müdürlüğü. (1944). *Genel Nüfus Sayımı, 20 İkteşrin 1940: Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler, Köyler*

- İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*. İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Kakkar, S. ve Kakkar, G. (2017). Significance of Female Education in Economic Development. *International Journal of Creative Research and Innovation*, 1(1), 1-9.
- Kapluhan, E. (2012). Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 26, 172-194.
- Kaygalak, S. (2009). *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*. Ankara: Dipnot.
- Kırımlı, Y. (t.y.). *Sosyal Antropoloji*. İstanbul Üniversitesi AUZEF. Erişim adresi http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sosyalhizmetler_ao/sosyalant.pdf
- Köy Enstitüleri Kanunu. (1940, 22 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 4491). Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4491.pdf>
- MEBBİS. (2023, Haziran 2). *Kurum listesi*. Erişim adresi <https://mebbis.meb.gov.tr/KurumListesi.aspx>
- Nurdoğan, A. K. ve Öztürk, M. (2018). Geçici Koruma Statüsü ile Türkiye’de Bulunan Suriyelilerin Vatandaşlık Hakkı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1163-1172.
- Öztürk, İ. (2023). Maarif Salnamelerine Göre Hamidabad Sancağında Eğitim (1898-1903). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (37), 84-107.
- Peran, T. ve Bilir, Y. (2007). Kalkınmada İtici Bir Güç: Eğitim. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 132-141.
- Purcell, W. M., Henriksen, H. ve Spengler, J. D. (2019). Universities as The Engine of Transformational Sustainability Toward Delivering the Sustainable Development Goals: “Living Labs” for Sustainability. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 20(8), 1343-1357. doi: 10.1108/IJSHE-02-2019-0103
- Rawat, P. S. (2014). Patriarchal Beliefs, Women’s Empowerment, And General Well-Being. *Vikalpa*, 39(2), 43-56. doi: 10.1177/0256090920140206
- Sevinç, G., Kantar-Davran, M. ve Sevinç, M.R. (2018). Türkiye’de Kırdan Kente Göç ve Göçün Aile Üzerindeki Etkileri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 70-82. doi: 10.25204/iktisad.330930
- Şahbaz, H. (2021). 1940-2020 Döneminde Nüfusun Eğitim ve Kültür Özellikleri Açısından Tunceli İlinin Ülkedeki Yeri. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(13), 70-106. doi: 10.29157/etusbed.956902
- Şahbaz, H. (2022). Nüfusun Eğitim Özellikleri Açısından Eskişehir İlinin Ülkedeki Yeri. *Eastern Geographical Review*, 27(47): 41-68. doi: 10.5152/EGJ.2022.930828
- Şenel, E. A. (2008). Eğitimin Temel Kavramları. M. Gültekin (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* (1-16) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- TC Anayasa Mahkemesi. (2023, Haziran 2). *1924 Anayasası*. Erişim adresi <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>
- Temurçin, K. (2004). *Isparta İli Ekonomik Coğrafyası* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- TÜİK. (t.y.). *Veri: Kapsam, Dönem ve Zamanlama*. <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PrelstatistikMeta.do?istabid=201>
- TÜİK. (2024, Mayıs 29). *ADNKS Sonuçları*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- TÜİK. (2023, Haziran 2). *Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı*. Erişim adresi <http://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr>
- Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun. (1928). *TC Resmî Gazete* (1.030, 3 Kasım 1928).
- TÜSEB. (2019). *Türk Eğitim Sistemi, Eğitim Yaş Aralıkları ve Zorunlu Eğitimin Tarihsel Gelişimi*. Erişim adresi <https://files.tuseb.gov.tr/tacese/files/yayinlar/tacese-2018-turk-egitim-sistemi-egitim-yasaraliklari-zorunlu-egitimin-tarihcesi.pdf>
- Uğur, H. (2022). *İşgücü Piyasası Araştırmaları Isparta İli 2022 Yılı Sonuç Raporu*. Isparta Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü.
- Uzgil, Ö. (2003). Gönen Köy Enstitüsü. *Köy Enstitüleri II*. 238-241.
- YÖK. (2023, Temmuz 2). *Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi*. Erişim adresi <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Yükseköğretim kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2018). *TC Resmî Gazete* (30.425, 18 Mayıs 2018).

Tortum Çayı Havzası Agroturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Tortum Stream Basin Agrotourism Potential

Dilara ŞANLI¹

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye.

Zeki KODAY²

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye.
E-mail: zkoday@atauni.edu.tr

Açıklama: Bu çalışma "Tortum Çayı Havzası'nın Agroturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi" başlıklı bildirisinin tamamlanmış halidir.

Geliş Tarihi/Received 03.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 27.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 14.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Dilara ŞANLI

E-mail: dilarasanli25@gmail.com

Atf: Şanlı, D., & Koday, Z. (2024). Tortum Çayı Havzası Agroturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi, *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, (5), 23-34.

Cite this article:Şanlı, D., & Koday, Z. (2024). Tortum Çayı Havzası Agroturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi, *Journal of World Geography and Development Perspectives*, (5), 23-34.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ÖZ

Agroturizm şehir yaşantısından uzaklaşmak isteyen insanlar tarafından, kırsal alanlarda, köy evlerinde veya çiftliklerde konaklayarak, tarımsal faaliyetlere katılarak, yöresel ürünleri tüketerek ve farklı kültürlerle etkileşime geçerek gerçekleştirilen bir seyahat biçimidir. Agroturizm sayesinde ziyaretçiler gönüllü olarak çiftliklerde çalışmaktadır. Agroturizm hem çiftliklere ek gelir sağlamak hem de sürdürülebilir bir turizm anlayışı oluşturmaktadır. Tortum Çayı Havzası, Doğu Anadolu Bölgesi ile Karadeniz Bölgesi arasında kalmakta ve tarıma elverişli araziler bulunmaktadır. Ayrıca zengin kültürel miras ve turizm potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda havzanın agroturizm bakımından da değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Yapılan bu çalışmada Tortum Çayı Havzası'nda bulunan agroturizm çiftlikleri incelenmiştir. Havzada arazi gözlemleri yapılarak agroturizm potansiyeli açısından öneriler sunulmuştur. Araştırma sahasında yapılan mülakatlar ve arazideki gözlemler sonucunda elde edilen bulgularla SWOT analizi yapılmıştır. Yapılan bu analizler neticesinde gerçekleştirilen görüşmeler, incelenen ikincil kaynaklar ve toplanan veriler bir araya getirilerek havzanın agroturizm açısından güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditler tespit edilerek SWOT analizi yöntemiyle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Agroturizm, Tortum Çayı Havzası, Çiftlik, TaTuTa

ABSTRACT

Agrotourism is a form of travel carried out by people who want to get away from city life, by staying in rural areas, village houses or farms, participating in agricultural activities, consuming local products and interacting with different cultures. Thanks to agrotourism, visitors work on farms voluntarily. Agrotourism both provides additional income to farms and creates a sustainable tourism approach. Tortum Stream Basin is located between the Eastern Anatolia Region and the Black Sea Region and has lands suitable for agriculture. It also has rich cultural heritage and tourism potential. In this regard, it is thought that the basin should also be evaluated in terms of agrotourism.

In this study, agrotourism farms in the Tortum Stream Basin were examined. Field observations were made in the basin and suggestions were made in terms of agrotourism potential. A SWOT analysis was conducted with the findings obtained as a result of interviews conducted in the research field and observations in the field. As a result of these analyses, the interviews conducted, the secondary sources examined and the collected data were brought together and the strengths, weaknesses, opportunities and threats of the basin in terms of agrotourism were identified and explained using the SWOT analysis method.

Keywords: Agrotourism, Tortum Stream Basin, Farm, TaTuTa

Giriş

Ülkemiz doğal, kültürel ve tarihi birçok turizm potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin doğal kaynakları göz önünde bulundurulduğunda iklimi, arazi yapısı, toprak kaynakları ve bitki örtüsü hem tarımsal faaliyetler bakımından gelişme göstermekte hem de kitle, kültür ve alternatif turizm faaliyetlerine imkânlar sağlamaktadır. Tarım ve turizm faaliyetleri birçok ortak özelliği bulunmasından dolayı birbirlerini tamamlar niteliktedir. Bu iki sektörün birbirleriyle olan ilişkileri, kaynakların giderek daha fazla tüketilmesi ve insanların doğal yaşama duydukları özlem tarım ve turizmi birleştirerek ortak bir paydada toplayan agroturizm faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır.

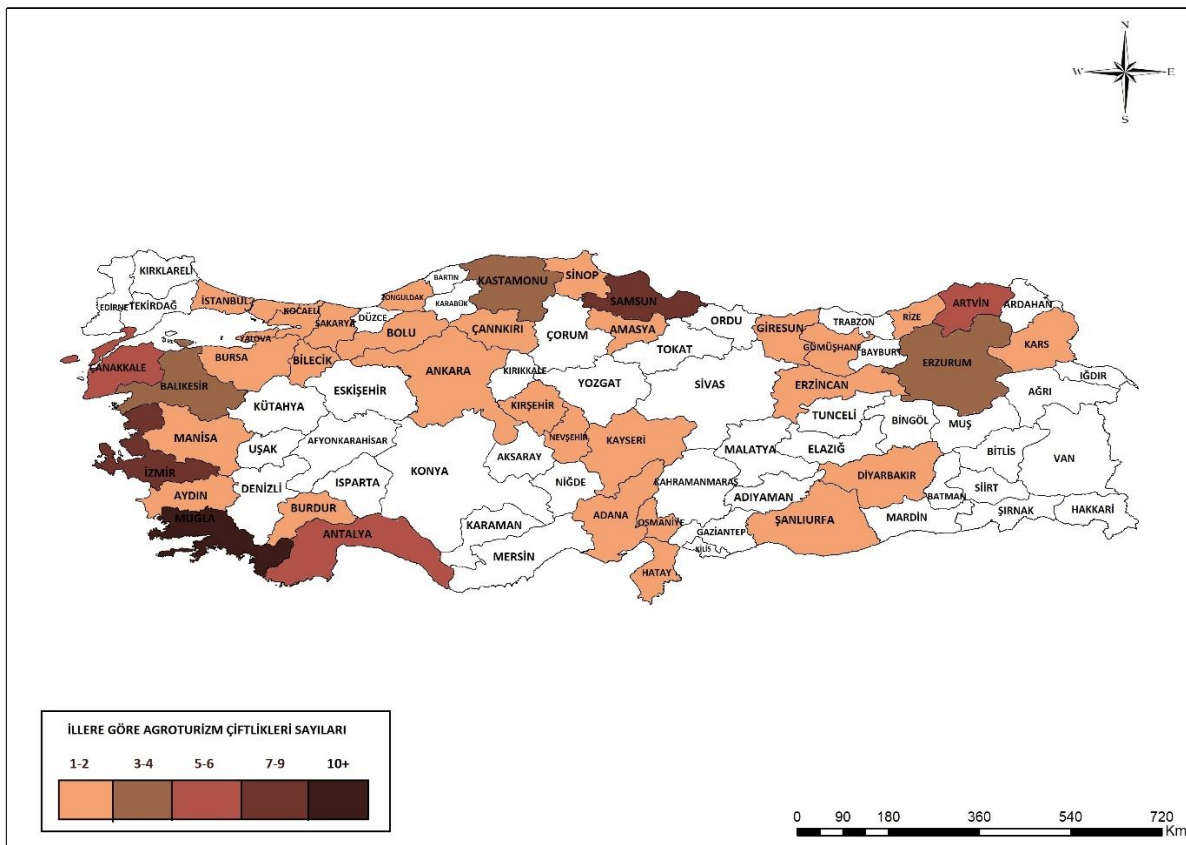
Agroturizm, tarım ve turizmin bir araya geldiği bir turizm şeklidir. Bu turizm alanında turistler, çiftliklere, bağlara, bahçelere, hayvan işletmelerine veya diğer tarım işletmelerine giderler ve burada doğal yaşamı, tarımsal faaliyetleri, organik ürünleri deneyimleyebilirler. Agroturizm, çiftliklerin gelirlerini artırmasına ve kırsal kesimde istihdam yaratılmasına yardımcı olurken, turistlerin doğayla iç içe bir tatil yapmalarına olanak sağlamaktadır. Son yıllarda önem kazanan bir alternatif turizm şekli olan agroturizm, doğayla barışık olmasının yanında var olan doğal ve kültürel değerlerinin korunması, tanıtılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasını hedeflemektedir. Ayrıca agroturizmin kırsal turizm, kamp-karavan turizmi ve gastronomi turizmiyle içiçe olması, gelecekteki yerini sağlamlaştırmaktadır (Baykal vd., 2020: 144).

Agroturizm, dünyada giderek yaygınlaşan ve ilgi gören bir turizm çeşidi haline gelmiştir. Agroturizm, yöresel ürünler, geleneksel mutfaklar, tarımsal meslekler ve insanların günlük yaşamları hakkında turistlere katılım ve bilgi edinme fırsatları yaratarak çok fonksiyonlu bir turizm türünü oluşturmaktadır. Bu turizm şekli turistlere gezme, öğrenme ve keşfetmenin tadına varabilecekleri çeşitli kırsal aktiviteler sunmaktadır (Woo Lee & Yeon Nam, 2006, s. 68). Organik Çiftliklerde Dünya Çapında Fırsatlar oluşumu üyesi WWOOF resmi sayfalarında aktif olarak Dünya'da 763 organik çiftlik ve bahçenin olduğunu belirtmektedir. Bu çiftliklerin hepsinin organik tarım sertifikalı olmadığı tespit edilmiştir. Dünya genelinde toplam organik çiftlik sayısı 721'dir. 2017 yılından beri ev sahibi çiftlikler Dünya'nın çeşitli yerlerinden 2988 WWOOF ziyaretçilerine kapılarını açmaktadır (Kaymaz & Birinci, 2018, s. 117).

Agroturizm kapsamında yapılan çalışmalar incelendiğinde, ülke yönetimlerinde kırsal kalkınma aracı olarak agroturizmin ön planda olduğu görülmektedir. Agroturizmin gerek hükümet tarafından desteklenmesi gerekse ülkelerin kalkınma planlarında yer alması

agroturizme ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir (Civelek vd., 2014, s. 16). Tortum Çayı Havzası, doğal ve tarihi güzellikleriyle dikkat çeken bir havzadır. Agroturizm, bu tür alanlarda sürdürülebilir ve kırsal kalkınma için önemli bir araç durumundadır. Agroturizm, yerel halka ek gelir imkanı sağlayarak ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Konaklama hizmetleri, yerel ürünlerin pazarlanması ve rehberlik gibi hizmetler, bölge ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Sürdürülebilir turizm bakımından agroturizm, doğal kaynakların korunmasına teşvik etmekle birlikte çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Ziyaretçilere çevre bilincini artırıcı deneyimler yaşatarak bölgenin kültürel ve doğal değerlerine saygı duymayı öğretir. Agroturizm, tarımsal faaliyetler ve kırsal yaşam hakkında bilgi edinme fırsatı sağlamaktadır. Ziyaretçiler, geleneksel yemekleri, yerel tarım uygulamalarını ve el sanatları hakkında bilgiler öğrenerek bölgenin kültürel mirasını daha yakından tanıma fırsatı bulmaktadır. Bu nedenle Tortum Çayı Havzası'nda agroturizmin geliştirilmesi hem bölge halkının yaşam kalitesini artırır hemde ziyaretçilere unutulmaz anlar yaşatabilir.

Türkiye'de agroturizm çiftliklerinin dağılımları incelendiğinde 91 tane Tarım Turizmi ve Gönüllü Bilgi Tecrübe Takası (TaTuTa) Projesine kayıtlı agroturizm çiftliği bulunduğu görülmektedir. Muğla, 12 tane agroturizm çiftliği ile ilk sırayı almaktadır. Ardından 9'ar adet agroturizm çiftliğine sahip olan İzmir ve Samsun illeri gelmektedir. Antalya ilinde ise 6 tane agroturizm çiftliği bulunmaktadır. Artvin ve Çanakkale'de 5 çiftlik, Erzurum ile Balıkesir illerinde ise 4 agroturizm çiftliği vardır. Bu illeri sırasıyla Kastamonu, Burdur, Yalova, Manisa, Rize, Bolu ve Giresun takip etmektedir. İlk sırada Muğla ilinin ikinci sırada İzmir ve Samsun ardından Antalya'nın bulunması bu illerin turizm sektöründe de gelişmiş olmaları önem arz etmektedir. Haritadan da anlaşılacağı üzere en fazla agroturizm çiftliği 10 il ile Karadeniz Bölgesi'ndedir, bu bölgeyi Marmara Bölgesi takip etmektedir. Agroturizm çiftlikleri Türkiye'nin hemen her bölgesinde vardır. Haritaya bakıldığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sadece 2 ilde (Şanlıurfa ve Diyarbakır) TaTuTa'ya bağlı agroturizm çiftliği olduğu görülmektedir. Bu durumda Karadeniz ve Marmara Bölgelerinde çiftlikler daha fazladır. Ege Bölgesinde ise agroturizm çiftlikleri sadece belirli illerde yoğunluk kazanmıştır. Haritada beyaz renk ile gösterilen illerde TaTuTa'ya bağlı agroturizm çiftliği bulunmamaktadır. Doğudan batıya doğru gidildikçe agroturizm çiftliklerinin sayısında artış gözlemlenmektedir. Agroturizm çiftliğinin en fazla olduğu bölgeler Karadeniz, Marmara, Akdeniz ve İç Anadolu Bölgeleridir (Harita 1).

Harita 1. Agroturizm Çiftliklerinin İllere Göre Dağılımı (2018)

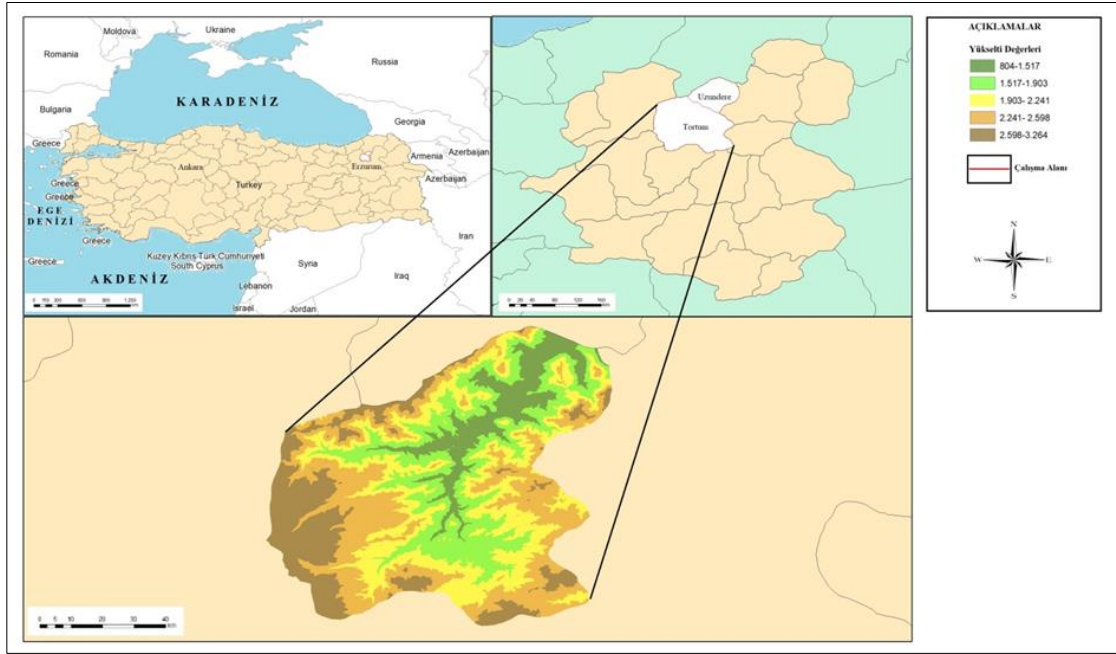
Coğrafya bilimi bünyesinde hazırlanan çalışmanın konusu Tortum Çayı Havzası'nın agroturizm potansiyelinin değerlendirilmesidir. Araştırma sahası tarımsal alanların varlığı ve turizm potansiyeline sahip olması agroturizm açısından da değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Bu doğrultuda Tortum Çayı Havzası'nın agroturizmin daha çok hangi alanlarda yapıldığı ve ne türde faaliyetler uygulandığını açıklamak temel amacımızı oluşturmaktadır. Alternatif turizm bakımından zengin olan ülkemizde agroturizm potansiyeli bakımından yapılan çalışmalar son derece azdır. Çalışmamız Türkiye genelinde yapılacak kapsamlı çalışmalara ışık tutması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın temel amacı; Tortum Çayı Havzası'nda agroturizmi tanıtmak, turizmi ve tarımı daha çok bağdaştırmak ve farkındalık yaratmaktır. Kırsal alanda yaşayan yerel halkın ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda gelişmesi ve tanıtılması orada yaşayan insanların ekonomik faaliyetlerden daha çok faydalanması yönünden agroturizm önemli bir rol oynamaktadır.

Ülkemiz uygun iklim koşullarına, konvansiyonel tarımdan fazla zarar görmeyen topraklara, çeşitli tarım ürünlerine, yüksek tarım kültürüne ve zengin turistik kaynaklara sahiptir. Ancak agroturizm henüz yerli turistler tarafından tam olarak benimsenmiş değildir (Karakuzulu, 2007, s. 143). Agroturizm daha çok Ege ve Akdeniz bölgelerinde kıyı kesiminde yoğunluk kazanmıştır. Tortum Çayı Havzası ise denizden yüksekliği 1450 metre ile yüksek

bir alanı oluşturmaktadır. Bu kadar yüksek bir havzada bu denli tarımın ve turizmin gelişmesi bu sahayı diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Aynı zamanda kıyı kesimlere göre Tortum Çayı Havzası'nda tarımsal faaliyetlerin çok fazla gelişmesi önemli bir etkeni oluşturmaktadır. Yapılan bu çalışma ile hem tarımsal faaliyetlere ve ekonomik faaliyetlere katkı bulunmasıyla beraber büyük bir farkındalık oluşturmaktadır aynı zamanda agroturizm faaliyetlerinin büyük oranda artması düşünülmekte ve agroturizmin gelişmesine yönelik önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca araştırma sahasında yapılan mülakatlar sonucunda sahada yaşayan halkın sorunları ve sıkıntıları tespit edilerek çözüm önerileri sunulmaktadır. Bu yönüyle de yapılmış olan çalışma daha özgün bir değere sahip olmaktadır.

Çalışma Sahasının Konumu ve Genel Coğrafi Özellikleri

Tortum Çayı Havzası Erzurum ilinin kuzeyinde Karadeniz bölgesinde yer almakta olup, havza 40° 10' - 40° 50' kuzey enlemleri ile 41° 10' - 41° 43' doğu boylamları arasında yer almaktadır (Harita 2). Tortum Çayı Havzası batıdan İspir, kuzeybatıdan Yusufeli, kuzeydoğudan Oltu, doğudan Narman, güneydoğudan Pasinler, güneyden ise Yakutiye ilçesi ile çevrilidir. Hidrografik açıdan bir havza özelliğinde olan araştırma sahasının yüzölçümü 1956,6 km² 'dir (Yılmaz, 1991, s. 3).

Harita 2. Tortum Çayı Havzası'nın Lokasyon Haritası

Havzayı, batıdan Mescit Dağları (3239 m), doğudan Akdağlar (3047 m), güneybatıdan Dumlu Dağları (3200 m) ve güneydoğudan Kargapazarı Dağları (3228 m) sınırlandırmıştır. Toplam yüzölçümü 1956,6 km² olan havzanın Tortum Çayı'nın Oltu Çayı ile birleştiği yerde Dumlu Dağı (3169 m) arasındaki uzunluğu 71 km'dir. Havza'nın en geniş yeri Devre Dağı (2916 m) ile Mescit Dağı (3239 m) arasında kuş uçuşu 50 km'lik mesafe vardır. Havza'nın en alçak yeri (Su Kavuşumu Mevkii Oltu Çayı vadi tabanı: 586 m) ile en yüksek yeri (Mescit Dağları: 3239 m) arasında 2653 m'lik yükselti farkı bulunmaktadır (Atar & Kopar, 2020, s. 102).

Tortum Çayı Havzası'ndaki yerleşim alanları daha çok vadi tabanlarında kurulmakla beraber Mescid ve Kargapazarı dağlarındaki platolarda da mahalleler kurulmuştur. İnceleme sahasında derin vadi tabanı ve dik yamaçların oluşturduğu yükselti farkı Tortum Çayı ve vadi kollarının aşındırıcı etkisinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sahada görülen sarp ve engebeli topoğrafya, eğimle orantılı olarak toprak kaybı ve bitki örtüsünün büyük oranda kaybına ve bazen de sellere yol açmaktadır (Koday & Erhan, 2009, s. 49).

İklim bakımından Uzundere ve Tortum ilçeleri Erzurum il merkezinden farklılıklar göstermektedir. Tortum Gölü ve çevresi, mikroklimatik iklim şartları ve yükselti azlığının etkisiyle beraber daha ılıman bir etkiye sahiptir. Havza Karadeniz'in nemli iklimi ile Doğu Anadolu karasal ikliminin geçiş sahası üzerinde bulunmaktadır. Bölgenin güneyinde ve yüksek dağlık sahalarda ise karasal iklim görülmektedir (Kopar & Sevindi, 2013, s. 54).

Yöntem

Tortum Çayı Havzası, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Havza engebeli olduğundan dolayı sınırlı alanlarda tarıma elverişli araziler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra yörenin sahip olduğu turizm mekânları, konaklama olanakları, gastronomi ve tarımsal faaliyetler gibi kaynakların agroturizm potansiyeli açısından ortaya konarak geliştirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, Tortum Çayı Havzası'nın agroturizm faaliyetlerine ait mevcut durum tespiti yapılmış ve potansiyelinin artırılmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

Tortum Çayı Havzası'nda agroturizm potansiyelinin değerlendirilmesinde, çalışma sahası ve agroturizm alanında yapılan ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar esas alınmıştır. Çalışmamızı daha iyi yapabilmek amacıyla ilk aşamada çalışma sahasına gidilerek arazi gözlemleri yapılmış ve gereken veriler toplanmıştır. Ayrıca yerel halk ve turistlerle mülakat yöntemi kullanılarak veriler somutlaştırılmıştır. Araştırmada yöntem olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır, yarı yapılandırılmış sorular aracılığıyla derinlemesine bilgilere ulaşılması hedeflenmiştir. Çalışma haritaları ArcMap 10.8 ile üretilmiştir. Ayrıca sahanın SWOT analizi yöntemiyle sahanın güçlü yönleri (strengths) ile zayıf yönleri (weaknesses) belirlenmiş ve sahaya yönelik fırsatlar (opportunities) ile tehditler (threats) ortaya konulmuştur.

Bulgular ve Tartışma

Tortum Çayı Havzası'nın Agroturizm Potansiyeli

Bir çeşit tarım turizmi olarak ifade edilen agroturizm şehir yaşantısından bunalan insanların dinlenmek amacıyla doğal ortamlara giderek orada yapılan tarımsal faaliyetlere katkıda bulunmalarıyla ortaya çıkan bir turizm şeklidir. Agroturizmin kökeni incelendiğinde tarım ve turizm kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Agroturizm; kırsal çevreyle, ürünlerle bağlantılı olarak, kampta ya da pansiyonlarda konaklayarak, yeme içme, rasyonel faaliyetler, eğitsel geziler, ürün ve el sanatlarının satılması ile ilişkili faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (URL 1). Agroturizm daha çok kırsal alanlarda geleneksel tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı aynı zamanda organik üretiminde yaygın olarak yapıldığı bölgelerde gelişen bir sürdürülebilir turizm çeşididir (Akyürek & Karabulut, 2017, s. 1738).

Agroturizm insanların kırsal mekânlardaki ziyaretleri ve burada karşılaştıkları yöre sakinlerinin ürettikleri mal ve hizmetler, tamamıyla yetiştirildikleri mekânlarda talep edilerek, geçici konaklamalarıyla beraber yöre halkına katkıda bulunmalarıyla oluşturulmuştur. Agroturizm; kırsal alanlarda yaşayıp tarımsal üretim yapan yerel halkın ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Kültürel ve organik ürünlerin devamını korumaktadır. Yerli ve yabancı turistlerin ziyaretleriyle yerli halkın iletişim içinde olmasına yardımcı olmaktadır. Agroturizm, geliştirilmesi istenen bölgenin mutfak kültürüne olan taleple birlikte gelişmesiyle beraber yörede yetiştirilen tarım ürünlerinin korunmasını sağlar ve daha fazla tanınmasına yardımcı olur. Kültürel ürünlerin ve yerel kültürün devamlılığına katkıda bulunmaktadır. Agroturizmin bir diğer özelliği ise turistlerin konaklamaları amacıyla beton yapılar değil de daha çok yörenin kendi özgün mimarisi korunarak kerpiç, ahşap gibi yapıların kullanılmasıdır. Bu yapılar daha modernleşerek Bungalov evler olarak son zamanlarda daha fazla rağbet görmektedir. Agroturizm sayesinde kadın işgücü daha fazla artarak ekonomiye daha fazla katkıda bulunmaktadır ve teşvik edilmektedir. Agroturizm sürdürülebilirlik anlayışının ön plana çıkmasıyla doğal kaynakların korunmasına yardımcı olmaktadır. Yerel halk tarımsal faaliyetlerinde hiçbir katkı maddesi kullanmadan kendileri yetiştirmektedir. Dolayısıyla her açıdan sürdürülebilirliği sağlanmaktadır (URL 2).

Agroturizm faaliyetlerinde bulunan işletmelerin başarılı olabilmeleri ve devamlılıklarını uzun süreli koruyabilmeleri için bir takım şartları uygulamaları gerekmektedir (Civelek, 2013: 84). Bu şartlar Walker'a göre (2009, s. 3) şu şekildedir. Halka kapılarınızı açmadan önce, seçeneklerinizi ve seçimlerinizin hedeflerinize ulaşma üzerindeki etkisini

düşünmek için zaman ayırmalıdır. Başarılı bir plan geliştirerek uygulamak için bazı önemli adımlar vardır.

- Bir plan oluşturulur. İşletmenizi tüm yerel yönetmelikleri ve yasalara uygun ve karlı kılacak hangi çiftlik deneyimini halka sunulur gibi sorulara yanıt aranmalıdır.
- Faaliyetleri büyütmeyi planlanır. Agroturizm işletmesi kurmak için ilk planı geliştirdikten sonra, yeni konukları çekmek ve çiftliğe daha önce ziyaret etmiş olanları geri dönmeye ikna etmek için nasıl sürekli olarak yeni maceralar yaratacağınızı düşünmeniz gerekir. Büyümeyi düşünürken, alan sınırlamalarını, park yeri mevcudiyetini, güvenli bir şekilde taşınabilecek maksimum insan sayısını, aktivite alanı etrafında seyahat etmek için gereken süreyi ve aktiviteler için oturma kapasitesini değerlendirilmelidir.
- Yükümlülükler belirlenecektir. Ziyaretçiler işletmelerinizi ziyaret ettiklerinde sorumluluklar daha fazla artmaktadır. İlk olarak risk yönetimi konuları tanımlanır, belirlenen riskleri önlemek için güvenlik planları uygulanır ve gerekli sigorta kapsamını elde edinilir. Akıllı agroturizm girişimcileri kapılarını misafirlere açmadan önce avukatlarına ve sigorta acentelerine danışmaktadırlar. Riskleri en aza indirmek amacıyla ziyaretçiler bilinçlendirilmelidir. Örneğin rahat kıyafet ve ayakkabı giymeleri konusunda uyarılar yapılmalıdır, ziyaretçilerin çiftlikle herhangi bir yaralanma yaşamaları durumunda agroturizm işletmecileri ilk yardım uygulamak için hazırlıklı olmalıdır.
- Ortaklıklar geliştirilecektir. Komşularla beraber planlar hakkında konuşulur ve destekler istenebilir. Yeni bir işletme açma planları hakkında ekonomik kalkınma ofisleri ve ticaret odasını bilgilendirilebilir. Yol tabelalarını incelenebilir ve çiftliğe giden yol tariflerinin açıkça işaretlendiğini doğrulanması gerekir.
- Mevcut cazibe merkezlerinin envanteri çıkarılmaktadır. Yerel turizm ofisinden tanıtım planını gözden geçirme ve diğer yerel faaliyetler ile bağlantı kurmak konusunda yardım alınmalıdır. Bölgedeki diğer çiftliklerin agroturizm faaliyetlerinde bulunup bulunmadığını belirlenir ve tüm çiftliklerin bir tanıtım ortaklığı geliştirmesi fikrini araştırılmalıdır.
- Diğer benzer agroturizm çiftliklerini ziyaret edilmelidir.
- İşletmenizi turizm sitelerindeki web sayfalarına eklenebilir.
- Müşteri profilleri belirlenmelidir. Ziyaretçiler stresten uzak, rahatlamak ve doğa ile baş başa kalmak amacıyla bu turizm şeklini tercih ettiklerinden dolayı

pazarlama girişimlerinde buna dikkat edilerek profil oluşturulmalıdır.

- Ziyaretçiler için net kurallar koyulmalıdır. Bu kurallar yol gösterici olmalıdır ve ziyaretçilere bunlar açık bir şekilde iletilmelidir. Agroturizm doğrultusunda yapılacak faaliyetler hayvanlarla ilgilenme, açık alanlarda seyahat ederken doğaya zarar vermeme ve ziyaretçiler için güvenli olmayan alanlardan kaçınmak gibi kurallar koyulmalıdır.

Tortum Çayı Havzası'nda yer alan birçok kilise, mağara, tarihi ve kültürel alanlar, çiftlikler, tarım alanları ve meyve bahçelerinin oluşturduğu eşsiz güzelliklere sahiptir. Yörenin sahip olduğu tarımsal kaynakları, turizm mekânları, konaklamalar, gastronomi gibi kaynakların belirlenmesi ve bunların agroturizm potansiyeli açısından ortaya konarak geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Agroturizmin amacı sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için bölgenin mevcut kaynaklarını, fırsatlarını ve kısıtlamalarının analiz edilmesi doğrultusunda agroturizme yönelik ihtiyaçların belirlenmesi ve araştırma sahasının potansiyelini verimli bir şekilde kullanılmasına yönelik stratejiler yapılarak, yöreye uygun tarımsal programların ve projelerin belirlenmesidir (Ukav & Çetinsöz, 2015, s. 13).

Ülkemiz konumu gereği elverişli iklim şartları ve verimli tarım topraklarına sahiptir. Bu elverişli imkânlarla bağlı olarak çeşitli meyve ve sebze türleri üretilebilmektedir (Koday & Şanlı, 2023, s. 373). Tortum ve Uzundere ilçesinde aynı zamanda bu ilçelere giden yollarda yerel halk yetiştirdikleri ürünleri yol boyu tezgâhlar kurarak satmaktadırlar. Özellikle turistlerinde yoğun olarak ziyaret ettikleri Tortum Gölü çevresinde halkın büyük bölümü bahçelerinden topladıkları meyve ve sebzeleri, yaptıkları pekmez, pestil, tereyağı gibi ürünleri satışa sunmaktadırlar. Tarımla uğraşan aileler topladıkları ürünleri anayol kenarlarına tezgâhlar açarak satmaktadır. Bu işlek yollardan geçen vatandaşların ilgisini çekerek alışveriş yapmaktadırlar. Direkt dalından topladıkları ürünleri yol kenarlarında satan aileler hem kazanç elde etmekte hem de agroturizmin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Fotoğraf 1). Yol kenarlarında sadece tarımsal ürünler satmak yerine yöreye özgü örgü işleri, el sanatları, hamur işleri ve yemekler satarak hem yörenin tanınmasına katkıda bulunmakta hem de ekonomik kazanç sağlamaktadırlar. Ayrıca yerel halkın hem ürünleri hem de yaşadıkları yer hakkında bilgiler paylaştıkları gözlemlenmiştir. Halkla yaptığımız mülakatlar sonucunda birçok kişinin köylerinde evleri bulunduğu ve yazın köyelerine gelip bahçe işleriyle uğraştıkları kışın ise Erzurum şehrinde yaşadıklarını belirtmektedirler.

Fotoğraf 1. Kendi Yaptıkları Ürünleri Satışa Çıkaran Yerel Halk Tezgâhlarından Bir Görünüm

Tortum Çayı Havzası'nda Organik Üretim Yapan İşletme ve Çiftlikler

Ülkemizde organik tarım yapan çiftlikler ve kuruluşlar desteklenmeye başlanmıştır. Organik tarımın yapıldığı en güzel örneklerden biri de TaTuTa çiftlikleridir. TaTuTa çiftliklerinde en temel koşul organik tarımın yapılmasıdır. Böylece sağlıklı ve güvenilir gıdalar elde edilmekte, doğaya zarar verilmeden sürdürülebilir bir tarım anlayışı ile çalışmalar yapılmaktadır (Şahbudak & Şimşek, 2017, s. 315). TaTuTa Projesinin temel amacı, Türkiye'de ekolojik tarımla geçinen çiftçi ailelerine hem mali, gönüllü işgücü veya bilgi desteği sağlayarak ekolojik tarımı teşvik etmek hemde sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'de alternatif bir ekolojik yaşam modeli de sunmaya çalışmaktadır (Şahbudak & Şimşek, 2017, s. 315). Tortum Çayı Havzası'nda üç adet agroturizm çiftliği bulunmaktadır. Bu üç çiftlikte yoğun bir şekilde agroturizm faaliyetleri yapılmaktadır. Havza'daki çiftliklerin incelenme nedeni Tortum Çayı Havzası'nda agroturizmin uygulanabilirliği üzerinde araştırmalar yapmaktır. Araştırma sahasında faaliyete geçecek diğer çiftliklere örnek olması bakımından önemlidir. Tortum Çayı Havzası'nda bulunan çiftlikler ve pansiyonlar; Ali Koçak Çiftliği, Recep Kantar Çiftliği ve Turan Pansiyon'dur. Bu çiftliklerin genel özellikleri ve yöreye sağladığı etkiler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Ali Koçak Çiftliği

Erzurum ili Tortum ilçesi sınırlarında yer alan Ali Koçak Çiftliği Pehlivanlı mahallesinde bulunmaktadır. Çiftliğe Erzurum-Artvin karayolundan batıya ayrılan 2 km'lik tek şeritli karayol kullanılarak ulaşılmaktadır. Çiftliğin 2008 yılından beri TaTuTa'ya üyeliği bulunmakta ve gelen ziyaretçilere geleneksel yaşamı deneyimleme fırsatı sunulmaktadır (Kaymaz & Birinci, 2018, s. 120-121). Ali Koçak Çiftliği 1992 yılında kurulmuştur. Çiftlik sahibi Ali Koçak 1982 yıllarında bir gezi sırasında alabalık çiftliklerini yerinde görme fırsatı bulmuştur. Almanya'ya gittikten sonra bu işe merak sarmaya başlamıştır. Edindiği bilgiler sonucunda gelir elde etme amacıyla Pehlivanlı mahallesinde alabalık çiftliği kurmaya karar vermiştir. İlk olarak küçük bir işletme şeklinde başladıktan sonra pansiyon kurmuştur ve çiftliği agroturizme kazandırmıştır. Çiftlikte yabancı ülkelerden gelen insanların kendi kültürel özelliklerini anlatan festivaller düzenlenmiştir. Bu festivallerden biriside Ali Koçak çiftliğinde gerçekleştirilmiştir. Genel olarak konaklayan kişiler Erzurum ilinden, Tortum ilçesinden yolu geçen mola vermek amacıyla konaklayanlar, İstanbul ve çevre illerden gelmektedir. Ağırlıklı olarak çiftlikte üretilen alabalıklar, köfte ve yöresel yemekler yapılmaktadır. Çiftlikte ziyaretçileri ağırlamasının en büyük nedenlerinden biriside farklı kültürlere sahip insanlardan bir şeyler öğrenmektir. Gelen ziyaretçilerin kalma süreleri 2 gün ile 10 gün arasında değişmektedir. Karavanla gelen ziyaretçilerde mevcuttur. Erzurum iline kayak yapmak amacıyla gelen turistlerinde birkaç gününü ayırarak Ali Koçak Çiftliğinde kaldığı belirtilmektedir. Kayak için gelen turistlerin ayrıca bu çiftlikte konaklayarak vadiyi gezdikleri, kayak yaptıkları ve Artvin'e gittikleri belirtilmektedir. Yurtdışından çoğunlukla İsviçre, Çin, Japonya, Ermenistan, Romanya ve Ukrayna'dan ziyaretçiler gelmektedir. Yabancı turistler ile iletişim çiftlik sahibinin yabancı dil bilmesinden dolayı kolay bir şekilde sağlanmaktadır. Çiftliğin büyütülmek istenildiği ancak çalışan sayısının yetersizliği nedeniyle büyütülemediği ifade edilmiştir. Çiftlikte bulunan pansiyonun konaklama kapasitesi 16 kişidir. Çiftlikte kayısı, şeftali, dut, ayva, kiraz, çilek ve armut yetiştirilmektedir. Ekonomik gelir olarak büyük bir katkısı olmasa da çiftlik sahibine moral bakımından büyük katkı sağladığı ifade edilmektedir. Çiftlik sahibi agroturizmin gelişmesi için bilgili kişilerin arazide araştırma yaparak turizm ve tarım bakımından yerel halka yol göstermesini istenilmekte ve tanıtımın eksik olduğunu belirtmektedir. Faaliyetlerin artırılmasıyla göçün önüne geçilmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir. Çiftlik nisan-ekim arasında ziyaretçilerini kabul etmektedir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Pehlivanlı Mahallesindeki Ali Koçak Çiftliğinde Pansiyon, Çardaklar, Sera, Alabalık Çiftliği ve Gelen Ziyaretçilerden Görünümler

Çiftliğin en önemli sorunlarından birisi tanıtımdır ve bu konuda sadece sınırlı sayıdaki yerel yöneticiler haricinde yeterli destek verilmemektedir. Aile işletmesi şeklinde kurulan çiftlik gerek turizme yönelik hizmetler gerekse tarımsal faaliyetler aile bireyleri tarafından yapılmaktadır (Kaymaz & Birinci, 2018, s. 121).

Recep Kantar Çiftliği

Recep Kantar Çiftliği 2008 yılında kurulmuştur. Erzurum ili Uzundere ilçesi Sapaca mahallesinde yer almaktadır. Çiftlik kurma fikri, çiftlik sahibinin turlarla birlikte gezilere katılması ve gördüklerinden sonra bu tür bir işletme kurup geliştirmek istemesiyle ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda piknik yerleri açılmış ve çoğunlukla tur şeklinde gelen misafirleri ağırlamaktadır. Çiftlik ayrıca kır lokantası olarak da hizmet vermektedir. Cağ kebab, yöresel yemekler, köy kahvaltısı verilmektedir. Çiftlik bahçesinde üretilen meyve ve sebzeler satılarak gelir elde edilmektedir. Çiftlikten 5 km uzaklıkta arı kovanları bulunmakta ve bu şekilde organik bal üretimi sağlanmaktadır. Çiftlikte ayrıca yerli ve yabancı ziyaretçilere konaklama hizmeti verilmektedir. Yerli turistler çoğunlukla çevre illerden ve Trabzon, Antalya, Kahramanmaraş'tan gelmektedirler. Yabancı turistler Amerika, Ukrayna, Çin'den gelmişlerdir. Yabancı turistlerle iletişim rehberler aracılığıyla sağlanmaktadır. Rehber ile gelmeyen ziyaretçilerle ise telefon aracılığıyla çeviri

yapılarak iletişim kurulduğu belirtilmektedir. Çiftlik sahibi çiftliği büyütme düşüncesindedir. TaTuTa'dan 7000 TL hibe verilmiştir. Çiftliğe güneş panelleri kurulmuştur. Lokanta kurmak için projeler yapılmıştır. Çiftlik sahibi birçok kez güreş festivali düzenlemiştir. Çiftliği ziyaret etmek amacıyla 20 kişilik gruplar halinde ziyaretler düzenlenmiştir. Erzurum ilinden gelen 110 kişiye hizmet verilmiştir. Domates, biber, patates, fasulye, patlıcan, şeftali, armut, elma, ceviz, kiraz ve vişne yetiştirilmektedir. Çiftliğin her zaman açık olduğu belirtilmektedir (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Sapaca Mahallesi'nde Kurulan Recep Kantar Çiftliğinden Görünümler

Sapaca mahallesinden yaklaşık 1,5-2 km dışarısında yeni bir çiftlik alanı kurulmuştur. Burada çay ikram edilen yer, dinlenme salonu, lokanta ve tuvalet gibi tesisler kurulmuştur. Ayrıca çiftlik sahibi burada konaklama hizmeti vermek amacıyla 5 tane bungalov tipi ev inşa etmeyi düşünmektedir (Kaymaz & Birinci, 2018, s. 122). Bu özellikleriyle agroturizm faaliyetlerine büyük bir potansiyel oluşturduğu düşünülmektedir.

Turan Pansiyon

Turan pansiyon Uzundere ilçe merkezinde kurulmuştur. Küçük bahçelerinde üretilen ürünleri kendileri ve misafirler için değerlendirmektedir. Misafirlere hazırlanan ürünlerin çoğu evde hazırlanmaktadır. Çiftlik sahibi, sağlıklı yaşamın sırrının sağlıklı gıdalardan geçtiğini savunmaktadır. Başlangıçta evinin giriş katını pansiyon olarak kullanmıştır ancak bulunduğu konum itibarıyla konaklama talebinin artması sebebiyle kapasite artırılmıştır. İşletmede 2018 yılı itibarıyla iki konaklama

tesisi vardır. İşletmenin merkezi durumunda olan tesiste vişne, üzüm, kiraz ve dut ağaçları bulunmaktadır. Aynı zamanda 6 odalı bir tesistir. İkinci ise ilkinden yaklaşık 200 m uzaklıkta 6 odalı, iki katlı aparttır. İki ayrı tesiste yaklaşık 50 yataklı konaklama hizmeti verilmektedir. Çiftlikte çok az miktarda biber, patlıcan, salatalık ve soğan yetiştirilmektedir. Ziyaretçilere pazarlanmak üzere pestil, köme, pekmez, reçel ve marmelat gibi ürünler yapılmaktadır. Yurtdışından genellikle belirli organizasyonlar dâhilinde gelen gruplar kalmaktadır. Yurt içinden ise çok sayıda ilden ziyaretçiler gelmektedir (Kaymaz & Birinci, 2018, s. 121; Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Uzundere İlçe Merkezinde Kurulan Turan Pansiyondan Görünümler

Tortum Çayı Havzası'nın Agroturizm Açısından Swot Analizi

Agroturizm, turistlere şehir hayatından tamamen farklı olan doğal yaşama dönüş fırsatı sunmakta aynı zamanda kırsal yaşamı, tarım ürünlerini ve ekolojik çevreyi tanımlarına fırsat vermektedir (Lobo vd., 1999, s. 22). Bu sebeple dünyada hızla gelişme gösteren ve son dönemlerde de ülkemizde örnekleri bulunan agroturizm konusu akademik olarak yol gösterici olmalı ve ülkemizde de uygulamaya geçilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır (Aksit Aşık, 2016, s. 1943). Buradan hareketle çalışmada öncelikle agroturizme değinilmiş ve agroturizm çiftlikleri incelenmiştir. Daha sonrada agroturizm için önemli olduğu düşünülen Tortum Çayı Havzası'nın agroturizm yönünden potansiyeli SWOT analizi yardımıyla değerlendirilmiştir. Araştırma sahasında yapılan mülakatlar ve arazideki gözlemler sonucunda elde edilen bulgularla Tortum Çayı Havzası'nın SWOT analizi yapılmıştır. Yapılan

bu analizler neticesinde gerçekleştirilen görüşmeler, incelenen ikincil kaynaklar ve toplanan veriler bir araya getirilerek havzanın güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditler tespit edilerek SWOT analizi yöntemi ile aşağıda açıklanmıştır.

Güçlü Yönler

- Agroturizm için sahanın iklim koşulları uygundur.
- Saha doğal turistik çekicilikler yönünden zengindir.
- Manzara seyri yüksek olduğu alanlar vardır.
- Tortum Çayı Havzası'nda farklı tarım ürünlerinin gelişmesine katkıda bulunarak tarım işletmelerinin büyümesine katkı sağlamaktadır.
- Agroturizmin gelişmesiyle yöre halkına ek gelir imkânı vermektedir.
- Yerel faaliyetler artarak tarım turizminin canlanmasına sebep olmaktadır.
- Agroturizmin gelişmesiyle ziyaretçilerin ve yöre sakinlerinin turizm, çevre ve tarım açısından bilinçlenmektedir.
- Örf, adet, gelenekler ve el sanatları havzada hala yaşatılmaktadır.
- Agroturizm araştırma sahasında tarımsal faaliyetlerin devamlılığını sağlar.
- Organik yiyecek ve içecekleri turistler direkt yetiştirildiği yerden satın alma fırsatı elde etmektedir.
- Turistler tarımsal faaliyetlere direkt olarak katılmaktadırlar.
- Havzada agroturizm çiftlikleri bulunmaktadır.
- Çilek seraları vardır.
- Bol oksijenli ortamlara sahiptir.
- Yöre has özellikler korunmaktadır.
- Yöre halkı agroturizm faaliyetlerini desteklemektedir.

Zayıf Yönler

- Konaklama tesisleri yetersizdir.
- Agroturizm faaliyetleri tam olarak tanıtılmamıştır.
- Havza engebeli bir topoğrafyaya sahiptir.
- Tarım arazileri küçük parçalardan oluşmaktadır.
- Yöre halkı agroturizm açısından tam olarak bilinçlendirilmemiştir.
- Tortum Çayı Havzası Erzurum şehrine uzak kalmaktadır.
- Birçok turistik aktivite hala turizme kazandırılmamıştır.
- Tortum Çayı Havzası'nda kış mevsiminin uzun sürmesinden dolayı kısıtlı bir zamanda faaliyetler yürütülmektedir.
- Turizmin gelişmesiyle bazı geleneksel işler (ormancılık,

balıkçılık vb.) terk edilmektedir.

- Doğada gerçekleştirilen rekreasyonel faaliyetler sırasında bazı canlı türlerine zarar verilmekte ve dikkatsizlik sonucunda orman yangınlarına sebep olmaktadır.
- Altyapı yetersizdir.
- Agroturizm faaliyetleri için eğitimli eleman eksikliği vardır.
- Organizasyonlar yeterli değildir.
- Agroturizm için turlar çok fazla yapılmamaktadır.
- Yerel halkın ve işletmecilerin yabancı dil bilgisi zayıftır.

Fırsatlar

- Agroturizm faaliyetlerinde rol alan kadınların iş hayatındaki rolü, ekonomik hayata katkı sağlamaktadır.
- Tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirler artırılmaktadır.
- Organik tarımı teşvik etmektedir.
- Turizm ve tarımın bütünleşmesine katkı sağlayacaktır.
- Tarımsal faaliyetler artırılacaktır.
- Sürdürülebilir turizmin gelişmesine katkı sağlayacaktır.
- Yerel tarım ürünleri tanıtılacaktır.
- Yeni pazarlar oluşturulacaktır.
- Gelişmeye uygun bir havzadır.
- Tortum Çayı Havzası'nda agroturizm amaçlı gelen ziyaretçiler birçok tarımsal aktivitelere katılabilir.
- Ziyaretçiler hayvancılık faaliyetlerine, besleme ve süt sağma işlemlerine katılabilir.
- Köy, bahçe ve sera turları düzenlenebilir.
- Köylerde misafir olma deneyimi kazanılabilir.
- Pekmez yapımına katılım, dut silkeleme faaliyetleri, yaylaları gezme, köy havasını teneffüs etmek farklı bir deneyim yaşatır.
- Bilgi paylaşımları artacaktır.

Tehditler

- Çevre kirliliği giderek artmaktadır.
- Doğal çevre ve tarımsal arazilere zarar verilmektedir.
- Kültürel yozlaşma yaşanabilir.
- Geleneksel faaliyetler önemini kaybedebilir.
- Piknik yapılması, egzoz dumanlarının artmasıyla hava kirliliği ve gürültü kirliliği yaşanır.
- Bilinçsiz tarım ve hayvancılık faaliyetleri yapıldığı görülmektedir.
- Kırsal kesimden şehirlere göçlerin olması nedeniyle köylerdeki genç nüfus giderek azalmaktadır.
- Özel mülklerin ziyaretçilere açılması risk

oluşturmaktadır.

- Agroturizmde farklı kültür ve toplumlardan insanlar bir araya gelmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemiz doğal, kültürel ve tarihi birçok turizm potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin doğal kaynakları göz önünde bulundurulduğunda iklimi, arazi yapısı, toprak kaynakları ve bitki örtüsü hem tarımsal faaliyetler bakımından gelişmekte hem de kitle, kültür ve alternatif turizm faaliyetlerine imkânlar sağlamaktadır. Tarım ve turizm faaliyetleri birçok ortak özelliğinin bulunmasından dolayı birbirlerini tamamlar niteliktedir. Bu iki sektörün birbirleriyle olan ilişkileri, kaynakların giderek daha fazla tüketilmesi ve insanların doğal yaşama duydukları özlem tarım ve turizmi birleştirerek ortak bir paydada toplayan agroturizm faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır.

Agroturizm faaliyetlerinde sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için yörenin mevcut kaynakları, fırsatları ve tehditlerinin belirlenmesi doğrultusunda agroturizme yönelik ihtiyaçların gözden geçirilmesiyle araştırma sahasının agroturizm potansiyelinin verimli bir şekilde kullanılmasına yönelik stratejiler yapılarak, yöreye uygun tarımsal programlar ve projeler belirlenmelidir. Tortum Çayı Havzası, yer alan birçok kilise, mağara, tarihi ve kültürel alanlar, çiftlikler, tarım alanları ve meyve bahçelerinin oluşturduğu eşsiz güzelliklere sahiptir. Yörenin sahip olduğu tarımsal kaynakları, turizm mekânları, konaklamalar, gastronomi gibi kaynakların belirlenmesi ve bunların agroturizm potansiyeli açısından ortaya konarak geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Tortum Çayı Havzası'nın agroturizm için yeterli bir potansiyele sahip olması, doğal zenginliklerin agroturizmin yapılmasına imkân vermesinden dolayıdır. Havza'nın turistler tarafından ziyaret edilmesi ve tarımsal ürün çeşitliliğinin bulunması agroturizm potansiyelinin oluşmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda havzada agroturizm çiftlikleri de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Tortum Çayı Havzası sınırları içerisinde yapılan kuş gözlemciliği, kamp alanlarının bulunması, doğa yürüyüşleri, ziyaretçiler tarafından ilgi görmesi, ekstrem sporların yapılması ve havzanın zengin ve kültürel geçmişe sahip olması gibi turizm faaliyetleri de agroturizmi destekleyen ve tamamlayan diğer özellikleri barındırmaktadır.

Agroturizm sadece tarımla sınırlandırılan bir turizm türü değildir. Tarımsal faaliyetlerin yanında birçok turistik aktiviteyi bünyesinde barındırmaktadır. Erzurum, turizmin birçok alanında gelişmeler kaydeden bir ildir. Yılın tüm aylarında birçok turist tarafından ziyaret edilmektedir. Örneğin araştırma sahasında doğa manzaralı alanlar vardır. Turistleri bu alanlara yönlendirerek fotoğraf çekimleri yapılabilir ve havzanın özellikleri anlatılarak agroturizmle

bütünleştirilebilir. Yörede Tortum Şelalesi ve Tortum Gölü başta olmak üzere kiliseler, seyir terasları, mesire alanları birçok ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır. Bu turistik zenginlikler agroturizm potansiyeli bakımından değerlendirilmeli ve ilişkilendirilmelidir. Bu açıdan Erzurum iline gelen turistler bir günlüğüne dahi olsa Tortum Çayı Havzası'na götürülerek turizm acenteleri aracılığıyla agroturizm faaliyetlerine katılımları sağlanabilir. Tortum ve Uzundere'de aynı zamanda bu ilçelere giden yollarda yerel halk ürünlerini yol boyu tezgâhlar kurarak satmaktadırlar. Özellikle turistlerinde yoğun olarak ziyaret ettikleri Tortum Gölü çevresinde halkın çoğu bahçelerinden topladıkları meyve ve sebzeleri, yaptıkları pekmez, pestil, tereyağı gibi ürünleri satışa sunmaktadırlar.

Tortum Çayı Havzası'nda birçok sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Bu bağ ve bahçelerde ürettikleri ürünleri arada bir aracı olmadan tüketicilere satışını yapan çiftçiler ziyaretçilere tanıtımlar yapmaktadırlar ve ürünlerini pazarlamaktadır. Ancak çiftçiler bu tür faaliyetlerini daha çok geliştirmelidir. Örneğin gelen ziyaretçileri bağ ve bahçelerinde ağırlayabilir, onlara ağaçlardan ürünleri toplama faaliyetleri yapabilir, pestil ve pekmez yapımı aşamalarına eşlik etmelerini sağlayabilir, yol kenarı tezgâh uygulamalarını daha fazla geliştirebilir, şenlikler düzenlenebilir. Bu gibi faaliyetlerin uygulanması agroturizm kapsamında birçok turistin yöreyi ziyaret etmesini sağlayacaktır. Araştırma sahasında bağ ve bahçe işleriyle daha çok yaşlı nüfus uğraşmaktadır. Genç nüfusun çoğunluğu şehre göç etmektedir ve yörede genç nüfus oranı oldukça düşüktür. Agroturizm faaliyetlerinin yörede geliştirilmesi aynı zamanda havzada genç nüfusun artmasında da büyük rol oynayacağı düşünülmektedir. Çünkü agroturizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ve çiftlik sayısının artırılması istihdamında artmasına katkı sağlayacaktır. Tortum Çayı Havzası'nda hayvancılıkla uğraşan yerel halk yaylalara çıkmaktadır ve hayvanlarını otlatmaktadırlar ayrıca peynir, tereyağı gibi çeşitli hayvansal ürünlerini de yapmaktadırlar. Yılın belli dönemlerinde ziyaretçiler bu yaylalara götürülerek şenlikler düzenlenebilir ve süt sağma, hayvan bakımı, manzara gözlemciliği, hayvansal ürünlerin yapımına katılma gibi aktivitelerde bulunulmasının agroturizme büyük katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Tortum Çayı Havzası'nda hayvancılık tarımsal faaliyetlerin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Hayvancılığın yapıldığı mahallelerde hayvansal ürünlerin (süt sağımı, peynir yapımı, yoğurt, yün kırpma, tereyağı vb.) yapım aşamaları, hayvan besleme faaliyetlerini ziyaretçiler izleyebilir veya bizzat katılabilme imkânına sahiptir. Bu tür özellikleri bulunan mahalleler agroturizmde yerini alabilir ve hayvancılığa büyük destek olacaktır. Araştırma sahasında yüksek kesimlerdeki yaylalar hayvancılık faaliyetleri için

büyük önem arz etmektedir.

Tortum Çayı Havzası'nda agroturizmin geliştirilmesi bakımından en büyük sorunlardan biriside konaklamadır. Konaklama kapasitesi beklenen düzeyin altındadır. Konaklama imkânlarının geliştirilmesiyle Tortum Çayı Havzası'nda geçirilen sürenin fazla olmasına katkı sağlayacaktır. Diğer bir sorun ise tanıtımdır. Araştırma sahasının turizm kapasitesi tam anlamıyla bilinmemektedir. Bu yönden agroturizmin gelişmesi için tanıtım faaliyetlerinin artırılması gerekmektedir. Araştırma sahasında agroturizm faaliyetlerinin geliştirilmesi için eğitim kuruluşlarının yardımıyla alternatif turizme yönelik kurslar ve seminerler düzenlenmelidir ve bütün köy halkının bu kurslara katılımı sağlanmalıdır. Tortum Çayı Havzası engebeli bir alana sahip olsa da özellikle vadi tabanlarında önemli tarım arazileri bulunmaktadır. Tarımsal faaliyetler yapılırken halk daha çok kendi bildikleri geleneksel yöntemlerle bahçeleri kurmaktadır. Halk üretimi daha çok kendi imkânlarıyla yapmaktadır. Çiftçilere sağlanan destek artırılmalı ve kooperatifler kurulmalıdır. Yörede agroturizm yatırımlarının bu alanlarda geliştirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Tortum Çayı Havzası'nda agroturizmi daha üst seviyelere çıkarmak amacıyla ilk olarak sahanın coğrafyasına uygun politikalar geliştirilmelidir. Çiftçiliğin, kırsal alanlarda yaşayan gençlere yönelik cazip bir meslek haline getirilmesi doğrultusunda çalışmalar yapılmalı ve desteklenmelidir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Atatürk Üniversitesi'nden (Tarih: 7 Temmuz 2022, Sayı: E.88656144-000-2200209684) alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir-D.Ş.,Z.K.; Tasarım-D.Ş.; Denetleme-Z.K.; Kaynaklar-D.Ş.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi D.Ş.; Analiz ve/veya Yorum- D.Ş., Z.K.; Literatür Taraması-D.Ş.; Yazıyı Yazan- D.Ş.; Eleştirel İnceleme- Z.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Tortum Çayı Havzası'nın Agroturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi adlı Yüksek Lisans Tezine, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi SYL-2022-11172 proje koduyla mali destek sağlanmıştır.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from the ethics committee of Atatürk University (Date: 7 July, 2022, Number: E.88656144-000-2200209684).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept-D.Ş.,Z.K.; Design-D.Ş.; Supervision- Z.K.; Resources-D.Ş.; Data Collection and/or Processing-D.Ş.; Analysis and/or Interpretation-D.Ş.,Z.K.; Literature Search-D.Ş.; Writing Manuscript-D.Ş.; Critical Review- Z.K.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: Financial support was provided to the Master's Thesis titled "Assessment of the Agrotourism Potential of the Tortum Stream Basin" by Atatürk University Scientific Research Projects Coordination Unit with the project code SYL-2022-11172.

Kaynaklar

- Akşit Aşık, N. (2017). Gazipaşa'nın Tarım Turizmi (Agroturizm) Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Swot Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1942-1953.
- Atar, E., Kopar, İ. (2020). "Tortum Çayı Havzası'nın (Erzurumu-Artvin-Kd Türkiye) Potansiyel Jeosit Destinasyonları ve Bunların Jeoturizm Açısından Kaynak Değer Analizi". Salih Birinci-Çağlar Kıvanç Kaymaz- Yusuf Kızıllan (Ed.), *Coğrafi Perspektifle Dağ ve Dağlık Alanlar (Sürdürülebilirlik-Yönetim-Örnek Alan İncelemeleri)*, (101-131). (1. Baskı), İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Akyürek, S., Karabulut, B. (2017). Gümüşhane İlinin Agroturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(13), 1737- 1743.
- Baykal, F., Yıldız, S. & Ataberk, E. (2020). İzmir Kırsalında Agroturizmin Gelişme Potansiyeli: Engeller ve Geleceğe Bakış. *International Journal of Contemporary Tourism Research*.4(2), 143-162.
- Civelek, M. (2013). *Sürdürülebilirlik Kapsamında Agroturizm ve Kırsal Kalkınma İlişkisi: Muğla Yöresindeki TaTuTa Çiftliklerinin Agro-Turizm Potansiyeli Yönünden Değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Civelek, M., Dalgın, T. & Çeken, H. (2014). Agro-turizm ve Kırsal Kalkınma İlişkisi: Muğla Yöresindeki Agro-turizm Alanlarında Bir Araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*. 1 (1), 15-28.
- Karakuzulu Z. (2007). The Relationship Between the Ecological Agriculture and Tourism in Turkey. *University of Craiova*, 10, 136-152.
- Kaymaz, Ç.K., Birinci, S. (2018). Agriturizm ve Agroturizmin Tatuta (Tarım-Turizm-Takas) Kapsamında Değerlendirilmesi ve Uzundere-Tortum İlçelerinde Kırsal Kalkınmaya Etkisi. *Uluslararası Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*. 1(2), 115-126.
- Koday, S., Erhan, K. (2009). Tortum Çayı Vadisinde Yer Alan Belediye Örgütlü Yerleşmeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (2), 47-66.
- Koday, Z., Şanlı, D. (2023). "Tortum Çayı Havzasında Kızılıçık Üretimi". Salih Birinci-Çağlar Kıvanç Kaymaz- Yusuf Kızıllan (Ed.), *Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan Coğrafya ve İnsan*, (372-390). (1. Baskı), İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kopar, İ., Sevindi, C. (2013). Tortum Gölü'nün (Uzundere-Erzurum) Güneybatısında Aktüel Sedimentasyon ve Siltasyona Bağlı Alan-Kıyı Çizgisi Değişimleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 60, 49-66.

- Lobo, Ramiro E., Goldman George E., Desmond, A. Jolly, Wallace B. Diane, Schrader, Wayne L. ve Parker Scott A. (1999). "Agricultural Tourism: Agritourism Benefits Agriculture in San Diego County", *California Agriculture and University of California*, http://sfp.ucdavis.edu/agritourism/Case_Studies/agritourSD.
- Şahbudak E., Şimşek O. (2017). *An Alternative Ecological Life Model: TaTuTa Project (Agricultural Tourism and Volunteer Knowledge, Experience Exchange on Ecological Farms)*. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7 (3), 313-332.
- Ukav, İ., Çetinsöz, B.C. (2015). Adıyaman İlinde Çiftçilerin Tarım Turizmi Üzerine Algılamaları. *Mesleki Bilimler Dergisi*, 4 (1), 8-20.
- Yılmaz, O. (1991). *Tortum Çayı Havzasının Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. [Doktora Tezi], Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Walker, A. M. (2009). *Agritourism: Ideas and Resources, Virginia Cooperative Extension*. USA: Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Seong-Woo, L., & Sou-Yeon, N. (2005). Agro-tourism as a rural development strategy in Korea. *Journal of Rural Development*, 29(6), 67-83.

İnternet Kaynakları

- *URL 1. <https://www.turizmgunlugu.com> (Erişim Tarihi: 17.01.2023)
- *URL 2. <https://agritourismworld.com/directory> (Erişim Tarihi: 27.08.2022)

Bir Bölge Olarak Orta Doğu, Sorunları ve Olası İş Birliği Kazanımları

The Middle East as a Region, its Problems and Possible Cooperation Gains

Muhammed ORAL

Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü, Karabük, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 11.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted 14.05.2024

Yayın Tarihi/Publication Date 14.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Muhammed ORAL

E-mail: muhammedoral@karabuk.edu.tr

Atıf: Oral, M. (2024). Bir Bölge Olarak Orta Doğu, Sorunları ve Olası İş Birliği Kazanımları. *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, (5), 35-49.

Cite this article: Oral, M. (2024). The Middle East as a Region, its Problems and Possible Cooperation Gains. *Journal of World Geography and Development Perspectives*, (5), 35-49.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Türk dış politikasının tarihsel seyri incelendiğinde geçmişten (ör: Sadabat Paktı ve Bağdat Paktı) günümüze (ör: Filistin sorununun çözümüne yönelik yaklaşımlar) Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilere özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Türkiye'nin de içinde yer aldığı Orta Doğu coğrafyası bölge ülkelerinin ortaya koyacağı bir iş birliği ile kaosun merkezi olmaktan çıkıp uygarlıklar döneminde olduğu gibi jeopolitik açıdan dünyanın edilgen değil belirleyici bir coğrafyası hâline gelecektir. Bölgede barış ve iş birliği konusu üzerine daha önce de çeşitli disiplinler çerçevesinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili geniş katılımlı kongre ve sempozyumlar da gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Batı literatürüne dair çalışmalar genellikle Orta Doğu'da bir barış ve iş birliğine yönelik çalışmalar şeklinde olmayıp daha çok Filistin-İsrail sorunu ve bölgedeki diğer siyasi problemler, mezhepsel çekişmeler ve çatışmalar, Orta Doğu tarihi, enerji ve güvenlik gibi perspektiflere odaklanmaktadır. Bölgenin Türkiye için önemine atfen de Orta Doğu ile ilgili çok sayıda eser yazılmış aynı zamanda çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından bilimsel toplantılar yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, bir bölge olarak Orta Doğu'nun sınırları (karşılık geldiği ülkeler), bölgedeki sorunlar ve nihai olarak bölgenin geleceği açısından iş birliği temelli bir uluslararası kuruluşun gerekliliği ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Türkiye, İş Birliği, Kalkınma, Uluslararası Kuruluş

ABSTRACT

When the historical course of Turkish foreign policy is examined, it can be seen that from the past (e.g. Sadabat Pact and Baghdad Pact) to the present (e.g. approaches to the solution of the Palestine problem), special importance has been attributed to relations with Middle Eastern countries. The Middle East geography, including Türkiye, will cease to be the center of chaos with the cooperation of the countries in the region and will become a determining, not passive, geopolitical geography of the world, as it was in the period of civilizations. Studies have previously been carried out within the framework of various disciplines on the subject of peace and cooperation in the region. In addition, congresses and symposiums with wide participation were held on the subject. However, studies on Western literature are generally not studies on peace and cooperation in the Middle East, but rather focus on perspectives such as the Palestine-Israel problem and other political problems in the region, sectarian conflicts and conflicts, Middle East history, energy and security. Referring to the importance of the region for Türkiye, many works have been written about the Middle East and scientific meetings have been held by various institutions and organizations. In this context, the study reveals the necessity of a cooperation-based international organization in terms of the borders of the Middle East as a region (corresponding countries), the problems in the region and ultimately the future of the region.

Keywords: Middle East, Türkiye, Cooperation, Development, International Organization

Giriş

Dünyayı teorik olarak beşerî ve fiziksel coğrafi özelliklerle birleştirilmiş ayrı bölgelere bölmek, dünyamızı düzenlemenin ve anlamının yaygın olarak kabul edilen bir yoldur. İster “Batı Avrupa”dan ister “Güneydoğu Asya”dan, ister “Orta Doğu”dan söz edelim, dünyanın tüm bölgeleri çeşitli tarihsel, ekonomik ve politik söylemlerle oluşturulmuş ve doğallaştırılmıştır. Orta Doğu’yu farklı kılan şey ise bu bölgeyle ilgili aşağılayıcı söylemlerin yaygın olması ve kolaylıkla kabul görmesidir. Orta Doğu’ya ilişkin ısrarcı ve görünüşte kabul edilebilir stereotiplerin (kalıplaşmış yargılar) nedeninin çoğu siyasetidir. Doğu’yu aşağı ve geri bir yer olarak tasavvur etmek, Batı’nın yüzyıllardır bölgedeki jeopolitik hırslarını meşrulaştırmaya yardımcı olmuştur. Kaldı ki bu durum hâlen sürmektedir (Culcasi, 2010, s. 594).

Batı dünyası açısından Şark denildiğinde başlarda anlaşılan yer, esas itibarıyla Güneybatı Asya’dan oluşuyordu. İslamiyetten evvel Şark, fiiliyatta Akdeniz merkezli ortak bir kültürel ve ekonomik bölgenin doğu kesimine karşılık gelmekteydi. Ancak 7. ve 8. yüzyıllardaki Arap fetihlerinden sonra yeni bir anlam kazanarak yabancı bir kültürel dünyanın adı haline gelmiş ve Avrupalılığın tanımı bu dünyanın zıttı üzerinden yapılmaya başlanmıştır. “Batı” teriminin kökeninde yer alan öz ise ezelden beri Latin Hristiyan alemi olmuştur ve nihai olarak bu terimin Batı Roma İmparatorluğu’ndan türediği görülmektedir. Sonrasında ise kavram, Avrupa’da coğrafi olarak daha geniş bir bölge için kullanılmıştır. “Doğu”, kültürel söylem alanında Levant’tan (Yakın Doğu-Doğu Akdeniz) Hindistan’a ve günümüzde ise Çin’e uzanan, doğu yönünde istikrarlı bir yol izlemiştir (Lewis ve Wigen, 2021, s. 57-61-70).

Süreç içinde jeopolitik anlamda Doğu kavramının Doğu ve Orta Avrupa’yı da kapsadığı görülmektedir. Bunun sebebi ise Batı Avrupa’nın kendini buradan (Orta ve Doğu Avrupa) ayırıştırarak bir Batı tanımı oluşturmasıdır. Çünkü Avrupa’nın batısında kalan toplumlar diğer (öteki) Avrupa’nın tarihi ve ideolojisini sahiplenmek istememiştir. Bu durumda orijinal Şark’a yani Güneybatı Asya’ya farklı bir isim vermek gerekmiştir. Bölge, İslam toprakları olması sebebiyle Batı’dan kavramsal olarak uzakta tutulmalıydı

ancak “beyaz ırk” dünyasının bir parçası olarak da ırksal temelde yeniden tanımlanmış olan Şark’a dahil edilmesi mümkün değildi. Öyleyse Doğu ve Güney Akdeniz toplumları yeni küresel haritada nasıl yer almalıydı? Bunun en popüler çözümü yeni bir varlık oluşturarak (*Orta Doğu*) ona Avrupa, Asya ve Afirika’yı birbirine bağlayan bir geçiş bölgesi olarak bu bölgeye yarı kıtasal bir statü vermek olmuştur (Lewis ve Wigen, 2021, s. 71-72).

Bu çerçevede “Orta Doğu” sözcüğünün ilk kez 1850’lerde kullanıldığı ve bu kullanımın da İngiliz Hindistan Ofisi’ne dayandığı kabul edilir. Kavram, 1902’de Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeye atıfta bulunan Amerikalı deniz stratejisti Alfred Thayer Mahan tarafından popüler hâle getirilmiştir. Mahan’ın Orta Doğu tanımı, Basra Körfezi çevresindeki bölgeye karşılık gelmekteydi. 1946’da Orta Doğu Enstitüsü, ABD’nin başkenti Washington DC’de faaliyet göstermeye başladıktan sonra bölgeye dair siyasi ve ekonomik ifadelerde sıklıkla kullanılmıştır (World Atlas, 2023). Kavramın İngiliz Parlamento üyesi Sir Mark Sykes¹ tarafından da kullanılmasıyla Orta Doğu sözcüğü popüler hâle gelmiştir (Meyer, 1991).

“Orta Doğu” İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin emperyal rekabetlerinin bir sonucu olarak Asya ve Afrika arasında kalan jeopolitik oyun sahasını tanımlamak üzere 19. yüzyıl Batı perspektifinden ortaya çıkan bir terim olmuştur. Orta Doğu yalnızca İngilizce, Fransızca (Moyen Orient) veya Almanca (Mittelost) dillerinde değil, Arapça (al Sharq al Awsat) ve Farsça (khavar-e miyane) dillerinde de standart bir terim olarak kullanılmaktadır (Centre for Geopolitics, 2024). Nihayetinde kavramın ortaya çıkışı emperyal güçlerin bölgeye dair siyasi, ekonomik hedeflerine ve kültürel tanımlamalarına dayanmaktadır. Orta Doğu kavramı ilk kullanılmaya başlandığı süreçten günümüze dek coğrafi bir bölge olarak sürekli değişen sınırlara sahip olmuştur. Bu durum, kavramın suniliğini doğrulamış, emperyalist politikaların somut bir yansıması şeklinde tezahür etmiştir (Sakin ve Deveci, 2011, s. 289).

“Orta Doğu” terimi bütün dünya tarafından benimsenmiş olmakla beraber bu isim, Güneybatı Asya terimi yanında daha politik bir anlama sahiptir. Orta Doğu veya Yakın Doğu² bölge konumlandırmaları bu yüzyılın

¹ I. Dünya Savaşı esnasında (1916) Osmanlı Devleti’nin Orta Doğu topraklarının paylaşılmasını esas alan ve İngiltere-Fransa arasında yapılan gizli anlaşmanın (Sykes-Picot) planını sunan iki Orta Doğu uzmanından biridir. Diğeri, François Georges-Picot’tur.

² Yakın Doğu olarak adlandırılan kesim, Akdeniz’den Basra Körfezi’ne kadar uzanan ve Avrupa’ya en yakın bölgeye verilen bir isimdir (Britannica, 2024). 1932 yılında Kraliyet Hava Kuvvetleri’nin daha önce ayrı olan iki komutanlığı

(karargâhı Irak’ta bulunan Orta Doğu), ve (karargâhı Mısır’da bulunan Yakın Doğu) komutanlıklarını birleştirdi ve iki komutanlık da Orta Doğu ismiyle anılmaya başlandı. İngiliz Kara Kuvvetleri de bu ismi aynı amaçla kullandı. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve İngiltere Orta Doğu’yu Libya’dan Afganistan’a kadar uzanan bir bölge olarak tanımlamışlardır. Ancak değişen jeopolitik koşullar sebebiyle Somali artık bölgenin dışında bırakılırken (onun yerini Sahraaltı Afrikası almıştır) Fas, Cezayir ve Tunus bölgeye dahil edilmiştir. Bu yeniden formüle edilmiş Orta Doğu, kendisi de yeni olan bir

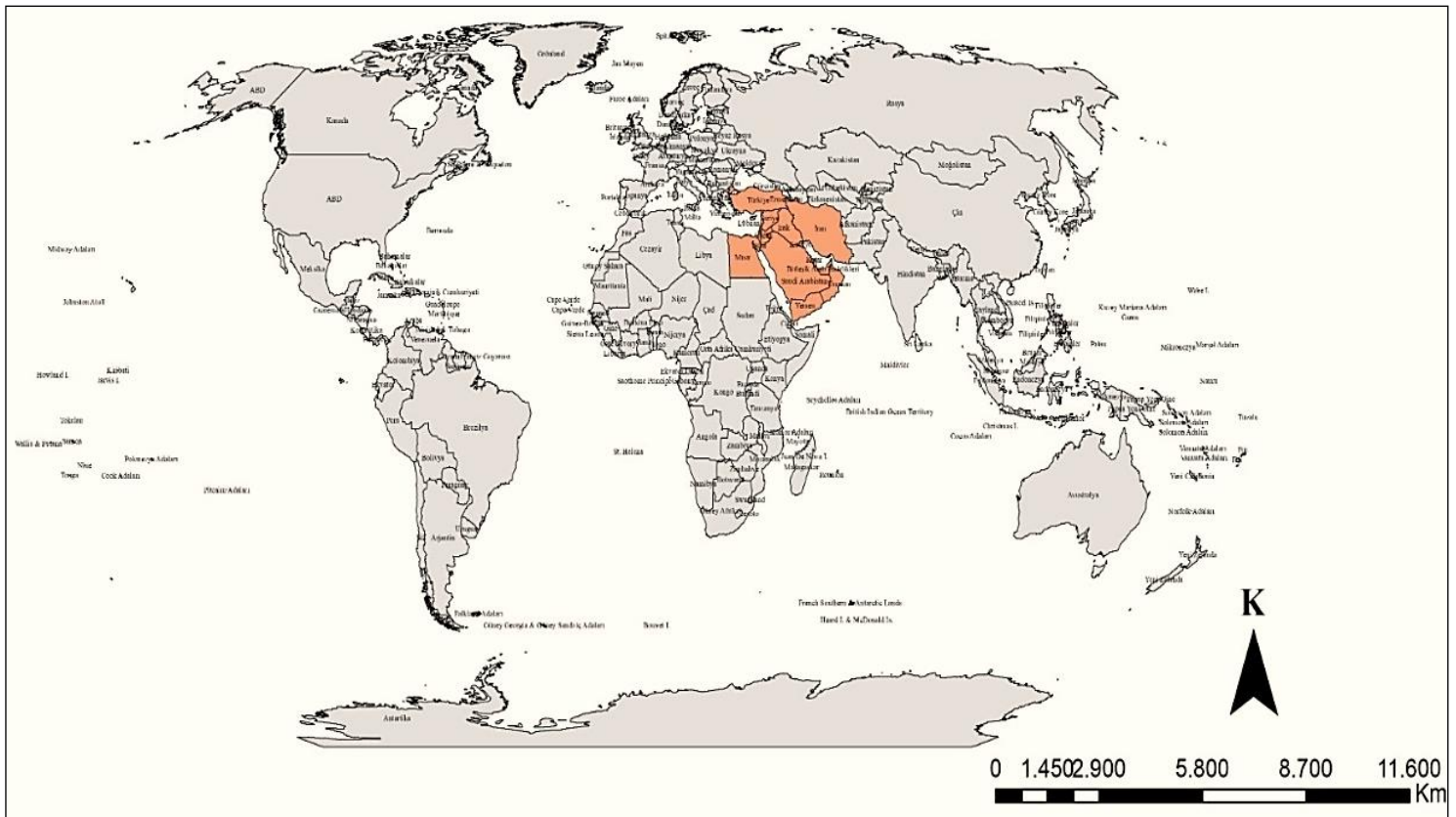
eseridir (Tunçdilek, 1971, s. 3). Bu manada Güneybatı Asya fiziki bölge olarak daha geniş bir alanı ifade edebilir ancak Orta Doğu sözcüğü beşeri bir bölge tasnifidir ve politik anlam taşır.

Orta Doğu, dünyanın en önemli bölgesi olarak kabul edilecek niteliklere sahiptir. Öyle ki burası üç semavi dinin de doğduğu coğrafyadır. Dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz rezervleri bu bölgede yer almaktadır. Bunun yanında ticari ve askeri açıdan son derece önemli olan su yolları da burada bulunur. Bu yüzden Orta Doğu küresel güçler açısından daima hakimiyet kurulması gereken bir bölge olarak görülmüştür (Şulul, 2015, s. 162).

Buna göre bölgenin aşağıdaki ülkelerden teşekkül

ettiğinin belirtilmesinin sebebi şudur: güvenlik konusunda bölgeye özgü sorunlar, petrol ve doğal gazda küresel ölçekte belirleyici bir kaynak coğrafyası olması, üç semavi dinin (İslamiyet, Hristyanlık, Yahudilik) de merkezi olması ve tüm bu durumların getirdiği jeopolitik bir mücadele alanı olması. Dolayısıyla bölge jeopolitik bir oyun alanını temsil etmekte ve bu jeopolitik olgular da bahsi edilen ülkeler ekseninde gerçekleşmektedir.

Bununla birlikte karasal ve denizel alanlar bütün olarak değerlendirildiğinde Orta Doğu'nun belirtilen ülkeler çerçevesinde esas alınması isabetli olacaktır. Bu ülkeler; Türkiye, İran, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Filistin, İsrail, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman, Yemen, Mısır (Sina Yarımadası) şeklinde belirtilebilir (Harita 1; Harita 2).

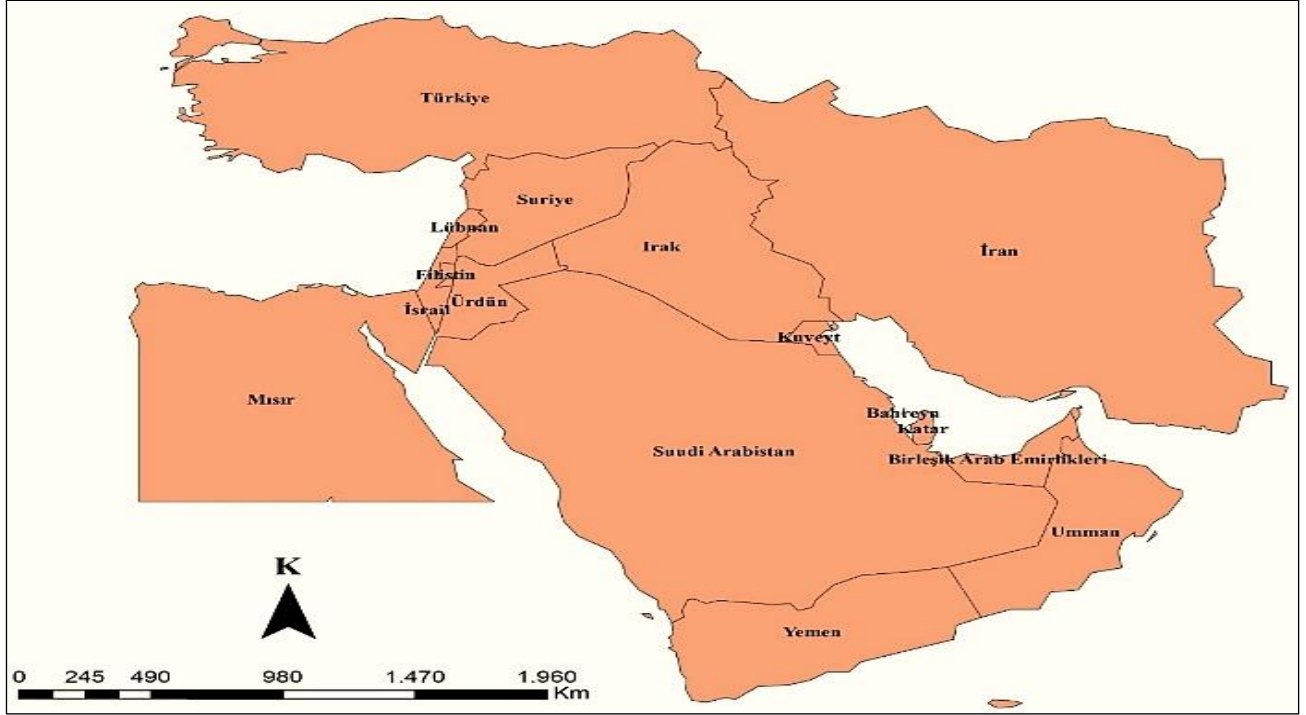

Harita 1. Küresel Ölçekte Orta Doğu'nun³ Yeri

başka adlandırma olan Yakın Doğu'nun kısmen yerini almıştır. Yakın Doğu'nun ayırt edici bir kavram olarak diplomatik çevrelerde ortaya çıkması 19. yüzyılın sonlarında olmuştur. 20. yüzyılın başında ise Yakın Doğu terimi Osmanlı İmparatorluğu'nun Güneybatı Asya ve Güneydoğu Avrupa'daki topraklarını tanımlamak için yaygın şekilde kullanılmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle

birlikte Yakın Doğu teriminin bu geniş anlamı kullanımı da halk dilinden silinmiştir (Lewis ve Wigen, 2021, s. 74-75).

³ Bölge, yazar tarafından haritada renkli şekilde gösterilen ülkeler bazında esas alınmıştır.

Harita 2. Orta Doğu Ülkeleri

Buna göre Orta Doğu bölge olarak kuzeyde Türkiye'nin güney kesiminden, güneyde Arap Yarımadası'na, doğuda İran'dan batıda Kızıldeniz'e (Sina Yarımadası dahil) kadar uzanan karasal alandır. Ayrıca bölgenin Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Umman ve Yemen Denizi'ne (Hint Okyanusu) kıyısı bulunmaktadır. Bu yüzden Orta Doğu'nun jeopolitik niteliği yalnızca kara sınırlarıyla değerlendirilemez.

Bununla birlikte her ne kadar çeşitli kaynaklarda ve yaklaşımlarda Orta Doğu coğrafyasına farklı ülkeler dahil edilse de küresel ve bölgesel siyasi konjonktürde Orta Doğu'nun uyandırdığı çağrışımın karşılık geldiği coğrafya anlaşılmaktadır. Bölgeye Kuzey Afrika ülkelerinin tümü ile Sudan'ın, Kıbrıs adasının (KKTC ve GKRY), Afganistan'ın, Pakistan'ın, Güney Kafkasya ülkelerinin de dahil edilmesi siyasi, ekonomik, sosyal ve mekânsal açıdan müphem bir bölge ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca söz konusu bölge dışındaki ülkeler, bölgesel sorunların temel sebep ve sonuçları itibarıyla Orta Doğu'dan ayrılmaktadırlar.

Yöntem

Siyasi Coğrafya kapsamında yapılan çalışmalar önemli ölçüde alan yazın araştırmalarına dayalıdır. Çünkü alan yazın araştırmaları çok sayıda farklı kaynağın / görüşün ele alınıp coğrafi bir perspektifte özgün şekilde değerlendirilmesini mümkün kılar.

Bu çalışmanın amacı, akademik eserler ile yazılı ve görsel medyada sınırları net ifade edilmeyen Orta Doğu'nun coğrafi olarak nereye karşılık geldiğini ele almak bunun yanında bölgedeki sorunlar ve uluslararası bir kuruluş eliyle

gerçekleşebilecek olası iş birliğinin ortaya koyacağı kazanımlara dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre araştırmaya ilişkin belirlenen sorular şunlardır:

- 1) Bir bölge olarak Orta Doğu hangi ülkeleri kapsamaktadır?
- 2) Orta Doğu'daki istikrarsızlıkların temel kaynağı hangi sorunlardır?
- 3) Orta Doğu'da olası bir iş birliği hangi çerçevede gerçekleşebilir ve bu iş birliği nasıl bir kazanım sunar?

Çalışma, nitel araştırma metoduna dayalı olup veri toplama tekniği olarak doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Doküman analizi yöntemi, birincil kaynakların (metinsel, görsel ve dijital kaynaklar) taranması ve değerlendirilmesini ifade eder. Dokümanlar / kaynaklar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bir bilgiye erişme aracıdır. Bu tür araştırmalarda araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi diğer nitel araştırma veri toplama teknikleri olan gözlem ve görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edip bunları özgün şekilde değerlendirebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 190).

Orta Doğu Ülkelerinin Tarihçeleri

Türkiye: Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Sevr Anlaşması'na karşı Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı zaferle neticelenmiş ve bu sayede yeni bir devlet olarak teşekkül eden Türkiye Cumhuriyeti sahip olduğu tarihi ve coğrafi nitelikler ile her dönem dünyanın en önemli ülkelerinden biri olmuştur. İstanbul ve Çanakkale boğazları Karadeniz'e komşu ülkelerin açık

denizlere ulaşabileceği tek rotadır. Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizinden Cebelitarık ve Süveyş Kanalı ile sırasıyla Atlas ve Hint Okyanusuna bağlanılmaktadır. Bu özel konum nitelikleri nedeniyle tarih boyunca Anadolu her zaman çok değerli bir toprak parçası olmuştur (Oral ve Özdemir, 2017, s. 950). Sahip olduğu özellikler sebebiyle başta ABD olmak üzere 20. yüzyılın başından beri Orta Doğu'yu dizayn eden / etmeye çalışan küresel aktörler çoğu kez Türkiye ile çıkar çatışmasına girmektedir.

İran: Safevilerin İran'da şiiliği hâkim kılmasıyla şiileşen İran, siyasi ayrılıklar ve mezhepsel farklılıklar nedeniyle Sünni müslüman dünyası ile siyasi ve zaman zaman da askerî (Irak) çatışmalara girdi. İran, 1935 yılında Pehlevi Hanedanı döneminde resmi olarak İran adını alarak bağımsız bir devlet oldu. Ancak, 1979'daki İran İslam Devrimi, mevcut şah rejimini devirerek İslam Cumhuriyeti'ni kurdu. Bu dönemden sonra İran-Batı dünyası ilişkileri bozuldu ve İran'a yönelik ambargolar süreci başladı.

Irak: I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle birlikte İngiltere'nin kontrolüne geçen Irak, 1932 yılında bağımsızlığını kazandı. Bağımsızlık sonrasında, rejim değişikliği, dini ve etnik mücadeleler, darbeler ve 2003'teki ABD müdahalesi ülkenin siyasi istikrarsızlığını etkiledi.

Suriye: 1946'da Suriye, Fransız mandasından bağımsızlığını kazandı. 1963'te Baas Partisi'nin iktidara gelmesiyle Suriye, sosyalist bir Arap devleti hâline dönüştü. Bu dönemde SSCB sonrasında ise Rusya ile (hâlen devam etmekte) iyi ilişkiler içerisinde oldu. 2011'de ise Arap Baharı'nın etkisiyle başlayan rejim ve muhalifler arasındaki iç savaş, ülkeyi büyük bir kaosa sürükledi ve ülkeyi *başarısız devlet* (kendi topraklarını yönetemeyen, toprakları başka güç ya da güçler tarafından yönetilen ülke) hâline getirdi.

Lübnan: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Fransız mandası olarak yönetilmeye başlanan Lübnan, 1943'te bağımsızlığını kazandı. Ülke, etnik ve dini çeşitliliği olan bir topluma sahiptir. Bu durum Lübnan'da siyasi dengelerin etnik ve dini gruplar arasında paylaşılmasını zorunlu kılmıştır.

Ürdün: Ülke, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra İngiliz mandası olarak yönetilmiştir. 1946'da bağımsızlığını kazandı ve Haşimi Hanedanı tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Hali hazırda ülkenin resmi adı da Ürdün Haşimi Krallığı'dır. Bunun yanında 1948'de İsrail'in kurulmasıyla 750 binden fazla Filistinli yerinden olmuş ve bu göçmenlerin önemli bir bölümü de Ürdün'e gelmiştir (TRT Haber, 2020).

BAE: BAE'nin jeopolitik konumu ve petrol rezervleri sebebiyle 19. yüzyılda İngiltere bölgesinde etkili olmaya başlamıştır. Bu süreçte emirliklerle İngilizler arasında yaşanan çatışmalar 1853'te imzalanan barış anlaşmasıyla

son bulmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ve İran, İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini kırmak istese de başarılı olamamışlardır (İNSAMER, 2020a). Bağımsızlığını 1971'de İngiltere'den kazanan ve altı emirliğin bir araya gelmesiyle kurulan BAE, birliğe 1972 yılında dâhil olan Resû'l-Hayme emirliği ile son hâlini almıştır.

Bahreyn: Bir süre Osmanlı kontrolünde kalan coğrafya, 16. yüzyıldan itibaren Portekiz ve İngiltere'nin etkili olduğu bir bölge olmuştur. Bahreyn'deki İngiliz himayesi 1968 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte bölgedeki diğer emirliklerle birlikte bir "Arap Emirlikleri Federasyonu" kurulmasına karar verilmişse de, görüşmeler olumlu neticelenmemiştir. İngiltere'nin de bölgeden çekilmesi üzerine Bahreyn, 1971'de bağımsızlığını kazandı (İNSAMER, 2020b).

Filistin: 16. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na dek Osmanlı idaresinde kalan Filistin, savaş sonrasında İngiliz yönetimine geçmiştir. 1948'de ise İsrail'in kurulmasıyla (Filistinliler, İsrail'in kurulduğu günü *Nekbe-Büyük Felaket* olarak adlandırmaktadırlar) Filistin toprakları, Orta Doğu'nun en sorunlu alanı hâline gelmiştir. İsrail'in kurulmasıyla birlikte zorla göç ettirilen bir milyon civarında kişi sığınmacı durumuna düşerek Ürdün başta olmak üzere, Suriye, Lübnan ve Irak gibi ülkelere göç etmiştir. İsrail'in bir devlet olarak teşekkülünden beri Filistin-İsrail çatışması küresel bir sorun olarak hâlen devam etmektedir. Filistin, 1967'deki 6 Gün Savaşı'nın öncesindeki sınırlara dönülmesini istemektedir.

İsrail: 1948 yılında İsrail'in ilk başbakanı da olan David Ben Gurion liderliğinde Filistin topraklarında kurulan ülke bir yahudi devletidir. Arz-ı Mev'ud'a (vadedilmiş topraklar) dayanarak siyonist ideolojiyi esas alan İsrail, kuruluşundan günümüze dek saldırgan tutumları nedeniyle Orta Doğu'daki istikrarsızlıkların en önemli sebeplerinden biri olmuştur. İsrail'in Kudüs'ü başkenti ilan etmesi ve müslüman nüfusun buradan çıkarılması amacı ile Batı Şeria bölgesinde yeni yerleşim yerlerine onay vermesi ve Gazze'ye yönelik soykırım boyutundaki saldırıları bölgedeki güvenlik endişelerini artırmaktadır. Batı dünyası ve özellikle ABD'nin koşulsuz desteğini alan İsrail, uluslararası hukuku dikkate almadan binlerce insanı katletmeye ve milyonlarca insanı da yerinden etmeye devam etmektedir.

Katar: 19. yüzyılın ortalarında Katar, Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi olan Mithat Paşa'nın 1871'de bölgedeki reformlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne girmiştir. Ticari açıdan önemli bir bölge olan Katar, I. Dünya Savaşı sürecinde İngiltere'nin kontrolüne geçmiştir. Katar, BAE ve Bahreyn gibi 1971 yılında İngilizlerden bağımsızlığını kazanmıştır. Katar, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmasıyla ekonomik açıdan hızla gelişmiş bir ülkedir.

Kuveyt: 18. yüzyılda Kuveyt, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. Kuveyt, bölgede önemli bir ticaret merkezi hâline geldi. Osmanlı döneminde Kuveyt, özerk bir şekilde yönetildi. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Kuveyt, İngiliz himayesine girdi. 1961'de Kuveyt, İngiltere'den bağımsızlığını kazandı ve bağımsız bir devlet hâline geldi.

Suudi Arabistan: Hz. Muhammed (sav) ile İslamiyetin doğduğu topraklar olan ülke, İslam dünyası içinde özel bir yere sahiptir. Müslümanların kiblesi Kâbe'nin yer aldığı Mekke ile Hz. Muhammed'in (sav) kabri şerifinin yer aldığı Medine bu ülkededir. Suudi Arabistan, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altına girdi. 18. yüzyılda Muhammed bin Suud liderliğindeki Vahhabi hareketi Arabistan'da etkili oldu. 1932'de Abdulaziz bin Suud (İbn Suud); kabileleri, emirlikleri ve diğer krallıkları (Hicaz ve Necid Krallığı) birleştirerek Suudi Arabistan Krallığı'nı kurmuştur.

Umman: 16. yüzyıldan itibaren Umman önce Portekiz, ardından Osmanlı Devleti'nin nüfuz alanına girdiyse de bir Osmanlı eyaleti olmamıştır. 18. yüzyılda İngiltere'nin bölgeye ilgisi artmıştır. Umman, 1951 yılında bağımsızlığını ilan ettiyse de İngiltere iç karışıklıklardan yararlanarak Umman üzerindeki hakimiyetini devam ettirmiştir (İNSAMER, 2020c). Sultan Kabus bin Said, 1970'te iktidara gelerek Umman'ı bağımsız bir devlet hâline getirmiştir.

Yemen: 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte Yemen'de güç boşluğu oluşunca 1839'da İngilizler, Aden'i ele geçirerek Yemen ile bağlantı kurdu. 1960'lara gelindiğinde ise Yemen bağımsızlığını kazanmış ancak kısa bir süre ayrılma gerçekleşmiştir. Kuzey Yemen'de 1962 yılında Yemen Arap Cumhuriyeti, güneyde ise 1963 yılında Mısır'ın desteğiyle İngiltere'ye karşı direniş başlamış ve 1970 yılında Yemen Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur (DEİK, 2017: 2). Süreç içinde iki bölge arasında bazı çatışmalar olsa da 1990'da Kuzey Yemen (Yemen Arap Cumhuriyeti) ve Güney Yemen (Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti) birleşerek Yemen Cumhuriyeti'ni oluşturmuştur. Ancak ülkede İran, Suudi Arabistan ve BAE'nin de dahil olduğu mezhep kökenli ve ayrılıkçılık yönündeki çatışmalar hâlen sürmektedir. Son verilere göre bölgede çatışma ve karışıklık ihtimali en yüksek olan ülke Yemen'dir (Rhoades v.d., 2023, s. 146).

Mısır: İlk Çağ uygarlık merkezlerinden biri olan Mısır, Nil

Nehriyle bütünleşmiş bir ülkedir. Mısır, tarihsel süreçte çeşitli medeniyetlerin egemenliği altına girmiştir. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Mısır'ı fethetti. Osmanlı döneminde Mısır, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir merkez hâline geldi. I. Dünya Savaşı sonrasında Mısır, fiili olarak bağımsızlık elde etti. 1952'de gerçekleşen devrimle monarşi yönetimi kaldırıldı ve cumhuriyet getirildi. Ancak ordunun yönetim üzerindeki etkisi devam etti.

Orta Doğu'nun Makro Ölçekli Sorunları

Orta Doğu, bir uygarlık coğrafyası olarak geçmişten günümüze tarihe yön vermiş bir bölgedir. Üç semavi dinin de merkezi olması bölgeyi bu dinlerin var olma ve yayılma alanı haline getirmiştir. Dolayısıyla süreç içinde gerek semavi ya da semavi olmayan dinlerin birbirleriyle olan mücadeleleri gerekse de dinlere bağlı olarak ortaya çıkan mezhepler arasındaki mücadeleler bölgeyi jeopolitik açıdan sorunlu bir coğrafyaya dönüştürmüştür.

20. yüzyılda ise bu bölgedeki sorunların büyük oranda küresel güçlerin petrol ve doğal gaz erişme ve bu kaynakları istedikleri şekilde yönetme arzusundan dolayı enerji kaynaklarından kaynaklandığı görülmektedir. Öyle ki dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyük bir bölümünü ihtiva eden bölge (BP 2021 verilerine göre petrolde %48'ini, doğal gazda %40'ını) küresel aktörlerin devamlı bir oyun sahası olmuştur. Bununla birlikte bölgede yer alan ülkelerin kuruluş dinamiklerinde etnik ve dini sebeplerin de bir sorun olarak öne çıktığı ve bu sorunların hâlen devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca önemli bir nüfusa sahip olan Orta Doğu (World Population Review verilerine göre bahsedilen ülkeler bazında 500 milyona yakın bir nüfus), su kaynakları açısından da stresli bir bölgedir.

Orta Doğu'da var olan sorunlar şu şekilde belirtilebilir;

Filistin-İsrail Sorunu: İsrail'in kurulmasıyla başlayan ve Filistin halkının toprak talepleri üzerine yoğunlaşan çatışma, bölgedeki en büyük sorunlardan biridir. İsrail'in demografik yapıyı değiştirme maksatlı yürüttüğü yasa dışı yerleşim ve inşaat izinleri ve bunun yanında Kudüs'teki baskı politikaları çatışmaların devam etmesine sebep olmaktadır.

İsrail'in kuruluşuna giden yolu açan 1917'deki Balfour Deklarasyonuyla⁴ başlayan süreçle birlikte İngiltere'nin desteğiyle bölgeye Yahudi göçü hızlanmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin fiilen çöküşüyle birlikte Filistin topraklarını kontrol eden İngiltere buradaki manda

⁴ Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, siyonist hareketin liderlerinden Lord Jacob Rothschild'e yazdığı mektupla, Filistin topraklarında kurulacak bir İsrail devletine İngiltere'nin destek vereceğini belirtmiştir. İngiltere bu kapsamda Avrupa ve ABD'deki yahudilerin bir kısmının Filistin topraklarına göç etmesine imkân

sağlamıştır. İngiltere'nin buradaki amacı, Süveyş Kanalı da dahil olmak üzere bölgedeki etkisini güçlendirmek ve yahudi sermayedarları İngiltere'nin yanına çekmektir. Bir diğer amaç, ABD ve Rusya'daki etkin yahudiler eliyle ABD ve Rusya'yı I. Dünya Savaşı'nda müttefiki yapabilmektir.

yönetimini 1947 yılında Birleşmiş Milletlere (BM) devretti. 15 Mayıs 1948'e kadar ise manda yönetiminin devam etmesi kararı alındı. Yoğun ve uzun görüşmelerin ardından 29 Kasım 1947 tarihinde Genel Kurul tarafından Filistin'in üçe bölünmesi kararı verildi. Bu üç bölüm, bir Musevi devleti, bir Arap devleti ve Kudus şehrinin uluslararası gözetimde olacağı ayrı bir birim olarak belirlenmiştir (corpus separatum). Bu karar, Genel Kurul tarafından gerekli olan üçte iki çoğunlukla alınmasına karşın uygulanması konusunda zorlayıcı bir hüküm bulunmuyordu. Arap Birliği bu bölünmeye gerekirse güç kullanarak karşı koyacağını bildirdi. Manda hükümetine ve Yahudilere karşı Filistin liderliği tekrar silahlı direnişe geçti (Lewis, 2006, s. 422).

İsrail'in devlet olarak 16 Mayıs 1948 tarihinde ilan edilmesinden bir gün sonra başlayan savaş, Filistin tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Öyle ki bu savaş, Filistin halkının %60'ının yerinden edilmesi ve Filistin topraklarının da %77'sinin kaybedilmesine sebep olmuştur (Dağ, 2015: 24). Daha sonraki süreçte de Filistin halkının toprak kayıpları sürmüştür. Filistin İstatistik Merkezi'nin Mart 2015 verilerine göre İsrail, 27 bin km²'lik Filistin topraklarının %85'ine el koymuş durumdadır. Filistinliler ise bu alanın yalnızca %15'ini kullanabilmektedir (AA, 2016). 2020'de dönemin ABD Başkanı Trump ve dönemin İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından tüm dünyaya "Yüzyılın Barış Anlaşması" olarak sunulan sözde barış planı her ne kadar bağımsız ve tanınmış bir Filistin devletini öngörse de esasen Filistin halkının çok küçük bir alana (Gazze Şeridi) sıkıştırılarak Filistin topraklarının ve elbette Kudüs'ün büyük bölümünün İsrail'e bırakılmasını planlıyordu. Anlaşmaya göre, gerçekte egemen olmayan, dahası etrafı bütünüyle İsrail tarafından kuşatılmış (anklav hâle gelmiş), ordusuz ve Kudüs'ün hemen hemen tamamını İsrail'e bırakmış olan bir Filistin devletinin kurulmasını öngörmektedir (Aral, 2020).

Bölgesel Çatışmalar: Orta Doğu, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile beraber sömürgecilik yarısındaki özellikle İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinin kontrolü altına girmiştir. 1948 yılında İsrail Devleti'nin de kurulmasıyla Orta Doğu hem siyasi hem de kültürel olarak değişime uğramıştır. Avrupalı küresel güçler ve devamında ABD kültürel ve etnik ayrışmaları körüklemiş ve bölgede çok sayıda devlet oluşumuna imkân tanımışlardır. Bölgede bir Yahudi devleti olan İsrail ve Hristiyan temelli bir devlet olan Lübnan kurulmuştur. Ayrıca kültürel ve etnik olarak aralarında belirgin farklar bulunmamasına rağmen Arap toplulukların Suriye ve Irak gibi farklı devletler kurmasına imkân verilmiştir (Erdönmez, 2010, s. 16).

Orta Doğu, birçok bölgesel çatışmanın merkezidir. Örneğin, Suriye İç Savaşı, ABD'nin Irak'a müdahalesi ve

Irak'taki istikrarsızlık, Yemen'deki çatışma ve Lübnan'daki siyasi gerginlikler gibi sorunlar bölgede ciddi insanî, siyasi ve güvenlik krizlerine yol açmıştır.

Arap Baharı'nın etkisiyle Beşer Esad'a karşı başlayan protestolar kısa zamanda Esad yanlıları ve muhalifleri arasında bir çatışmaya dönüşmüş ve Suriye'yi iç savaşa sürüklemiştir.

ABD, bölgede enerji kaynaklarını kontrol etmek, İsrail'in güvenliğini sağlamak ve vadedilmiş toprakların (arz-ı mev'ud) önünü açmak için Irak'ı işgal etmiştir. Her ne kadar işgalin amacı Saddam'ı devirmek ve Irak halkına özgünlük getirmek olarak dünya kamuoyuna ifade edilse de müdahale sonrasında böyle bir durum ortaya çıkmamıştır. Nitekim 2017 yılında Saddam Hüseyin'i ilk sorgulayan eski CIA Ajanı Nixon, iki aydan fazla süren sorgulamalardan sonra Irak'ta kimyasal silah olmadığı sonucuna vardıklarını belirtmiştir (AA, 2017). Hâlihazırda Irak'ta sünni-şii mücadelesi ile etnik sorunlar sürmektedir.

Orta Doğu, farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı bir bölgedir. İsrail dışında çoğunluğu müslüman olan bölgede Sünni-Şii ayrımı en önemli problemlerden biridir. İran, Bahreyn, Irak, Lübnan gibi ülkelerde ağırlıklı olarak Şii nüfus daha yüksektir. Bununla birlikte Aleviler, Nusayriler, Ezidiler, Dürziler gibi azınlıklar da bölgede yaşamakta ve toplumsal kabul anlamında kültürel çatışmalara sebep olmaktadır. Ayrıca Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürt nüfusa dair, terör örgütleri öncülüğünde bağımsızlık veya özerklik talepleri ortaya koyulmakta, dolayısıyla bu durum gerilimlere sebep olmaktadır. Bölgedeki etnik ve dini gerilimler arasında Arap-İran gerilimi de önemli bir rol oynamaktadır. Arap ülkeleri ve İran arasındaki İslam dünyasının liderliğini üstlenme misyonu doğrultusunda (özellikle Suudi Arabistan-İran arasında) jeopolitik rekabet bulunmaktadır.

Bununla birlikte 19 Mayıs 2024 tarihinde İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Azerbaycan ziyareti dönüşü yoğun sis nedeniyle helikopter kazasında hayatını kaybetmesi ulusal ve bölgesel ölçekte riskleri hatta çatışmaları daha da artırabilirdi. Çünkü Reisi'nin ölümü rejime yönelik eleştiri ve eylemlerin yüksek olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Olayın sis nedeniyle vuku bulması kaotik bir durumu engellemiştir.

Yemen'de ise çatışmaların boyutu çok daha derindir. Husiler, "Arap Baharı" ayaklanmaları döneminde devrilen Ali Abdullah Salih'e bağlı birliklerin de yardımıyla ülkenin doğusuna ilerleyerek Sünnilerle ve El Kaide militanlarıyla çatışmaktadırlar. Şii mezhebinin Zeydi kolundan olan Husi aşireti, ismini 2004'te ilk isyanı başlatan Hüseyin Bedrettin El Husi'den almaktadır. Yemen nüfusunun %65'i Sünni olup nüfusun yaklaşık %30'unu oluşturan Husilerin lideri 2004

yılında dönemin devlet başkanı Ali Abdullah Salih'e karşı ayaklanmıştı. Yemen'de İran (Husileri destekliyor), Suudi Arabistan (Sünnileri destekliyor) ve BAE'nin (Sünnileri kısmen destekliyor) de dahil olduğu çatışmalar devam etmektedir (BBC, 2015).

Terörizm: Orta Doğu, terör örgütlerinin etkin olduğu bir bölgedir. Özellikle DEAŞ gibi örgütler, bölgede büyük etki yaratmış ve güvenlik riski oluşturmuştur. Terör saldırıları, hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde istikrarı tehdit etmektedir.

2006 yılında El Kaide'ye yakın gruplar tarafından kurulan DEAŞ, 2014'te yaklaşık 200 bin km²'lik bir alana sahip olmuştur. DEAŞ'ın Orta Doğu'daki eylemleri bir terör örgütü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Öyle ki DEAŞ bölgede emperyalizme karşı değil kendilerine muhalif müslümanlarla / ülkelerle çatışma içerisindedir (Boniface, 2017: 64). DEAŞ'ın 2014'te elde ettiği toprakların büyük bölümü uluslararası koalisyon güçlerinin müdahalesiyle geri alındı. Dolayısıyla DEAŞ'ın hâlihazırdaki gücü ve etkisi birkaç yıl önceye nazaran kırılmış durumdadır. Bununla birlikte Irak'taki siyasi istikrarsızlıklar ve Suriye iç savaşı DEAŞ'a alan açmaktadır. Bu durum doğrudan Türkiye'nin aleyhine işlemektedir. Öyle ki Suriye'de Türkiye'nin müttefiki olduğunu belirten ABD, tam da bu ittifaka aykırı olacak şekilde DEAŞ'a karşı PKK'nın uzantısı YPG'yi ekonomik ve askerî açıdan desteklemektedir. ABD'nin izlemiş olduğu tutum tamamen Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik bir tehdittir. ABD, bu eylemleriyle bölgede siyonizm doğrultusunda küçük devletler oluşturarak (böl-parçala-yönet) kolaylıkla yönetmek ve burada yer alan doğal kaynakları da inisiyatifini doğrultusunda kullanabilmeyi amaçlamaktadır.

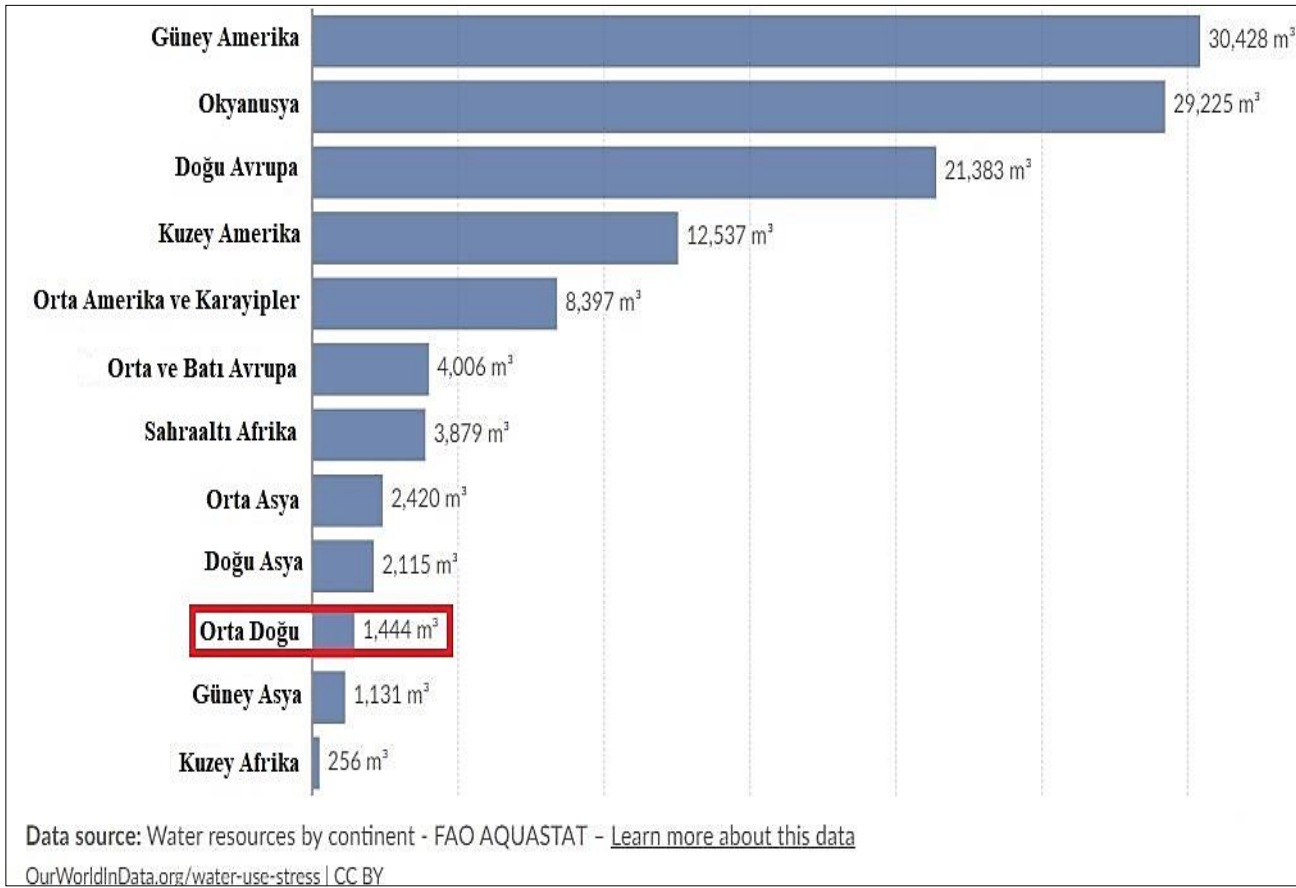
Siyonizm iki temel demagoji üzerine kuruludur. Bunlardan ilki, bütün dünyadaki Yahudilerin bir ulus oluşturduğu, ikincisi ise antisemitizmin ortadan kaldırılamayacağı (İsrail, yaptığı tüm hukuksuzlukları antisemitizmle perdeleme gayretindedir). Siyonizm, Yahudilerin tümü aynı inanç sistemine sahip olmasalar da tüm Yahudileri biyolojik anlamda bir ulus olarak ele almaktadır. Siyonizme göre Yahudiler, seçkin bir halk olarak tarihte eşsiz bir rol oynamakla görevlendirilmişlerdir. Siyonizm, Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasında kapatılması mümkün olmayan bir mesafeden söz eder. Yahudilerin kalıtımsal olarak diğer halklardan farklı olduğunu ve bu nedenle onlarla kaynaşamayacağını savunur (Parlar, 2006, s. 367).

Su Sorunları: Orta Doğu, yoğun bir nüfusa (World Population Review verilerine göre bahsedilen ülkeler bazında yaklaşık 500 milyon) ve kalkınma dinamiklerine karşın tatlı su kaynaklarının sınırlı olduğu bir bölgedir. Zaten küresel tatlı su rezervleri de son derece kısıtlıdır. Öyle ki dünya tatlı su kaynaklarının toplam su miktarı içindeki oranı yaklaşık %2,5 düzeyindedir. Ayrıca bu %2,5'lik tatlı suyun tamamına da erişilemez.

Yerkürede bulunan suyun %97,5'i açık deniz ya da iç denizlerde bulunan tuzlu sulardan oluşmaktadır. Geriye kalan %2,5 oranındaki tatlı suyun büyük bir kısmı da kutuplarda (Antarktika, Grönland) veya çok derin jeolojik tabakalarda yeraltı suyu olarak bulunur (MGM, 2023). İçme ve kullanma gereksinimi, tarımsal sulama ve iklim değişikliğinin getirdiği olumsuzluklar, tatlı su ihtiyacını her geçen yıl daha da artmakta ve bu sorunu 21. yüzyılın en stratejik konusu hâline getirmektedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika, tatlı su kaynakları açısından dünyanın en kıt bölgesi olarak dikkat çekmektedir (Dargham, 2018). Bu çerçevede günümüzde küresel sorunların başında gelen su sorunu, Orta Doğu coğrafyasında da ciddi şekilde hissedilmektedir. Yarı kurak, kurak ve çöl ikliminin görüldüğü Orta Doğu'da yıllık yağış ortalaması düşük ve düzensizdir. Bu sebeple Kuzey Afrika ile birlikte Orta Doğu dünyanın en az yağış alan bölgelerinden biridir.

Kaynaklarının büyük bölümünü Türkiye'den alan Fırat ve Dicle nehirleri ile kaynaklarının tamamına yakını Orta Afrika'dan alan Nil Nehri Orta Doğu'nun en önemli akarsularıdır. Aynı zamanda bu durum Orta Doğu'daki su sorununu ve sınıraşan akarsuların önemini açık biçimde ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2011, s. 321). Sınıraşan sularla ilgili hukuki yaklaşımlar; Mutlak Egemenlik (Harmon) Doktrini, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini, Adil (Eşit) Kullanım Doktrini'dir. Bu anlamda her ne kadar çeşitli çözümler geliştirildiği için hâlihazırda bir savaş durumu olmasa da su sorunlarının gün geçtikçe şiddetlendiği bir dünyada/bölgede sınıraşan suların yeniden gündeme gelme ihtimali vardır. Bölgede yer alan su kaynakları içme ve temel ihtiyaçların yanında enerji ve tarımsal amaçla da kullanılmaktadır. Buna göre bölgeye dair sınıraşan sularla ilgili sorun yaşama olasılığı bulunan ülkeler şu şekildedir; Fırat-Dicle nehirleri (Türkiye-Suriye-Irak), Nil Nehri (Mısır-Sudan-Etiyopya), Ürdün (Şeria) Nehri (Ürdün-İsrail-Filistin), Asi Nehri (Lübnan-Suriye-Türkiye), Golan Tepeleri (Suriye-İsrail).

Şekil 1. Bölgeler Bazında Kişi Başına Düşen Su Miktarı (m³).

Kaynak: (Ritchie & Roser, 2018)

Orta Doğu'da Olası İş Birliğinin Kazanımları⁵

Zengin fosil yakıt ve yenilenebilir olarak özellikle güneş enerjisi imkânına sahip olan Orta Doğu'da gerek enerji kaynaklarının gerekse de diğer doğal kaynakların kullanımı ancak barış ve iş birliği ile mümkündür. Çünkü istikrar ortamının olmadığı her bölge dış etkilere karşı her zaman daha açıktır. Sahip olunan rezervler itibarıyla Orta Doğu petrolü burada yer alan ülkelerde çeşitli sonuçlara yol açmıştır. Suudi Arabistan, BAE, Katar gibi ülkelere zenginlik getiren petrol; Irak, İran, Yemen gibi ülkeler açısından sorunlara yol açmıştır.

ABD Başkanı George W. Bush döneminde ortaya atılan ve siyasi bir kavram olan Büyük Orta Doğu Projesi⁶ (BOP) bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal dengelerini etkileyecek

en problematik dış politika yaklaşımıdır. ABD'nin bölge ülkelerinde istediği yönetimleri iş başına getirmesine ve bölgede tek güç olmasına odaklanan aynı zamanda büyük İsrail'in kurulması hedefini güden bu proje Orta Doğu iş birliği platformu açısından en büyük tehdittir. Çünkü bu proje bölgede uzlaş, iş birliği ve kalkınmaya odaklı değil tamamen sindirme, bölme ve tahakküm esasına kuruludur.

Bununla birlikte Çin'in Orta Doğu'da gün geçtikçe etkisi artmaktadır. ABD ile Çin sadece Uzak Doğu'da değil Orta Asya'da, Afrika'da, Latin Amerika'da ve son olarak da Orta Doğu'da rekabet ederek etki alanlarını genişletme amacındadırlar (Gezer, 2023). Orta Doğu, Çin için en önemli petrol tedarikçisidir. Ayrıca Çin'in kuşak-yol projesi de düşünüldüğünde Orta Doğu, Çin için stratejik bir coğrafya

⁵ Türkiye'de doğrudan Orta Doğu'da barış ve iş birliğine yönelik olan çalışmalara şu şekilde birkaç örnek verilebilir: "Orta Doğu Ülkeleri Arasında İktisadi İşbirliği İmkânları (Sabahattin Zaim-1978), Türkiye ve Orta Doğuda Bölgesel İşbirliği (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) (1998), Türkiye-Orta Doğu Uluslararası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (ATAM) (2009), Orta Doğu'da Barış Sempozyumu (Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları (Hasan Kalyoncu Üniversitesi (2014), IV.

Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu: Orta Doğu'da Barışı Tesis Etmek (İstanbul Gelişim Üniversitesi (2018)).

⁶ 2004 yılında Carnegie Endowment for International Peace kuruluşunda uzman olan Marina Ottaway ve Thomas Carothers tarafından kaleme alınan "The Greater Middle East Initiative: Off to a False Start" adlı makaleyle ortaya atılan fikir / ideoloji.

hâline gelmektedir.

Bu bağlamda Orta Doğu ile Çin arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler giderek artmaktadır. Orta Doğu'nun istikrarsız, güvensiz ve sürdürülemez olması durumunda kuşak-yol girişiminin sorunsuz şekilde ilerlemesi mümkün olmayacaktır (Chen, 2020, s. 44). Ancak burada şu hususu belirtmek gerekir ki Çin, küresel bir aktör olarak Orta Doğu'da istikrarı ancak kendi çıkarları doğrultusunda isteyecektir. Bu yüzden Çin için bölge istikrarı ancak Çin'in kontrolünde olduğunda anlamlı olacaktır. Egemen ve jeopolitik açıdan güçlü bir Orta Doğu, Çin için de bir tehdit olarak görülecektir.

Küresel aktörler olarak ABD ve Rusya ile birlikte Çin siyasi ve ekonomik açıdan Orta Doğu'da etkin olan ülkelerdir. Buna göre eğer Orta Doğu coğrafyası bir barış ve iş birliği etrafında kendi geleceğini tayin etmezse başka ülkelere güdümlü kalmaya devam edecek ve sahip olduğu potansiyeli değerlendiremediği için kalkınamayacaktır. Küresel aktörlerin kendi hegemonya mücadelesi Orta Doğu'ya hiç bir zaman gerçek barışı getirmeyecektir. Orta Doğu'ya gerçek barışı ve bunun doğrudan yansıması şeklindeki her alanda iş birliğini getirecek olan Orta Doğu halklarının kendi öz güçleri ile antiemperyalizme yönelik farkındalıkları ve bu konudaki mücadeleleri olacaktır (Yiğit, 2013, s. 13). Öyle ki ABD ve AB bir yandan kendi perspektiflerinden ele aldıkları bölge sorunlarının çözümünde Çin'in de olmasını bir avantaj olarak görürlerken diğer taraftan da Çin'in Orta Doğu'da etkisinin artmasını (Suriye meselesinde Rusya'yı desteklemesi) dezavantaj olarak görmektedirler (Brown, 2015, s. 112). Bu anlamda küresel aktörlerin istikrar / çözüm olarak dayattığı tezler esas sorunun kendisidir.

Orta Doğu'da olası bir iş birliği bölgedeki tüm ülkelere katma değer getirecek bunun yanında bölge ülkelerinin siyasal ve ekonomik bağımlılıklarının ortadan kaldırılmasını mümkün kılacaktır. Orta Doğu'da var olan sorunlar değerlendirildiğinde tüm ülkeleri kapsayacak herhangi bir barış ve iş birliği imkânının son derece kısıtlı olduğu görülmektedir. Ancak bölge ülkelerinin geri kalmışlığı, sömürülmesi ve ötekileştirilmesi iç çatışmaların da etkisiyle Batı kontrolünün ve İsrail'in kolay şekilde etkin olmasından kaynaklanmıştır. Bölge, çoğunluğu müslüman nüfustan oluşmaktadır. Ancak buna rağmen müslümanların Sünni-Şii ayrımı sebebiyle ortak paydada bütünleşmemeleri küresel aktörlerin işlerini oldukça kolaylaştırmıştır. Irak-İran Savaşı Sünni-Şii gerilimine en iyi örneklerden biridir. Savaşın görünür sebebi her ne kadar iki devlet arasındaki sınır ihtilaflarına dayansa da esas sebep Sünni olan Irak ile Şii olan İran'ın iç siyasette ve bölgede etkinliklerini artırma amacıdır. İran İslam Devriminin (1979) sonrasında meydana

gelen rejim değişikliği sadece İran'da değil bölgede de etkisini göstermiştir. İran, devrim sonrasında dış politikasını öncelikli olarak Orta Doğu'da ülkelere göre değişiklik gösteren Şiilerin ülke yönetimlerinde etkin olması çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu durum bölgede çoğunlukta olan sünni nüfus ve ülkeler ile her alanda iş birliklerini olumsuz etkilemiştir. Geçmişten günümüze dek incelendiğinde tüm dünyada aynı dine mensup toplumlar arasındaki mezhepsel mücadeleler o kültür grubu için sorunlar ve istikrarsızlıklar getirmiştir. Irak-İran savaşından alınacak en büyük ders, bölgedeki mezhepsel çatışmaların o ülkelere sorunlar, küresel aktörlere ise kazanımlar sağladığıdır. Buna göre mezhep kökenli çatışmaların sona erdirilmesi inançsal sorunların giderilmesi ve hoşgörü kültürünün yerleşmesi bölgede barış ve iş birliğinin tesisini sağlayacaktır.

Bölgesel olmasının yanında küresel ölçekte bir sorun da olan, Orta Doğu barışının en önemli belirleyicisi Filistin meselesidir. Bu kapsamda iki devletli çözüm, barış ve istikrar için kaçınılmazdır. Ancak ABD destekli İsrail'in bölgedeki politikaları, kanunsuz yerleşim alanları izni bölgedeki müslüman nüfusu çevrelemeye ve sindirmeye yönelik yaklaşımlardır. Filistin sorununun bu şekilde çözümü mümkün olmadığı gibi bölgesel şiddetin ve istikrarsızlığın artması ve yayılması da kaçınılmazdır. Hâlbuki bölgede barış ve istikrar bir devlet olarak İsrail'e de büyük kazanımlar getirecektir. Ancak İsrail'in Filistin topraklarına ve bölgeye bakışı inançsal bir çerçevede olduğu için İsrail'in olası bir iş birliğine dahil olması mümkün görünmemektedir. Bunun yanında şu hususu da belirtmek gerekir. İsrail her ne kadar radikal siyonist politikalarını sürdürse de ülkede yaşayan bazı yahudiler ile Avrupa ve ABD gibi İsrail dışında yaşayan bazı yahudi grupların katı ve Filistin halkını yok sayan uygulamaları desteklemediği görülmektedir. Bu çerçevede İsrail Devleti olası iş birliğine dahil olma konusunda samimi bir gayret gösterirse -ki İsrail'in arz-ı mev'ud ideolojisi düşünüldüğünde bu oldukça güç görünüyor- o zaman bu durum İsrail'in de yararına olacaktır. Ancak tersi bir durumda İsrail'siz bir barış ve iş birliği platformu da oluşturabilir.

Türkiye, sahip olduğu fiziki ve beşerî coğrafya nitelikleriyle (konumdan ekonomiye, iklim özelliklerinden nüfusa) şüphesiz bölgenin en önemli ülkesidir. Öyle ki bölgede barış ve iş birliği platformunun Türkiye'nin dışarıda olduğu bir senaryoda gerçekleşmesi mümkün değildir. Türkiye, geçmişten günümüze her zaman bölgede daima düzeni tesis etmeye çalışan bir ülke olmuştur. Türkiye'nin gerek Orta Doğu'daki komşu ülkelerle gerekse de bölgenin geneline dair olumlu yaklaşımları da çoğu kez farklı süreç ve aktörler nedeniyle yanıtız bırakılmıştır. Bu durumun tüm

Orta Doğu ülkeleri açısından istikrarsızlıklar ve kalkınma sorunları doğurduğu açıktır.

Bölge ülkelerinin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüklerine saygı duyan; fakat bölgede mezhepçi ve dogmatik siyasi hareketlere karşı, demokratik ve barışçıl değerleri ilke edinen bu iş birliği teşkilatı Orta Doğu'nun içinde bulunduğu sorunları çözmek için en önemli araçtır. Türkiye de bu iş birliği teşkilatının inşa edilmesi ve barışın hâkim olması adına üzerine düşen görevi yerine getirmelidir (Emre, 2021).

İsrail hariç tutulduğunda Orta Doğu ülkeleri gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler kategorisinde yer almaktadır⁷. Bu nedenle bütün ülkelerde iş başına gelen hükümetlerin öncelikli sorunlarından birisi kalkınma meselesi olmuştur (Sinkaya, 2016, s. 9). Orta Doğu bölgesinin barış ve iş birliği ile küresel jeopolitikte etkisini artıracak bir diğer husus bölgenin gelecek açısından inovasyona dair yatırımlarıdır. Hali hazırda Suudi Arabistan ve BAE teknoloji (yapay zekâ, akıllı şehirler) ve inovasyona önemli düzeyde yatırım gerçekleştirilmektedirler. Yakın gelecekte teknoloji ve inovasyona yatırım yapan ülkeler rekabet gücünde önde olacaklardır. Bu durum elbette yalnızca ihracat ve ithalata dayalı basit bir pazar dengesi değildir. Sanayi 4.0'ın en önemli araçlarından olan yapay zekâ ve buna bağlı teknolojik ilerlemeler dünyada endüstriyel devrimin yol açtığından çok daha fazla refah farklılıklarına yol açabilecektir. Bu yüzden bölgede derhal barış ve istikrarla birlikte söz konusu ülkelerin ortak bir paydada bilgi paylaşımı ve ar-ge çalışmaları yaparak kalkınmaları gerekmektedir. Özellikle Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güç olan ülkelerin tarımdan savunma sanayisine, akıllı şehirlerden endüstriyel üretime varıncaya dek yapay zekâyı içeren tüm sahalara yatırım yapması kaçınılmazdır. Sanayi 4.0'ın tüm araçlarıyla insan yaşamını kuşattığı ve devletlerarası ilişkileri etkilediği (ör: ABD-Çin) bir dönemde siber dünyanın temelini oluşturan yazılım teknolojileri ve yapay zekâ, ülkeler ve bölgeler için hayatta kalmanın ve güçlü olabilmenin anahtarını oluşturmaktadır.

İnternet ve teknolojinin bütünleşmesiyle ortaya çıkan siber dünyada telekomünikasyon, bankacılık ve finans, ticaret, turizm, eğitim, sağlık, ulaşım, enerji, su ve tarım yönetimi, şehir su şebekeleri, askerî teknolojileri de

barındıran uydu-radar-uzay sistemleri gibi kritik altyapıların işleyişi söz konusudur. Yaşamın her kademesinde insan mekân etkileşimi içinde siber dünyanın etkisi hızla artmaktadır (Oral, 2021, s. 218).

Uluslararası iş birliklerinin çerçevesini belirleyen siyasi, ekonomik, sosyokültürel ve askerî niteliğe sahip olan uluslararası kuruluşlar, devletlerin jeopolitik kabiliyetlerini belirleyen beşerî unsurlardan biridir. Dolayısıyla ülkelerin dahil olduğu uluslararası kuruluşlar dış politika kararlarında ve devletlerin jeopolitik etki alanlarında belirleyici olmaktadır.

Bu anlamda stratejik konularda ortak bir tutum sergileyemeyen İslam dünyasının siyasal birliği ve etkisinin zayıfladığı, mezhep kimliği ve mezhepçilik ön plana çıkarıldığında edilgen bir pozisyonda kaldığı görülmektedir (Uluç Küçükcan, 2016, s. 463). Çünkü küresel olarak herhangi bir ülke ya da bölgenin jeopolitik bir karar odağı olabilmesi oranın istikrarına ve ekonomik gücüne bağlıdır. Buna göre Orta Doğu ülkelerinin ortak paydada yer aldığı örneğin İslam İş Birliği Teşkilatı, kuruluş amaç ve hedefleri ile faaliyetleri düşünüldüğünde yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla Orta Doğu'da barış ve iş birliği ortamı tesis etmenin hangi yol ile olacağı birincil düzeyde önem taşır. Bu bir uluslararası kuruluş ile mi gerçekleştirilebilir yoksa ülkelerin ortak bir pazar (gümrük) kurmasıyla mı? Ortak pazar, sürecin yalnızca ekonomik boyutunun bir bölümüne karşılık gelmektedir. Bu yüzden siyasi, sosyal ve makro ekonomik adımları içermez. Hâlbuki bölgede iş birliği platformunun geniş kapsamlı ve proaktif bir uluslararası kuruluş eliyle sağlanması mümkündür.

Enerji, tarım ve gıda, ticaret, sanayi, teknoloji ve ar-ge, eğitim, ulaşım gibi tüm sektörlerde gerçekleştirilecek bir iş birliği Afrika, Asya ve Avrupa'yı da içine alarak küresel ekonomik büyümeye pozitif yönde etki edecektir.

Bu kapsamda teşkilatın kurumları; *Ekonomi ve Kalkınma Konseyi, Savunma Teknolojileri ve Askerî İş Birliği Konseyi ile Yükseköğretimde İş Birliği Konseyi* şeklinde planlanabilir. Bu kurumların altında bulunan alt alanlar için ayrı birer birim oluşturmaya gerek olmadan üst kurumlar eliyle faaliyetler yürütülebilir. Alt birimlerin sayısının çok fazla olması gerek birimler arasındaki korelasyon gerekse de kuruluşun genel işleyişi açısından sorunlar doğurabilir.

⁷ Kişi başına düşen gelirden Katar, BAE, Suudi Arabistan gibi ülkeler pek çok gelişmiş ülkenin önünde yer alsalar da

endüstrileşme seviyesi itibarıyla gelişmiş ülke kabul edilmezler.

Orta Doğu İş Birliği Teşkilatı

Ekonomi ve Kalkınma Konseyi	Savunma Teknolojileri ve Askeri İş Birliği Konseyi	Yükseköğretimde İş Birliği Konseyi
• Tarım • Maden • Enerji • Ulaşım • Telekomünikasyon • Gümrük ve lojistik • Sağlık • Turizm • Bankacılık • Çip üretimi • Yazılım teknolojileri (yapay zekâ ve algoritma) • Uzay araştırmaları	• Tüm savunma alanlarında bilginin üretimi ve paylaşımı • Bir barış gücü oluşumu • Siber güvenlik ortaklığı (siber kuvvetler)	• Öğrenci ve öğretim elemanı hareketliliği • Üniversiteler arası projeler • Ar-Ge ve teknoloji desteği

Şekil 2. Orta Doğu İş Birliği Teşkilatı (Olası Genel Alanlar)

Sonuç

Orta Doğu coğrafyası Türkiye'nin jeopolitiğinde belirleyici bir role sahiptir. Öyle ki özellikle sınır komşusu olan Orta Doğu ülkelerindeki herhangi bir karışıklık ya da istikrarsızlık Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla bölge istikrarı her anlamda Türkiye'yi olumlu biçimde etkileyecektir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin bir parçası olan bu bölge ve bölgede yer alan ülkeler ile Orta Doğu İş Birliği Teşkilatı eliyle ortak çalışma hedefini gerçekleştirebilmek küresel barışın ve refahın artışına doğrudan katkı sunacak stratejik bir eylemdir.

Orta Doğu; Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Umman ve Yemen Denizi'ne (Hint Okyanusu) kıyısının olması hasebiyle yalnızca karasal alanlardan ibaret bir bölge de değildir. Bu yüzden bölge üzerinde etkin olmak isteyen küresel güçlerin bunu ticarî ve askerî yollar ile denizel alanlardan gerçekleştirmeye çalıştıkları da bilinmelidir. ABD ve Rusya'dan sonra son dönemlerde Çin de bu yönde politika izlemektedir. Öyle ki BAE ve Suudi Arabistan bu üç küresel aktörün en fazla ekonomik etki arayışı ve rekabet etme potansiyeline sahip ülkeler olarak öne çıkmaktadır (Rhoades, vd., 2023, s. 144).

Öyle ki Akdeniz'deki enerji kaynaklarını ithal etmek isteyen ve İpek Yolu vasıtasıyla bu bölgeye daha fazla ihracat yapmak isteyen Çin, Kızıldeniz havzasında Cibuti üssü sayesinde askerî yönden de güçlü bir pozisyona ulaşmış durumdadır (YeniAcun, 2019, s. 188). Dolayısıyla

bölgede bir iş birliği sağlanamazsa Orta Doğu tamamen başka ülkelerin hedeflerini gerçekleştirdiği ve tahakküm altında kalmış bir coğrafya olacaktır.

Bölgenin mümkün olduğunca kendine yeterli hâle gelmesi ve ihracatının artması bölgenin ekonomik olarak büyümesini de sağlayacaktır. Bölgede yer alan tüm ülkeler bağımsız ve refah bir gelecek oluşturmak için enerji ve madencilik, tarım, sanayi, turizm, eğitim, ulaşım, telekomünikasyon, yazılım gibi tüm stratejik sektörlerde iş birlikleri yapmalıdırlar. Bölgedeki iş birlikleri, üretim ve bilgi alışverişini artıracaktır. Özellikle Türkiye haricindeki diğer bölge ülkeleri için ekonomiyi çeşitlendirmek son derece önemlidir. Herhangi doğal kaynağa ya da kaynaklara sahip olmak kalkınma ve büyüme için yeterli değildir. Kalkınma ve büyüme için bilgi, yatırım, sermaye, pazarlama ve hele ki bölge açısından iş birliği modeli gibi koşulların yerine gelmesi gerekmektedir.

Her ne kadar siyasi anlamda Orta Doğu'da barışın sağlanması ve iş birliği ihtimali çok düşük bir olasılık olarak görülse de bu durumu gerçekleştirmek bir zorunluluktur. Ülkeler bazında var olan siyasi ve ekonomik farklılıkları bir kenara bırakarak hareket etmek bu iş birliği için hayati önemdedir. Aksi hâlde 21. yüzyılda da Orta Doğu, küresel ve bölgesel gelişmeler doğrultusunda kaosun merkezi olacaktır. Bu kapsamda bölge ülkeleri, kendi doğal ve beşerî kaynaklarını yeterince değerlendiremeyecek bunun sonucu olarak da siyasi ve ekonomik anlamda başka aktörlere

güdümlü olmaya devam edeceklerdir. Bu çerçevede Orta Doğu'da iş birliği bölge toplumlarının insani şekilde yaşaması için kaçınılmazdır. Nitekim Foreign Affairs dergisinde yayınlanan Dalia Dassa Kaye ve Sanam Wakil tarafından kaleme alınan "Orta Doğuyu Yalnızca Orta Doğu Düzeltebilir" adlı makale, Orta Doğu'da güvenliği sağlamanın temel şartının bölge ülkelerinin iş birliği ile bir güvenlik forumu oluşturulmasının gerekliliğini öne sürmektedir. "Bölgesel güçlerin, özellikle de Mısır ve Ürdün'ün yanı sıra savaşın başlangıcından bu yana koordinasyon sağlayan Katar, Suudi Arabistan, Türkiye ve BAE'nin, ileriye doğru kolektif bir yol belirlemek için acilen harekete geçmesi gerekiyor" (Kaye ve Wakil, 2024).

Orta Doğu'nun kendi geleceğini tayin etmesinde büyük bir fırsat niteliğinde olan söz konusu kuruluşun diğer uluslararası kuruluşlarla yeni ortaklıklara girmeden işlemesi gerekmektedir. Çünkü başka uluslararası kuruluşlarla temas demek bölge dışında bulunan farklı devletlerle temas etmek anlamına gelir. Dolayısıyla farklı kuruluş ya da devletlerin yeni iş birlikleri tezini öne sürerek hassas özelliğe sahip bölgede yeniden anlaşmazlıkları ve ayrışmaları tetikleme riski bulunmaktadır. Bu yüzden Orta Doğu İş Birliği Teşkilatının başka kuruluşlara entegrasyonsuz ve müstakil şekilde işlemesi elzemdir. Söz konusu kuruluş, dini ve etnik meselelerden uzak tamamen iş birliği şekilleri ve uygulamalarına odaklanmış bir kuruluş niteliğinde olmalıdır. Buna göre zaman içinde, önemini yitiren ve başa (yeniden anlaşmazlıklara ve kaosa) dönülmesine sebep olan, aktif nitelik taşımayan bir kuruluş olmamalıdır. Bu yüzden Orta Doğu'daki iş birliği temeli, bölge ülkelerinin dahil bulunduğu diğer uluslararası kuruluşlardan farklı olacak şekilde inşa edilmelidir.

Küresel ölçekte BM hariç tutulduğunda uluslararası kuruluşlar bahsedildiği üzere siyasi, ekonomik, sosyokültürel ve askerî olmak üzere teşekkül ederler. Ayrıca uluslararası bir kuruluşun devamı için söz konusu kuruluş içinde yer alan devletlerin her birinin kazanımlarının olması ve bu kazanımların da sürdürülebilir olması gerekmektedir. Gelişmiş dünyayla rekabetin daha da zorlaşacağı bir gelecekte bilgi akışı ve iş birliğinin getireceği fırsatla Orta Doğu bölgesi, orta ve uzun vadede jeopolitik bir güç merkezi hâline gelecektir. Bu bağlamda sosyal araştırmalar ve fen araştırmalarında bölge ülkeleri arasında Türkiye'nin öncülüğünde yükseköğretimde iş birlikleri yapılmalıdır. Bu iş birlikleri hedef ülke olarak yalnızca Türkiye'nin olduğu bir yükseköğretim iş birliği değil tüm bölge ülkelerini kapsayacak öğrenci ve öğretim elemanı hareketliliği, AB'ye benzer şekilde projeler ve ar-ge destekleriyle teşkil edecek bir iş birliği olmalıdır.

Orta Doğu İş Birliği Teşkilatı, Avrupa Birliği (AB) modeli bir kuruluş olabilir. Ancak AB gibi politik ve ekonomik anlamda güçlü olsa da Orta Doğu iş birliği platformunda bölge ülkelerinin iç dinamikleri düşünüldüğünde yasama ve yürütme birlikteliği, denetleme mekanizması (sayıştay) gibi kurumların organizasyon içinde yer alması mümkün görünmemektedir. Bunun yanında Türkiye'nin diğer iş birliği alanı olan Türk Devletleri Teşkilatının hedeflerinden birisi de ortak para birimine geçiştir. Ancak bölge ülkelerinin gelişmişlik düzeyindeki ayrışmalar da ortak para birimine geçişe imkân vermemektedir. Dolayısıyla Orta Doğu için ortak bir para birimine geçiş mümkün görünmemektedir.

Orta Doğu İş Birliği Teşkilatının hassas bir niteliğe sahip olacağı unutulmamalıdır. Böyle bir platformun sürdürülebilir olması bu kuruluşu ekonomi ve kalkınma temelli inşa etmeye bağlıdır. Nitekim çeşitlendirilmiş ekonomik kalkınmayı sağlamak, gelecekteki çatışmaları önlemenin anahtarı olacaktır. Doğal ve beşerî kaynakların daha iyi yönetimi Orta Doğu'da da yeni çatışmaların önlenmesine yönelik en etkili araçları sağlamaktadır (Sörlü, Gleditsch ve Strand, 2005: 160). Bunu gerçekleştirmenin ön koşulu ise teşkilattaki ülkelerin çeşitli gereklere öne sürerek birbirlerinin iç işlerine hiçbir şekilde müdahil olmamasıdır. Bu durumun bir farkındalığı olarak Batı'nın Orta Doğu'nun iç işlerine müdahil olmasının temel sebebi olarak ortaya attığı demokratikleştirme (!) tezinin gerçekte neleri amaçladığı unutulmamalıdır.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee permission.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Anadolu Ajansı (AA) (2016). İsrail, Filistin Topraklarının Yüzde 85'ine El Koydu. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-filistin-topraklarinin-yuzde-85ine-el-koydu/546478> adresinden 21.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Anadolu Ajansı (AA) (2017). Saddam'ı Sorgulayan CIA Ajanından Yıllar Sonra Gelen İtiraf. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/saddami-sorgulayan-cia-ajanindan-yillar-sonra-gelen-itaraf/777586> adresinden 26.01.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Aral, B. (2020). Yüzyılın Anlaşması mı, Yüzyılın İhaneti mi?. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yuzyilin-anlasmasi-mi-yuzyilin-ihaneti-mi/1720064#:~:text=> adresinden 23.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Boniface, P. (2017). *Herkes İçin Jeopolitik*, (Çeviren M. Guaye, F.B. Süverdem). İstanbul: Erdem Yayınları.
- Britannica (2024). Middle East. <https://www.britannica.com/place/Middle-East> adresinden 18.02.2024 tarihinde erişilmiştir.
- British Broadcasting Corporation (BBC) (2015). 6 Soruda Yemen Krizi, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150226_yemen_analiz adresinden 21.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- British Petroleum (BP) (2021) *Statistical Review of World Energy*, London, United Kingdom: BP Publication.
- Brown, K. (2015). China: The Limits of Neutrality, (Ed. Kausch, K.). *Geopolitics and Democracy in the Middle East* içinde (s. 103-113). Madrid, Spain: FRIDE Publication.
- Centre for Geopolitics (University of Cambridge) (2024). Middle East. <https://www.cfg.polis.cam.ac.uk/research/middle-east/> adresinden 01.05.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2023). "Dünyada Su". <https://www.mgm.gov.tr/genel/hidrometeoroloji.aspx?s=3#:~:text=Yerk%C3%BCrede%20bulunan%20suyun%20%25%2097.5'i,tapakalarda%20yeralt%C4%B1%20suyu%20olarak%20bulunur> adresinden 04.09.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Chen, Y. (2020). Ortadoğu'da Güvenlik İkileminin Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne Etkisi. (Çeviren K.Ö. Yıldız), *BRIQ*, 1(2), 37-48.
- Culcasi, K. (2010). Constructing and Naturalizing The Middle East. *Geographical Review*, 100(4), 583-597.
- Dağ, A. E. (2015). Filistin: Orta Doğu Çatışmalarının Özü. (Ed. Dağ, A.E.), *Orta Doğu Çatışmaları* içinde (s. 14-45). İstanbul: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) Yayını.
- Dargham, R.A. (2018). Water Doesn't Come From A Tap. <https://www.unicef.org/mena/water-doesnt-come-tap> adresinden 12.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2017). *Yemen Ülke Bülteni*, İstanbul: DEİK Yayını.
- Emre, Y. (2021). Ortadoğu'da Barış ve İşbirliği Nasıl Sağlanır?. <https://siyasalparadigmalar.org/ortadoguda-baris-ve-isbirligi-nasil-saglanir/> adresinden 26.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Erdönmez, H. (2016). Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası ile ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gezer, G. (2023). Çin'in Ortadoğu'da Artan Mevcudiyeti. <https://www.indyturk.com/node/639021/t%C3%BCrki%C3%A7yeden-sesler/%C3%A7inin-ortado%C4%9Fudartan-mevcudiyeti> adresinden 28.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER) (2020a). Birleşik Arap Emirlikleri. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-birlesik-arap-emirlikleri/> adresinden 15.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER) (2020b). Bahreyn. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-bahreyn/> adresinden 16.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER) (2020c). Umman. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-umman/> adresinden 12.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Kaye, D.D. ve Vakil, S. (2024). Only the Middle East Can Fix the Middle East. <https://www.foreignaffairs.com/middle-east/fix-middle-east-united-states> adresinden 01.02.2024 tarihinde erişildi.
- Kirişçi, K., Çarkoğlu, A., Eder, M. (1999). *Türkiye ve Orta Doğu'da Bölgesel İş Birliği*. İstanbul: Türkiye Ekonomik

- ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Yayını.
- Lewis, B. (2006). *Orta Doğu*, (Çeviren Selen Y. Kölay). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lewis, M.W. ve Wigen, K.E. (2021). *Kıtalar Miti Metacoğrafyanın Eleştirisi*, (Çeviren E. Dikici). İstanbul: Monografi Yayınları.
- Meyer, K.E. (1991). Editorial Notebook; How the Middle East Was Invented. <https://www.nytimes.com/1991/03/13/opinion/editorial-notebook-how-the-middle-east-was-invented.html#:~:text=The%20term%20%22Middle%20East%22%20was,American%20advocate%20of%20naval%20power> adresinden 22.05.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Oral, M. & Özdemir, Ü. (2017). Küresel Enerji Jeopolitiğinde Türkiye: Fırsatlar ve Riskler. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 948-959.
- Oral, M. (2021). *Enerji Sektöründe Siber Güvenliğin Önemi*. AL FARABI 9th International Conference on Social Sciences Bildiriler Kitabı, (s. 218-227), Nahcivan, Azerbaycan: FARABI Publishing House.
- Parlar, S. (2006). *Orta Doğu: Vadedilmiş Topraklar*, İstanbul: Mephisto Yayınları.
- Rhoades, A.L., Treyger, E., Vest, N., Curriden, C., Bemish, B.A., Chindea, I.A., Cohen, R.S., Giffin, J., Klein, K. (2023) *Great-Power Competition and Conflict in The Middle East*, RAND Corporation, Santa Monica, California, USA.
- Ritchie, H. and Roser, M. (2018). Water Use and Stress. <https://ourworldindata.org/water-use-stress> adresinden tarihinde erişilmiştir.
- Sakin, S. ve Deveci, C. (2011). Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 281-293.
- Sinkaya, B. (2016). *Orta Doğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler*, Ankara: Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM).
- Sørlı, M.E., Gleditsch, N.P., Strand, H. (2005). Why Is There So Much Conflict in the Middle East?. *Journal of Conflict Resolution*, 49(1), 141-165.
- Şulul, C. (2015). Doğu Kavramı ve Coğrafi Sınırları. *Muhafazakar Düşünce*, 11(43), 153-163.
- Tunçdilek, N. (1971). *Güneybatı Asya*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) (2020). Nekbe 'Büyük Felaket' Nedir?. Nekbe Gününde Ne Oldu?. <https://www.trthaber.com/haber/guncel/nekbe-buyuk-felaket-nedir-nekbe-gununde-ne-oldu-484913.html> adresinden 10.09.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Uluç Küçükcan, Ö. (2016). Orta Doğu'da Mezhep Kimliklerinin ve Mezhepçiliğin Siyasal ve Sosyolojik Etkileri. *Yeni Türkiye*, 6(87), 453-464.
- World Atlas (2023). Why Is It Called The Middle East?. <http://www.worldatlas.com/articles/why-is-it-called-the-middle-east.html> adresinden 22.05.2023 tarihinde erişilmiştir.
- World Population Review (2024). Middle East Population. <https://worldpopulationreview.com/continents/the-middle-east-population> adresinden 23.01.2024 tarihinde erişilmiştir.
- YeniAcun, S. H. (2019). Kızıldeniz Havzasında Tırmanan Rekabet ve Çatışan Çıkarlar, (Ed. Çetinkuş, H., Ulutabak, G., Pamuk H., Yavuz, M.). *Dünya Siyasetinde Küresel Fay Hatları* İçinde (s. 184-189). Ankara: Anadolu Ajansı (AA) Yayını.
- Yiğit, A. (2013). Orta Doğu, Enerji ve Savaş.... *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Elektrik Mühendisleri Odası (EMO)*. Ankara: Haber Bülteni.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, M. (2011). *Orta Doğu'da Su Sorunu Kapsamında Türkiye'nin Sınırışan Sularının Jeopolitik Önemi*. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitabı, (s. 315-327), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Zaim, S. (1978). *Orta Doğu Ülkeleri Arasında İktisadi İş Birliği İmkânları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Azerbaycan Fındık Üretiminde Gah Rayonu'nun Yeri

The Place of Gakh Rayon in Azerbaijan's Hazelnut Production

Sabina ÇETİNKAYA

Bilim Doktoru, Isparta, Türkiye

Açıklama: Bu makalenin ön bulguları 1. Ulusal Coğrafya Lisansüstü Öğrencileri Sempozyumu'nda Özet Bildiri olarak sunulmuştur.

Geliş Tarihi/Received 06.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 11.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 14.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Sabina ÇETİNKAYA

E-mail: shakiliyevsabina@gmail.com

Atf: Çetinkaya, S. (2024). Azerbaycan Fındık Üretiminde Gah Rayonu'nun Yeri. *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, (5), 50-60.

Cite this article: Çetinkaya, S. (2024). The Place of Gakh Rayon in Azerbaijan's Hazelnut Production. *Journal of World Geography and Development Perspectives*, (5), 50-60.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Ana yurdu Anadolu ve özellikle de Doğu Karadeniz kıyıları olan fındığın önemli üretim alanlarından biri de Kafkaslardır. Kafkas ülkelerinden Azerbaycan ve Gürcistan ise dünya fındık üretimi sıralamasında genellikle ilk onda yer almaktadır. Özellikle, Azerbaycan'da fındık tarımı son yıllarda hızla gelişmektedir. Gah Rayonu, Azerbaycan'ın en çok fındık üretiminin yapıldığı Şeki-Zagatala Bölgesi'nde bulunan altı rayondan biridir. Tarım ve hayvancılık rayonu olan Gah'ta önemli ekonomik faaliyetlerden biri de meyveciliktir. Tarımsal faaliyetler ve üretimin fiziki ve beşeri coğrafi koşullara bağlı olarak şekillendiği bilinmektedir. Azerbaycan'ın kuzey batısında bulunan Gah Rayonu fındık yetiştiriciliği için uygun iklim ve toprak koşullarına sahiptir. Özellikle Gah Rayonu'nun kuzey kesimindeki orta ve yüksek dağlık arazilerde görülen nemli ılıman iklim burada tarih boyu fındık yetiştiriciliğinin gelişmesi için olanak sağlamıştır. Ayrıca, fındık ağaçları bu bölgedeki ormanlarda yabani şekilde de yetişmektedir. Fındık yetiştiriciliği daha çok rayonun kuzey kesimlerinde ve Eğriçay Vadisi'nde gelişmiştir. Bu çalışmada Gah Rayonu'nun en önemli ekonomik faaliyeti olan fındık yetiştiriciliği, rayonun coğrafi koşulları dikkate alınarak araştırılmıştır. Çalışmada karma araştırma yöntemi kullanılarak hem nitel hem de nicel veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Gah Rayonu'nun Azerbaycan'ın fındık üretimindeki rolü ile ilgili değerlendirme yapılmış, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nden elde edilmiş nicel veriler betimsel istatistik tekniği kullanılarak yorumlanmıştır. Araştırma sahasının haritaları ArcGIS 10.5 programında çizilmiştir. Ülke ekonomisine katma değer ve istihdam sağlayan fındık yetiştiriciliği, desteklenmesi gereken bir ekonomik faaliyettir. Fındık bu bölgede yaşayanlar için önemli bir gelir kaynağı olduğu için fındık yetiştiriciliğinin Gah Rayonu'nun ekonomisindeki payı büyüktür. Rayondaki fındık üretiminde yıllar içinde gözlenen dalgalanmaların nedenleri araştırılmış ve gerekli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Gah Rayonu, Fındık, Fındık Yetiştiriciliği

ABSTRACT

One of the important production areas of hazelnut, whose homeland is Anatolia and especially the Eastern Black Sea coast, is Caucasus. Azerbaijan and Georgia, two Caucasian countries, are generally in the top ten in the world hazelnut production ranking. Especially in Azerbaijan, hazelnut agriculture has been developing rapidly in recent years. Gah Rayon is one of the six rayons in the Sheki-Zagatala Region of Azerbaijan, where most hazelnuts are produced. One important economic activity in Gah, an agricultural and animal husbandry district, is fruit growing. It is known that physical and human geographical conditions shape farming activities and production. Gakh Rayon, located northwest of Azerbaijan, has suitable climatic and soil conditions for hazelnut cultivation. The humid temperate climate seen especially in the middle and high mountainous lands in the northern part of Gah Rayon has enabled the development of hazelnut cultivation throughout history. In addition, hazelnut trees also grow wild in the forests in this region. Hazelnut cultivation is mainly developed in the northern parts of the rayon and the Eyrichay Valley. This research focused on hazelnut cultivation, which is the most important economic activity in Gah Rayon. The study took into account the geographical conditions of the rayon. Both qualitative and quantitative data were collected and analyzed using a mixed research method. The study evaluated Gah Rayon's role in hazelnut production in Azerbaijan, and the quantitative data obtained from the Azerbaijan State Statistics Committee were interpreted using descriptive statistical techniques. Maps of the research area were created using ArcGIS 10.5. Hazelnut cultivation, which provides added value and employment to the national economy, is an economic activity that should be supported. Since hazelnut cultivation is an essential source of income for those living in this region, it has a large share in the economy of Gah Rayon. The reasons for the fluctuations observed in hazelnut production in the rayon over the years were investigated, and necessary suggestions were made.

Keywords: Azerbaijan, Gah Rayon, Hazelnut, Hazelnut Cultivation

Giriş

Tarım sektöründe çok kapasiteli bir üretim alanı ve ekonomik önemi giderek artmış bir faaliyet meyve yetiştirme ve pazarlama faaliyetidir. Nüfusun beslenmesi açısından da meyveler önem taşımaktadır (Koday, 2002). Fındık meyvesi çok eski çağlardan insanlar tarafından yenilmiş ve besin değeri takdir edilmiştir. Fındık, dünyada en çok üretimi yapılan sert kabuklu meyvelerden biridir. Kuzey yarımkürenin ılıman iklim bölgelerinde yetişen fındık bitkisi, ılıman iklim bölgelerinin bodur kalmış bir ağacıdır diye tanımlanabilir. On beş kadar türü olan fındık bitkisinin yabancı türlerine Akdeniz kıyılarından 60-65° kuzey enlemlerine kadar yer yer rastlanmaktadır. Yabancı türleri Japonya'dan başlayarak İran, Avrupa, Kuzey Amerika'da Kaliforniya'ya kadar uzayan geniş bir bölge içinde yayılmış olsa da fındığın ana yurdu Anadolu ve özellikle de Doğu Karadeniz kıyılarıdır. Kafkaslar ve Balkanlar da fındığın önemli üretim alanıdır. Fındık türleri Çin ve Hindistan gibi farklı ekolojilerde de yetişmektedir. Diğer yandan son 20 yılda Şili gibi güney yarımküre ülkelerinde de fındık yetiştiriciliği gittikçe artmaktadır (Özbek, 1978; Doğanay, 2015; İslam, 2019).

Fındık, uzun ömürlü bitki olup 80-100 yıl meyve verebilir. İliman iklim bölgelerinde verimi yüksek olan fındık bitkisi tarımsal sulama teknikleri kullanılarak yarı nemli, kurak iklim bölgelerinde de yetiştirilebilmektedir. Fındık bitkisi için en uygun yetiştirme şartı sıcaklık ortalamasının 13-16 °C olduğu yerlerdir. Ayrıca minimum sıcaklık değerlerinin -8, -10°C, maksimum sıcaklık değerlerinin ise 36-37 °C'yi geçmemesi, yağışın aylara göre dengeli ve yıllık 800 mm'nin üzerinde olması gerekmektedir. Fındık bitkisi toprak açısından çok seçici bir bitki değildir. Fakat besin maddeleri ile zengin, tınlı-humuslu ve derin topraklarda daha iyi bir gelişme göstermektedir. Saçak köklü bitki olan fındığın kökleri meyilli arazilerde 80 cm derinliğe ulaşabilmektedir (Karadeniz vd., 2008).

Fındık, ülke ekonomisine döviz geliri sağlayan, gelir getirisi yüksek meyvelerden birisidir. Bu nedenle coğrafi koşulları fındık üretimi için elverişli olan tüm ülkeler fındık yetiştiriciliğine önem vermektedir. Dünyanın farklı yerlerinde yabancı fındık türleri ıslah edilerek kendi iklim ve toprak özelliklerine uyum sağlayan çeşitler elde edilmiştir.

Fındıkla ilgili bilgiler ilk kez 12. yüzyıla ait el yazılarında karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ'da Batılı ülkelerin fındığa olan ilgisi gittikçe artmaya başlamıştır. İngiltere Kent'te fındığın Northamptonshire, Eugenia ve Princess isimli iri

meyve veren çeşitleri elde edilmiştir. 17. yüzyılda ise fındığın geniş çaplı ticaretine başlanmıştır. Bu ticaret özellikle İspanya'da aktif olarak yapılmaktaydı. Kuzey Amerika'da ise C. Avellana, C. maxima, C. pontica gibi fındık türleri verimli olmadığı için ıslahta C. americana türü kullanılmaya başlanmıştır. Hatta fındık bitkisi için ıslah çalışmasının kurucusu olarak C. americana türünü melezlemeye dahil ederek ilk çeşitlerini elde eden Pennsylvanialı F. Jones kabul edilebilir (Pенратен, 2022). 20. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın önde gelen fındık üreticisi ülkelerinde de hedefe yönelik ıslah çalışmalarına başlanmıştır. Dünyanın en büyük fındık üreticisi olan Türkiye'de 1936 yılından bu yana fındık tarım teknolojisinin geliştirilmesine yönelik bilimsel çalışmalar yürütülmektedir.

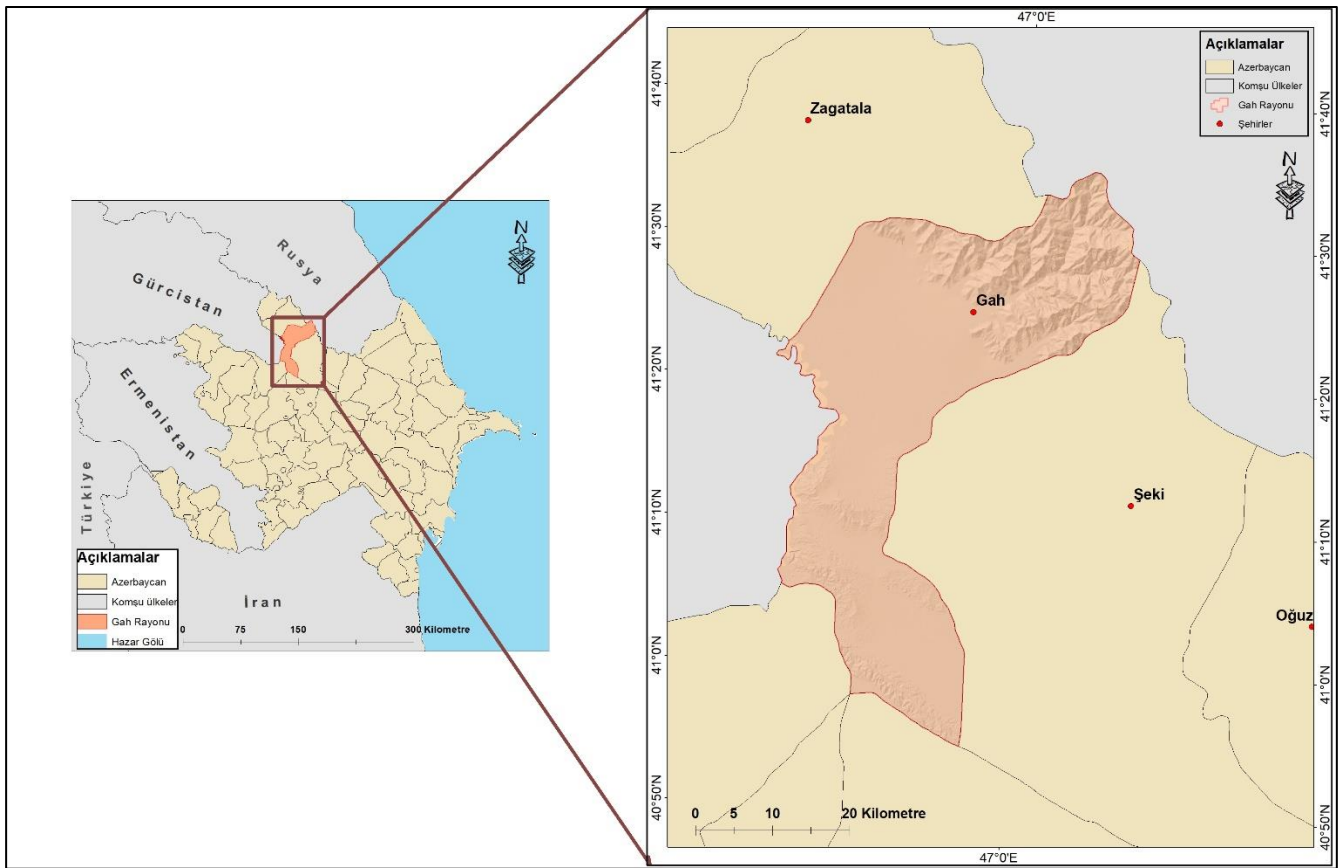
İlk başlarda sadece meyve olarak tüketilen fındığın önemi gıda sanayisi gelişmeye başladıktan sonra daha da artmıştır. Günümüzde fındık özellikle çikolata endüstrisinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Ayrıca fındığın meyvesi gıda sanayiinde tatlı, pasta, bisküvi, şekerleme, dondurma vb. ürünlerin üretiminde de kullanılmaktadır. Preslenerek elde edilen fındık yağı, yemek yapımında en faydalı yağ çeşitlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Fındık sadece gıda sanayiinde değil kimya, ilaç ve kozmetik, mobilya, tarım ve yem sanayiinde de kullanılmaktadır. Kabuk ve yaprağının yanacak olarak kullanımı yaygındır. Tüm bunların yanı sıra fındık, yüksek ticari değere sahip olduğu için ekonomik gelir, istihdam ve iş olanağı açısından da önemlidir.

Araştırma Sahasının Yeri ve Özellikleri

Gah Rayonu¹ 1494 km² yüzölçümüne sahip olup, Azerbaycan'ın kuzey batısında Büyük Kafkas Dağları'nın güney yamaçlarında bulunmaktadır. Gah'ın kuzeydoğusunda Rusya Federasyonu Dağıstan Cumhuriyeti, batısında Gürcistan, kuzey ve kuzey batısında Zagatala, doğu ve güney doğusunda Şeki, güney ve güney batısında Yevlah ve Samuh rayonları bulunmaktadır (Harita1). Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin idari yapısı, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında bulunan rayon, şehir, kasaba, köy ve idari arazi dairesi statüsündeki idari birimlerinden oluşmaktadır. Gah Rayonu, 1 şehir ve 16 idari arazi dairesi altında birleştirilmiş 58 köyden oluşmaktadır. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesinin 2022 yılı verilerine göre nüfusu 57.969 kişidir (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (ADİK), 2023).

¹ **Rayon:** Azerbaycan Cumhuriyeti'nin genel topraklarının yönetimini merkezileştirmek, devlet işlevlerinin uygulanmasını kolaylaştırmak ve kamu yetkililerini halka olabildiğince daha ulaşılabilir hale getirmek

amacıyla tarihsel olarak kurulmuş, istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik, kültürel ve sosyal bağlara sahip arazi birimlerinden oluşan birkaç idari arazi dairesini birleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin idari arazi birimidir (Azerbaycan Respublikası Dövlət Standartı, 2020: 4).

Harita 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

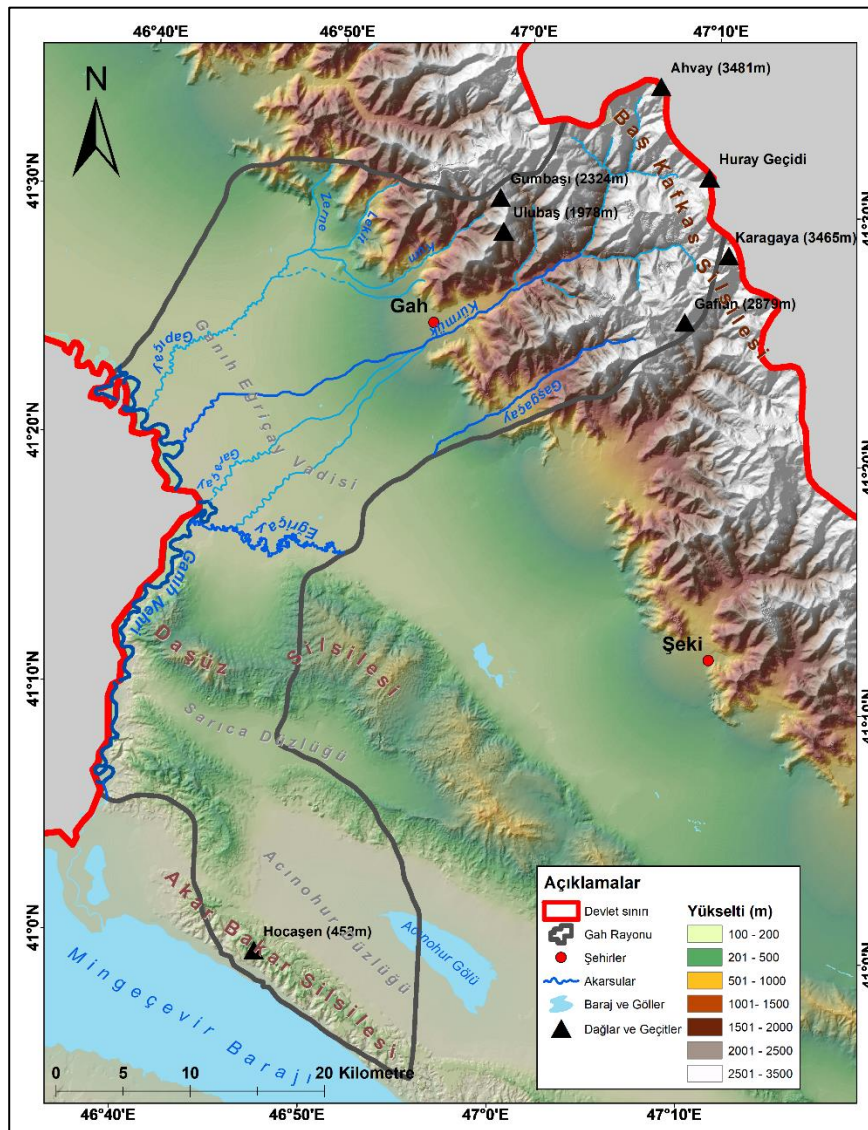
Rayonun kuzeyi Büyük Kafkas Dağları'nın en büyük silsilesi olan Baş Kafkas Silsilesi'nin güney yamaçlarına dahildir. Bu silsiledeki Akbulak, Karal ve Ahvay dağları Rusya ile, Gumbaşı dağı kuzey batıda Zagatala ile, Gaflan silsilesi (Gaflan d. 2879 m), Büyük Erzenan (2376 m) ve Layısgı Dağı (2546 m) doğuda Şeki Rayonu ile, Ganıh Nehri Gürcistan ile, Akarbakar silsilesi ise Yevlah rayonu ile doğal sınır oluşturmaktadır. Mutlak yükseklik 3.481 m'ye (Ahvay dağı) ulaşmaktadır. Büyük Kafkas Dağları'nda Murana, Partizan, Gebirliğaş, Yarpızbasan, Qıcalı tepeleri de Rayon sınırları içinde bulunmaktadır. Acınohur gölü kıyıları ise en düşük yüksekliğe sahip olup ortalama 100 m'dir.

Büyük Kafkas Dağları'nda Jura ve Kretase, kenar kısımlarında ise Paleojen ve Neojen yaşlı tortul (kil, jips, kumtaşı vb.) ve kısmen de volkanik kayalar görülmektedir (Məmmədov & Əlizadə, 2001).

Rayonun orta kısmı Ganıh-Eğriçay vadisine, güneyi ise Acınohur Öndağlığı'na dahildir. Acınohur Öndağlığı'nda bulunan Daşüz Silsilesi'nin ortalama yükseltisi rayon sınırlarında 600 metreyi bulmaktadır. Silsilenin güneyinde

Sarıca Düzlüğü ve Acınohur Düzlüğü yer almaktadır. Acınohur Düzlüğü'nün doğusunda bulunan Acınohur Gölü tuzlu ve akma göldür. Tektonik göl olan Acınohur Gölü'nün bir kısmı Gah, bir kısmı ise Şeki Rayonu'nun sınırları içindedir (Harita 2).

Gah Rayonu'nun arazisinde kısa mesafede büyük yükselti farkının olması iklim çeşitliliğine olanak sağlamıştır. E. Şihlinski ve E. Medetzade tarafından 1968 yılında yapılmış iklim sınıflandırmasına göre Gah Rayonu arazisinde Kurak iklim (Acınohur Öndağlığı'nın güney kesimi), Kışı Kurak Ilıman Sıcak İklim (Eğriçay Vadisi), Her Mevsim Eşit Yağışlı Ilıman Sıcak İklim (Büyük Kafkas Dağları, 600-1500 m yükseklikte), Her Mevsim Eşit Yağışlı Ilıman Soğuk İklim (Büyük Kafkas Dağları, 1500- 2700 m yükseklikte), Dağ Tundra iklimi (3000 metreden yüksek alanlarda) görülmektedir (Müseiybov, 1997). Gah Rayonu arazisindeki önemli akarsular Eğriçay, Kürmük, Zerne, Kum ve Gaşgaçay'dır. Rayonda esas ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılıktır.

Harita 2. Gah Rayonu'nun Fiziki Haritası

Yöntem

Araştırmanın amacı Gah Rayonu'nun Azerbaycan'ın fındık üretiminde yeri ile ilgili değerlendirme yapmak, Gah Rayon nüfusunun önemli ekonomik faaliyetini oluşturan fındık yetiştiriciliğini rayonun coğrafi koşulları ile ilişkili şekilde araştırmaktır. Konuyla ilgili literatür taraması yapılmış, gezi-gözlem tekniği kullanılarak gerekli veriler temin edilmiş, fotoğraf çekilmiştir. Elde edilen nitel verilerin betimsel analizi yapılmış ve yorumlanmıştır. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nden elde edilmiş nicel veriler betimsel istatistik tekniği kullanılarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla çalışmada hem nitel hem de nicel verilerin kullanılmasından dolayı karma desenli bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. Mekânsal veriler ise ArcGIS 10.5 programında değerlendirilmiş ve araştırma sahasının gerekli haritaları çizilmiştir.

Bulgular

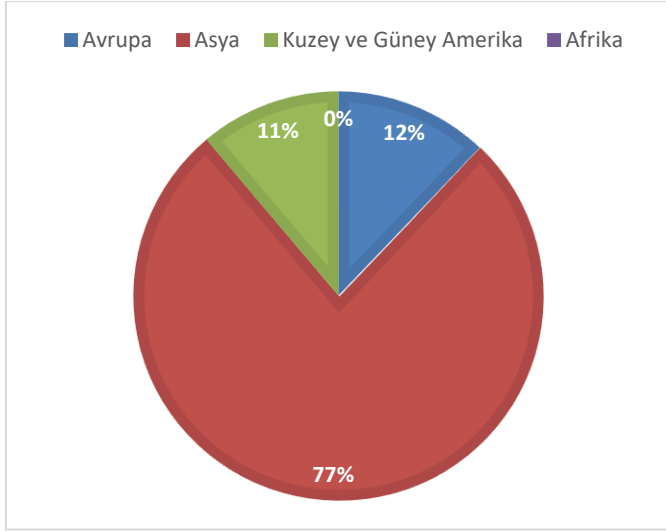
Dünya Fındık Üretimi

Birleşmiş Milletler'in Gıda ve Tarım Örgütü'nün (Food and Agriculture Organization (FAO, 2023) verileri incelediğinde dünyada fındık bahçe alanları ve fındık üretiminin gittikçe artmakta olduğu anlaşılmaktadır. Kıtalar bazında değerlendirildiğinde 2022 yılında en çok fındığın Asya kıtasında üretildiği görülmektedir. Doğal coğrafi yayılış alanı kuzey yarımküre olan fındığın en çok üretildiği ikinci kıta ise Avrupa olmuştur. Fındık yetiştiriciliği için iklim ve toprak koşulları elverişli olmadığına göre en az fındık üretiminin ise Afrika'da yapıldığı görülmektedir (Tablo 1; Şekil 1).

Tablo 1.*Dünya Fındık Üretimi (Kabuklu) (2022)*

	Üretim (ton)
Avrupa	144379,12
Asya	918273,44
Kuzey ve Güney Amerika	132867,07
Afrika	212,52

Kaynak: FAO (FAOSTAT)

Şekil 1. Dünya Fındık Üretimi (Kabuklu) (2022)

Fındık yetiştiriciliği ayrı ayrı ülkeler bazında değerlendirildiği zaman 2022 yılında dünyada en çok fındık üretimi yapan ilk on ülke sırasıyla Türkiye, İtalya, Azerbaycan, ABD, Gürcistan, Şili, Çin, İran, Fransa ve Polonya olmuştur. Dünyada üretilen fındığın %97'si bu 10

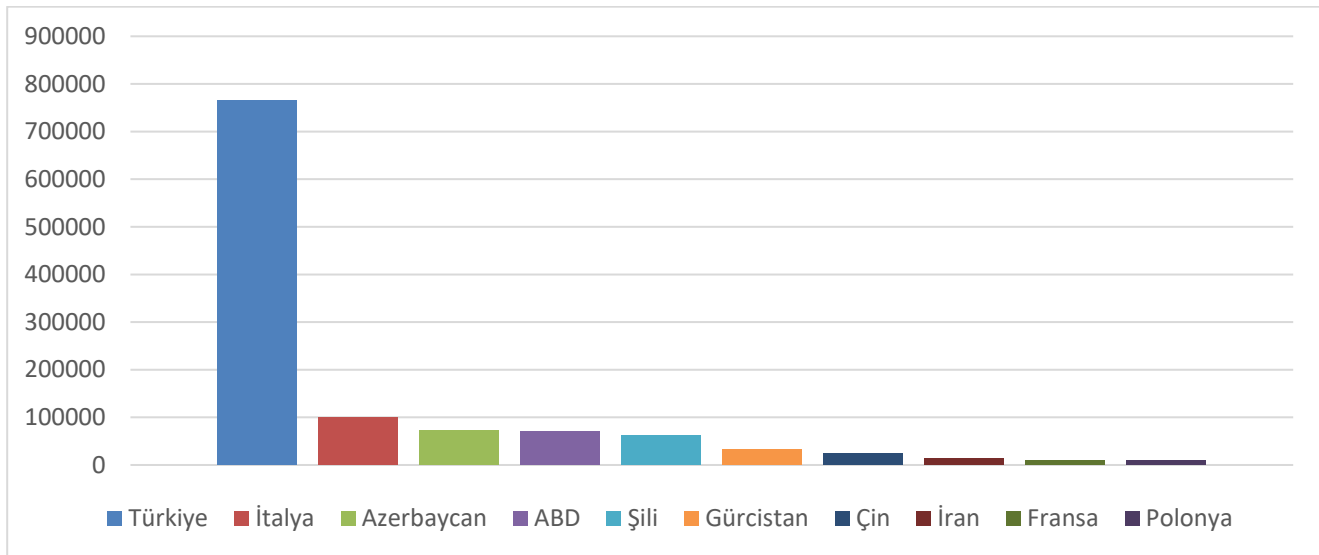
Tablo 2.*Dünyada Fındık Üretiminde (Kabuklu) İlk 10 Ülke (2022)*

Ülke	Üretim (ton)	Oran (%)	Alan (ha)
Dünya	1195732.16	100	1061120
Türkiye	765000	64	744047
İtalya	98670	8	84430
Azerbaycan	72104,6	6	51436
ABD	70310	6	27519
Şili	62557,07	5,2	36393
Gürcistan	33400	2,8	18545
Çin	24695,6	2	12010
İran	13406,46	1,1	26823
Fransa	9960	0,8	7560
Polonya	9500	0,8	5600

Kaynak: FAO (FAOSTAT)

ülkenin payına düşmektedir. Türkiye hem fındık bahçe alanı hem de fındık üretimine göre dünyada birinci sırada yer almaktadır. FAO verilerine göre 2022 yılında dünyada üretilmiş 1195732,16 ton fındığın %64'ü Türkiye'de üretilmiştir (Tablo 2; Şekil 2.).

Kaynaklara göre fındığın Kafkasya'da 6000 yıl önce yetiştirildiği bilinmektedir (Penhapren, 2022). Günümüzde de Kafkas ülkeleri önemli fındık üreticileri arasındadır. Hatta bu ülkelerden Azerbaycan ve Gürcistan dünya fındık üretimi sıralamasında ilk onda yer almaktadır. Azerbaycan'da fındık tarımı son yıllarda hızla gelişmektedir. FAO verilerine göre 2022 yılında Azerbaycan 72104,6 ton üretim yaparak Türkiye ve İtalya'dan sonra üçüncü sırada yer almıştır (Tablo 2, Şekil 2). 2000 yılı ile kıyasladığında son 22 yılda Azerbaycan'da fındık üretiminin %440 oranda arttığı görülmektedir (Tablo 3).

Şekil 2. Dünya Fındık Üretiminde İlk 10 Ülke (2022)

Kaynak: FAO (FAOSTAT)

Azerbaycan Gah Rayonu'nda Fındık Yetiştiriciliği

Azerbaycan'da çok eski zamanlardan fındık yetiştiriciliği yapılmaktadır. Burada fındığın genellikle *Corylus pontica* C. Koch ve *Corylus colurna* L. türleri yetişmektedir (İbrahimov, 2018). 20. Yüzyıldan itibaren ülkede bu ekonomik faaliyetin geliştirilmesine daha çok önem vermeye başlanmıştır. Hatta Sovyetler Birliği döneminde burada altı adet Fındık Yetiştiriciliği Sovhozu faaliyet göstermekteydi. Günümüzde Azerbaycan dünyanın 25 kadar ülkesine fındık ihracatı yapmaktadır. Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde fındık yetiştiriciliği yapılmaktadır. Fakat en çok fındık üretiminin yapıldığı bölge Şeki- Zagatala Bölgesi'dir. Bu bölgede 10.yüzyılın sonlarından günümüze kadar fındık yetiştiriciliğinin en önemli ekonomik gelir kaynağı olduğu bilinmektedir. Burada fındığın Ata baba, Saçaklı, Yağlı fındık, Azeri, Eşrefi, Galib, Kızıl fındık, Çerkez, Ata ulla, Barlı, Gah faraş, Perzivan, Kudryavçik, Nesimi, Topgara, Firavan, Göbekli, Elbari, Tala, Bomba, Arzu gibi çeşitleri yetiştirilmektedir (Qurbanov vd., 2017). Ata baba, Şeki-Zagatala bölgesinde eski çağlardan beri yetiştiriciliği yapılan halk seleksiyon fındık çeşididir. Ülkedeki fındık bahçelerinin %93'ünü bu fındık çeşidi oluşturmaktadır. Meyvesi orta büyüklükte, yuvarlak şekillidir. Kabukları meyveden daha uzun, ince, tohum verimi %50'dir. Meyvesi lezzetli, dolgun ve yağlıdır (%70). Çekirdek ile kabuk arasında mantar zarı yoktur. Tehlikeli hastalıklara ve zararlılara karşı dayanıklıdır. Şeki-Zagatala bölgesinde en yaygın fındık çeşitlerinden birisi de Saçaklı'dır. Bu fındık çeşidinin çalısının yüksekliği 11 metre, şemsiyesi seyrek ve yoğun yapraklıdır. Bir çalının verimi 15 kg'dır. Meyvesinin ağırlığı ise 2,1 g olup şekli ince uzundur. Kabuk meyveden 2 kat daha uzun olup çok ince ve açık kahverengi renktedir. İç verimi %52,5, yağ oranı ise

%70,6'dır. Kuraklığa, zararlılara ve hastalıklara karşı dayanıklıdır. Gah-faraş çeşidinin ise çalısı orta büyüklükte, 4,5 m yüksekliğindedir. Şemsiyesi yoğun, yuvarlak ve küre şeklindedir. 10 yaşındaki bir çalıdan 35 kg verim alınmaktadır. Meyvesi küçük (1,9 g), yuvarlak ve koni şeklindedir. Kabuğu ince, pürüzsüz, kırmızı-kahverengi renktedir. İç verimi %49,4, yağ oranı %69,7 olup kuraklığa, hastalık ve zararlılara karşı dayanıklıdır (İbrahimov, 2018).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine göre 2022 yılında Şeki Zagatala Bölgesi'nde 55985,4 ton fındık üretilmiştir. Bu ise tüm Azerbaycan'da üretilen fındığın %78'ne denk gelmektedir. 2000 yılı ile kıyasladığımız zaman Şeki Zagatala Bölgesi'nde fındık üretimi %430, fındık bahçe alanı ise %160 oranda çoğalmıştır (Tablo 3, Şekil3, Tablo 4). 2022 yılında Bölge kapsamındaki rayonlardan birinci sırada olanı 31845,9 ton fındık üretim miktarı ile Zagatala olmuştur. Onu sırasıyla 6370,7 ton ile Balaken, 7245 ton ile Gebele, 5442 ton ile Gah, 4010,1 ton ile Şeki ve 1071 ton ile Oğuz rayonları takip etmektedir (ADİK, 2023)

Şeki Zagatala Bölgesi'nde bulunan altı rayondan birisi Gah Rayonu'dur. Son zamanlarda rayonda turizm alanında önemli gelişmeler yaşansa da rayon nüfusunun esas ekonomik gelir kaynağını tarım ve hayvancılık sektörü sağlamaktadır. Tarım faaliyetlerini ise daha çok tahıl, tütün yetiştiriciliği ve meyvecilik (özellikle fındık meyveciliği) temsil etmektedir. Rayonun düzlük kesimlerinde genellikle tahıl ve tütün yetiştiriciliği gelişmişken eğimli kesimlerinde ise meyvecilik faaliyetleri daha yaygındır. Rayonda fındık yetiştiriciliği genellikle aile işletmeciliği şeklinde yapılmaktadır.

Fotoğraf 1. Gah Rayonu Eğriçay Vadisi'nde Bir Fındık Bahçesinden Görünüm

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nin 2022 yılı verilerine göre rayon arazisinde toplam 7969,5 ha meyve bahçe alanının %78'i fındık bahçelerinden oluşmaktadır.

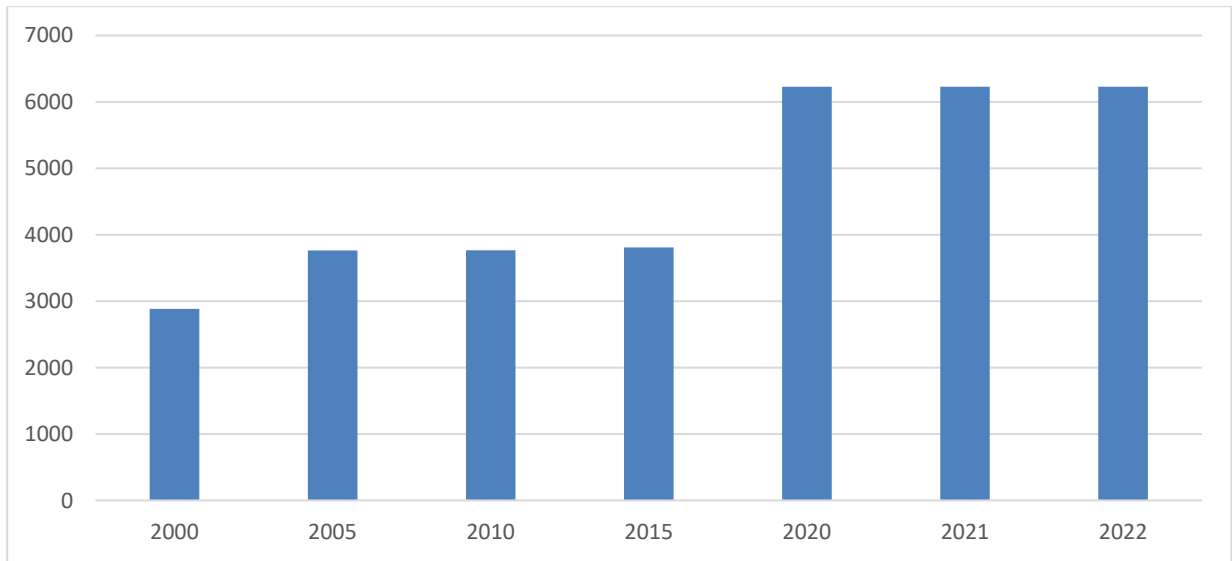
Ayrıca rayondaki fındık bahçe alanlarının son 22 yılda %116 kadar arttığı görülmektedir (Tablo 3; Şekil 3).

Tablo 3.

Azerbaycan, Şeki-Zagatala Bölgesi ve Gah Rayonu'nda Fındık Bahçe Alanı (ha)

	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022
Azerbaycan	16721	18228	22691,4	27321,6	44502	48968,3	51435,5
Şeki-Zagatala Bölgesi	14848	15970	19093,2	21092,2	34907,4	38152,4	38575,1
Gah Rayonu	2884	3764	3766,2	3808,2	6228	6228	6228

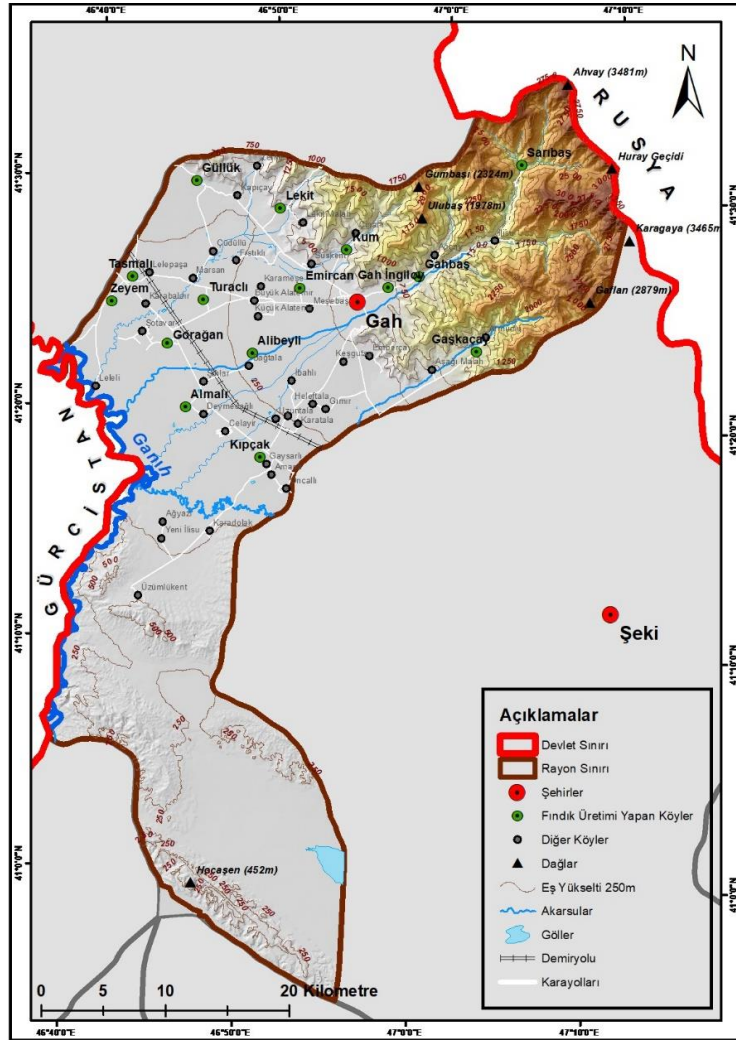
Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

Şekil 3. Gah Rayonu'nda Fındık Bahçe Alanı (ha)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

Son 22 yılın verileri incelendiğinde Gah Rayonu'nda fındık üretiminde yıllara göre dalgalanmalar yaşansa da genel olarak artış görülmektedir. Fındık bahçe alanının çoğalması da rayonun fındık üretimini olumlu şekilde etkilemiştir. ADİK verilerine göre Gah Rayonu'nda 2000 yılında sadece 2884 ha alanda fındık yetiştirilirken 2022 yılında 6228 ha alanda fındık yetiştirilmiştir. 2000 yılında rayondaki fındık üretimi 1470 ton iken bu rakam 2022 yılında 5442 tona yükselmiştir. Yani son 22 yılda burada fındık üretimi %270 oranda artmıştır (Tablo 4; Şekil 4).

Harita 3. Gah Rayonu'nun Topoğrafya Haritası

Tablo 4.

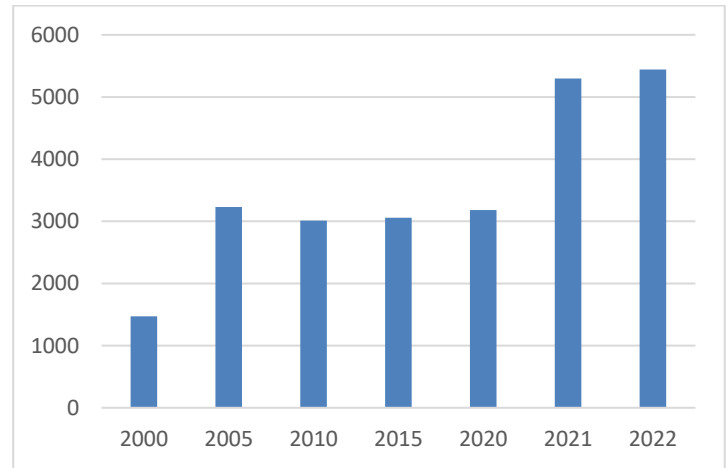
Azerbaycan, Şeki-Zagatala Bölgesi ve Gah Rayonu'nda Fındık Üretimi (ton)

	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022
Azerbaycan	13334	27986	29454,3	32576,3	49464,9	67630,2	72104,6
Şeki-Zagatala Bölgesi	10564	22800	23832,9	24075	35190,1	52854,2	55985,4
Gah Rayonu	1470	3230	3012,2	3058,2	3180,5	5298,34	5442

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

Fındık tarım alanının fazla olmasına rağmen üretimin bu sayıyla orantılı olmadığı görülmektedir. 2022 yılı verilerine göre rayon arazisindeki meyve bahçe alanının %78'ini fındık bahçeleri oluştursa da 2022 yılında rayonda üretilmiş toplam 16247.6 ton meyvenin %33'ü fındık meyvesidir (ADİK). Dolayısıyla bahçe alanı arttırmanın yanı sıra rayonda fındığın verimini arttırmaya yönelik tedbirlerin de uygulanması önem arz etmektedir.

58 köyü olan Gah Rayonu'nda fındık yetiştiriciliği genellikle 14 köy ve Gah şehrinde yapılmaktadır (Tablo 5; Harita 3).

Şekil 4. Gah Rayonu'nda Fındık Üretimi (ton)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

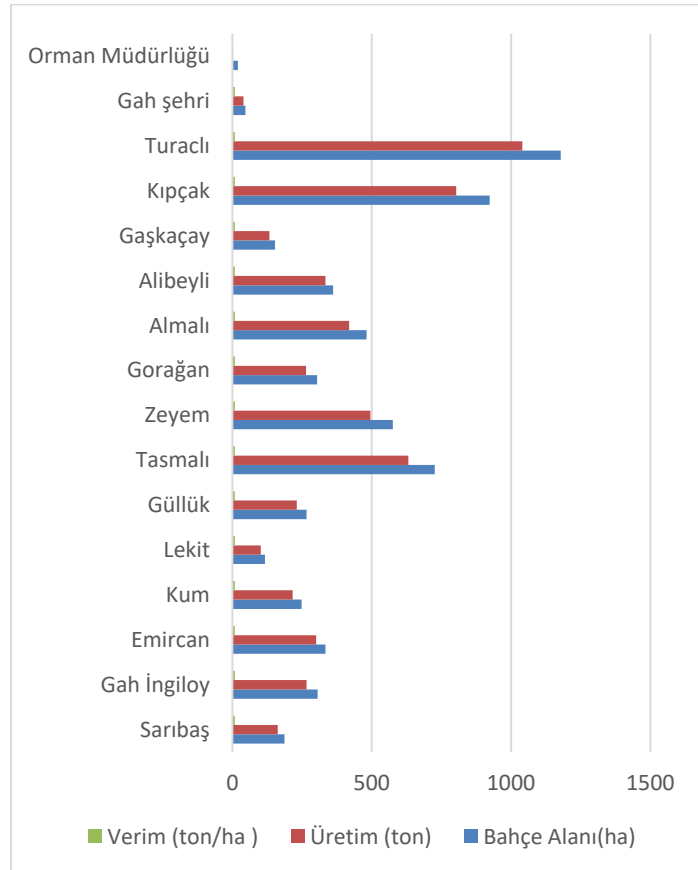
2022 yılı verilerine göre rayonda en çok fındık bahçe alanı Turaclı köyünde, en az fındık bahçe alanı ise Lekit köyü ve Gah şehrinde. Turaclı köyünde fındık bahçe alanlarının fazla olmasının sebebi Sovyetler Birliği döneminde burada Fındık Sovhozu'nun faaliyet göstermiş olmasıdır. Ayrıca Gah Rayon Orman Müdürlüğü'ne bağlı 19,5 ha alanda 2,4 ton fındık üretilmiştir. Diğer köylerle kıyaslandığı zaman fındık veriminin daha yüksek olduğu köyler Emircan ve Turaclı köyleridir (Tablo 5; Şekil 5).

Tablo 5.

Gah Şehrinde ve Köylerde Fındık Bahçe Alanı, Fındık Üretimi ve Verimi (2022)

Köyler	Bahçe Alanı(ha)	Üretim (ton)	Verim (ton/ha)
Sarıbaş	187	162,7	0,87
Gah İngiloy	306	266,2	0,87
Emircan	334	300,9	0,9
Kum	248,5	216,2	0,87
Lekit	117	101,8	0,87
Güllük	266	231	0,87
Tasmalı	726	631,6	0,87
Zeyem	576	495,4	0,86
Gorağan	304	264,5	0,87
Almalı	481,5	418,9	0,87
Alibeyli	361,4	334,1	0,87
Gaşkaçay	153	133	0,87
Kıpçak	923	803	0,87
Turaclı	1178,6	1040,4	0,9
Gah şehri	46,5	39,9	0,86
Orman Müdürlüğü	19,5	2,4	0,12
Toplam	6228	5442	0,87

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

Şekil 5. Gah Şehrinde ve Köylerde Fındık Bahçe Alanı, Fındık Üretimi ve Verimi (2022)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

Rayonun güneyi Acınohur Öndağlığı'na, kuzeyi Büyük Kafkas Dağları'nın güney yamaçlarına, orta kesimi ise Ganıh-Eğriçay Vadisi'ne dahildir. Yağış miktarı rayon arazisindeki yükseklik farkından etkilenmektedir. Yıllık ortalama yağış miktarı, Acınohur düzündü 300-350 mm, Ganıh-Eğriçay Vadisi'nde 500-700 mm, dağlık bölgelerde ise 900-1.400 mm'dir. Rayonda sıcaklık değerleri de yükseklik farkına göre değişim göstermektedir. Düzlük ve alçak dağlıkta ortalama yıllık sıcaklık 13-14 °C, orta dağlıkta 5-10 °C, yüksek dağlık alp çayırlarında ortalama yıllık sıcaklık 0-2°C civarında görülmektedir (Əyyubov, 2001). İklim verilerinden de görüldüğü gibi rayonda fındık yetiştiriciliği için en uygun koşullara sahip olan yer Ganıh Eğriçay Vadisi'dir. Rayon arazisinin 2/3'si Ganıh Eğriçay Vadisi'nde bulunmaktadır. Ganıh Eğriçay Vadisi Gah Rayonu sınırlarında batıdan doğuya 25 km, kuzeyden güneye 42 km uzamakta olup güneyde Daşüz Silsilesi ile sınırlanmaktadır. Rayondaki fındık bahçe alanlarının %73'ü (4550,5 ha) burada bulunmaktadır. 2022 yılında burada yer alan Tasmalı, Zeyem, Gorağan, Almalı, Alibeyli, Kıpçak ve Turaclı köylerinde toplam 3.987,9 ton fındık üretilmiştir. Bu ise rayon genelinde üretilen fındığın %73'ü demektir. Rayondaki toplam fındık bahçe alanının ve toplam üretimin %45'i sadece Turaclı, Kıpçak, Tasmalı köylerinin payına düşmektedir (Tablo 5).

Rayonun kuzeyindeki Büyük Kafkas Dağları yüksek, orta ve alçak dağlık olarak üç kuşağa ayrılmaktadır. Büyük Kafkas Dağları'nın alçak dağlık kesiminde yer alan Lekit, Kum, Güllük, Emircan, Gah İngiloy köyleri ve Gah şehrinde ise

toplam 1318 ha fındık bahçesi bulunmaktadır. Bu ise toplam fındık bahçe alanının %21'i demektir. 2022 yılında yukarıda adı geçen bu yerleşim yerlerinde toplam 1156 ton fındık üretimi yapılmıştır (Tablo 5, Harita 3).

Orta dağlık kesimde, 1700 m yükseklikte bulunan Sarıbaş ve 1060 m yükseklikte bulunan Gaşkaçay köylerinde ise toplam fındık bahçe alanı 340 ha'dır (%5,4). Bu köylerde 2022 yılında 295,7 ton (%5,4) fındık üretimi yapılmıştır. Dolayısıyla yeteri kadar yağış almasına rağmen rayonun orta dağlık kesimde fındık verimini düşüren etken, bitkinin dişi çiçeklerinin büyümeye başladığı dönemde (şubat ayında) meydana gelen donma sorunudur. Bu köylerde mart ayında bile kar yağışı görülmektedir.

Rayonun güneyinde yer alan Acınohur Öndağlığı'nda ise fındık tarımı yapılmamaktadır. Acınohur düzünde yıllık ortalama yağış miktarı 300-350 mm olup, fındık tarımı için elverişli koşullara sahip değildir. Acınohur Gölü ise tuzlu ve akma gölü olduğu için sulama amacıyla kullanılamamaktadır.

Genel olarak Rayon arazisinde fındık tarım alanlarının Ganih Eğriçay Vadisi'nde ve alçak dağlık kesimde daha çok alan kapladığı ve daha verimli olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İstatistik verilerine göre rayonda fındık üretiminde yıllara göre zaman zaman dalgalanmalar yaşandığı görülmüştür. Bu dalgalanmalar nedeni kimi zaman iklim koşulları, kimi zaman gerekli kültürel işlemlerin yeterince yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü köylüler bu işi genellikle bilgili şekilde değil dedelerinden babalarından öğrendikleri şekilde sürdürmektedir. Fındık veriminde doğru budama, yabancı otlardan temizleme, gübreleme çok önemlidir. Bunun yanı sıra rayondaki fındık bahçelerinin bir kısmının çok yaşlanmış olması da verimde olumsuz etkenlerden biridir.

Bölgede en yüksek ortalama sıcaklık Temmuz ayında en düşük ortalama sıcaklık ise Ocak ayında ölçülmektedir. Ortalama en fazla yağış Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında en az yağış ise Aralık, Ocak ve Şubat aylarında düşmektedir. Fındık bitkisinin sağlıklı şekilde büyümesi ve gelişmesi için bitkinin su ihtiyacının karşılanması önemlidir. Bu nedenle fındık bitkisinin en çok suya ihtiyaç duyduğu yaz aylarında sulamaya özen göstermek gerekmektedir. Rayon genelinde bazı bahçelerde kuru tarım bazı bahçelerde ise dere suyu kullanılarak salma sulama yöntemi uygulanmaktadır. Bahçelerde doğru sulama sistemlerinin kurulması, özellikle fındık tarımında en iyi sulama yöntemi olarak bilinen damlamalı sulama yönteminin uygulanması burada fındık verimini olumlu yönden etkileyebilir. Ayrıca yeraltı sularla zengin olan Ganih Eğriçay Vadisi'nde fındık dikilecek bahçe alanında tavan suyunun alçak veya yüksek olmasına dikkat edilmeli ve ona göre farklı uygulamaların yapılması önem

arz etmektedir.

Ülke ekonomisine katma değer ve istihdam sağlayan fındık yetiştiriciliği, desteklenmesi gereken bir ekonomik faaliyettir. Önemli ihracat ürünü olan fındık üretimi rayonda devam ettirilmeli, bunun için çiftçiye gerekli destek sağlanmalıdır. Maddi desteğin yanı sıra bu işi yapan köylülere fındık yetiştiriciliği ile ilgili eğitimlerin verilmesi önem arz etmektedir. Çünkü fındık bahçelerinde gübreleme, kireçleme işleri toprak özelliklerine uygun olarak özenle yapılmalı, hasat, harman ve depolama gibi noktalara daha çok dikkat edilmesi gerekmektedir. Fındığın verim ve kalitesinin artırılması için sürdürülebilir tarım tekniklerinin uygulanması önemlidir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee permission.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2020). *Azərbaycan Respublikası Dövlət Standartı. İNZİBATI ƏRAZİ BÖLGÜSÜ TƏSNİFATI 2019*. AZS882:2020, Resmi baskı
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2023, Aralık 1). *Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və baliqçılıq*. (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin Resmi İnternet Sayfası (ADİK)) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>
- Doğanay, H. (2012). Türkiye Fındık Meyveciliğindeki Yeni Gelişmeler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17 (27), 1-22.
- Doğanay, H. & Coşkun, O. (2015). *Tarım Coğrafyası*, 3. Baskı. Pegem Akademi
- Əyyubov, Ə. (2001). *İqlim ehtiyatları və problemləri. Azərbaycan Respublikasının Regional Coğrafi Problemləri. Qax Rayonu*. B. Budaqov (Ed.) Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi H. Aliyev adına Coğrafiya Enstitüsü, Şeki Bölgesel Bilim Merkezi (s.44-48). İsmayıl NPM
- Food and Agriculture Organization, FAO (2023, Aralık 1). *Crops and livestock products*. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

- Qurbanov, İ., Əliyev V., Xankişiyeva, E. & Bəyəhmədov, İ. (2017). Dünyada Fındıq İstehsalı. *Azərbaycan Aqrar Elmi*, s. 57-63.
- Xəlilov, M. (2014). *Azərbaycan'ın Bitki Örtüsü. Azərbaycan Respublikasının Coğrafiyası. Fiziki Coğrafiya*. I CİLD Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi H.Aliyev adına Coğrafiya Enstitüsü. Avropa Yayın Evi
- İbrahimov, Z. (2018). *Qərzəkli meyvə bitkiləri*. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
- İslam, A. (2019). Fındık ıslahında gelişmeler. *Akademik Ziraat Dergisi*, Cilt: 8, Özel Sayı: 167-174
- Koday, S. (2002). Bursa İlinde Meyvecilik. 29. *Coğrafiya Meslek Haftası, Bildiriler*. 109-126.
- Məmmədov, E. & Əlizadə, Z. (2001). *Geoloji - Geomorfoloji Problemləri və Mineral Xammal Ehtiyatları. Azərbaycan Respublikasının Regional Coğrafi Problemləri. Qax Rayonu* B. Budaqov (Ed.). Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi H.Aliyev adına Coğrafiya Enstitüsü, Şeki Bölgəsel Bilim Merkezi (s.41-44). İsmayıl NPM
- Müseiybov, M. (1998). *Azərbaycanın Fiziki Coğrafiyası*. Maarif
- Özbek, S. (1978). *Özel Meyvecilik*. Adana: Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları
- Ренгартен Г. А (2022). Селекционная Работа С Фундукком За Рубежом И В. *Вестник КрасГАУ*. № 7. 28–35

Ovit ve Zigana Tünellerinin Bölgesel ve Küresel Açıdan Jeopolitik Analizi

Geopolitical Analysis of Ovit and Zigana Tunnels from Regional and Global Perspectives

Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Elâzığ, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 19.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted 13.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 14.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

E-mail: muberrakocyyigit@gmail.com

Atf: Koçyiğit Türk, M. (2024). Ovit ve Zigana Tünellerinin Bölgesel ve Küresel Açıdan Jeopolitik Analizi. *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, (5), 61-70.

Cite this article: Koçyiğit Türk, M. (2024). Geopolitical Analysis of Ovit and Zigana Tunnels from Regional and Global Perspectives. *Journal of World Geography and Development Perspectives*, (5), 61-70.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ÖZ

Ovit ve Zigana tünelleri, buldukları konum itibarı ile ulusal ve uluslararası öneme sahip ulaşım ağlarının merkezlerinden biridir. Bu iki tünel, bölgesel ve küresel iletişim ağlarının da devamıdır. Türkiye’de İpek Yolu’nun dayanak noktalarından olan Ovit ve Zigana tünelleri; jeoekonomik ve jeokültürel aktarım aracı olarak Türkiye’nin ulusal ve uluslararası misyonları arasında yer almaktadır. Ovit ve Zigana tünelleri; BTK, TRACECA, TENT, KEİT ile Karadeniz ve çevresindeki karayolu koridorlarının bağlantı noktalarını oluşturmakta ve transit bölge olma niteliği göstermektedir. Uluslararası açıdan mekânsal bağlantı noktaları olarak bu iki tünel, Avrasya’ya açılan koridorlardır. Tünellerin açılması ile ulaşım doğu-batı, kuzey-güney yönlü olarak gelişme imkânı elde edecek ve Doğu Karadeniz’de zaman ve enerji tasarrufu sağlanarak topografik engeller aşılanacaktır. Bu nedenle Türkiye, Ovit ve Zigana tünellerinin hem kuzey-güney yönlü hem de doğu-batı yönlü ulaşım ağlarına bağlanacak konumda yer almasını değerlendirmelidir. Ovit Tüneli’ni Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya’ya bağlanan çift yönlü iletişim hattı olarak görmesi, bu bölgelerle sağlanacak ticari, kültürel ilişkilerde bölgenin kavşak noktası haline gelmesini sağlayacak ve bu bölgelere erişim açısından ulaşım koridorunu jeostratejik açıdan ön plana çıkaracaktır. Zigana Tüneli ise Avrupa’ya açılacak olan bir koridor olarak, İpek Yolu’nun devamı ve dolayısı ile Türkiye için Asya-Avrupa bağlantı noktalarından biridir. Aynı şekilde Ovit Tüneli’nin bir ucunun Avrupa’ya bir ucunun Asya’ya açılan bir koridor niteliği taşıması, bu tüneli hem Kafkasya ve Orta Asya ile hem de Avrupa ile iletişim kurmasını sağlayan iki yönlü jeostratejik merkeze dönüştürmektedir. Bu çalışma, Karadeniz Havzası’nda bulunan Ovit ve Zigana tünellerinin ulusal ve uluslararası jeopolitik açıdan Türkiye’nin kazançlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, progressif ve somut mekan yaklaşımlarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Karadeniz, Jeoekonomi

ABSTRACT

Ovit and Zigana Tunnels are one of the centers of transportation networks of national and international importance due to their location. These two tunnels are the continuation of regional and global communication networks. Ovit and Zigana Tunnels, one of the mainstays of the Silk Road in Turkey; It is among Turkey's national and international missions as a means of geoeconomic and geocultural transfer. Ovit and Zigana Tunnels; It constitutes the connection points of BTK, TRACECA, TENT, BSEC and the highway corridors in and around the Black Sea and is a transit zone. As international spatial connection points, these two tunnels are corridors opening to Eurasia. With the opening of the tunnels, transportation will have the opportunity to develop in the east-west and north-south directions, and topographic obstacles will be overcome by saving time and energy in the Eastern Black Sea. For this reason, Turkey should consider locating the Ovit and Zigana tunnels in a position to connect to both north-south and east-west transportation networks. Turkey's perception of the Ovit Tunnel as a two-way communication line connecting the Caucasus and Central Asia will enable the region to become a crossroads in commercial and cultural relations with these regions, and will bring the transportation corridor to the fore from a geostrategic perspective in terms of access to these regions. Zigana Tunnel, as a corridor to open to Europe, is the continuation of the Silk Road and therefore one of the Asia-Europe connection points for Turkey. Likewise, the fact that one end of the Ovit Tunnel is a corridor opening to Europe and the other to Asia turns this tunnel into a two-way geostrategic center that allows communication with both the Caucasus and Central Asia, as well as with Europe. This study aims to examine Turkey's gains from the Ovit and Zigana tunnels in the Black Sea Basin in terms of national and international geopolitics. The study was handled with progressive and concrete space approaches.

Keywords: Turkey, Black Sea, Geoeconomiscs.

Giriş

Napoleon Bonaparte "her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar" ifadesi ile mekan siyaseti üreten jeopolitik kavramının önemini belirtmiştir. Bu bağlamda jeopolitik kavramı ile eş düzeyde Siyasi Coğrafya; bir mekanın kendine has niteliklerinden yola çıkarak, buna uygun bir politika üretimini ifade etmektedir. Bu açıdan Barrows, Coğrafyanın asıl konusunun insanın çevreye verdiği tepkilerin ölçülmesi- incelenmesi olarak görmüştür. Bu da ulaşım gibi bir dizi çevresel düzenlemeleri beraberinde getirmiştir.

Bir ülkenin siyasi duruşunun belirlenmesinde beşeri unsurlar kadar topografyasında dikkate alınması gerekmektedir. Dağlık topografyalar, kimi zaman savunmaya elverişli olsada ulaşım gibi engelleri de beraberinde getirmekte veya savunma-çatışma anında ulaşım-iletişim kanallarının gerekliliğine ihtiyaç duyabilmektedir. Bu bağlamda ulaşım-jeopolitika birbiri ile yakından ilişkili konulardır.

Ülke kaynakları zengin olsa da pazar noktalarına erişim sağlanamıyorsa bunun bir önemi olmayacaktır. Ayrıca fikir-bilgi-enerji-mal-iletişim de ulaşım vasıtası ile sağlanabilen unsurlardır. Bu nedenle ülkede bütünlüğün idamesi için en uzak bölgelerde dahi ulaşımın sağlanması gereklidir (Akengin, 2019). Globalleşmenin ve gelişmenin ortaya çıkmasındaki en önemli unsurlardan biri ulaşım ağlarıdır. Mekânları birbirine bağlayan ulaşım faaliyetleridir. Ulaşım, coğrafi açıdan olduğu kadar jeopolitik açıdan da mekânın siyasi biçimlenmesi şeklinde ele alınmaktadır. Ulaşım; mekânın değişiminde rol oynayan iletişim, erişim faaliyetleri arasında yer alarak Coğrafyanın konusunu ilgilendirirken, bir ülkenin güçlenerek gelişmesindeki en önemli unsurlardan biri olarak jeoekonomik ve jeopolitik boyutunu ilgilendirmektedir. Jeopolitik hat; mekanın yapılanması olarak kabul görmekte ve kara-demir-deniz ulaşım hatları, malların-hammaddelerin, nakil yollarını ve iletişimi birleştirici jeostratejik koridorlarını kapsamaktadır (Hasanov, 2012).

Çağımızda teknolojik açıdan ilerlemeler kaydedilmesine rağmen doğal çevresel koşullar etkisini sürdürmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2012). Karayolu ve demiryolu ulaşımında fiziki engeller, topografik unsurlar, ulaşımın hala en belirleyicileri arasında yer almaktadır. Öte yandan iklim koşulları (buz tutması, atmosferik hareketler, sağnak yağmurlar, rüzgâr, sis, çığ vb) ulaşımı belirleyen diğer unsurlardır. Topografik unsurlar ve iklimatik şartların olumsuzluğu, ulaşım yollarını ve ağları üzerinde değiştirme, inşa etme veya bulunduğu tabii coğrafyaya uyum sağlama ile kendi sürecini başlatır. Bununla beraber ulaşım teknolojisindeki gelişim ve değişimler, jeoekonomik ve jeokültürel büyümeleri de beraberinde getirmektedir. Gelişmekte olan ülkeler hareket zorluluğu yaşamaktadır ve

bilhassa kırsal alanların ulaşım altyapısına bağlantısı zordur (Santos vd., 2010).

Coğrafyanın ulaşımı belirleyiciliğinden yola çıkan çalışma; Zigana ve Ovit Tünellerinin açılması ile beraber ortaya çıkan ve çıkacak olan ulaşım, iletişim, ekonomi, zaman ve enerji tasarruflarını jeopolitik açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. Ulaşım üzerine çok sayıda çalışma olmasına rağmen, Ovit ve Zigana tünelleri üzerine jeopolitik konulu çalışma bulunmamaktadır. Bu tünellerin doğal afetler ile kapanması ile ortaya çıkacak olası ticari-insan akışındaki aksaklıklar, bölgesel ve küresel etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, Ovit Zigana tünellerinin ulusal ve uluslararası bağlantı noktalarını incelerken, bu tünellerin açılmasıyla ortaya çıkan jeoekonomik ve jeokültürel iletişim kanallarını da ele almaktadır.

Yöntem

Ulaşım, iletişim, siyasal olayların getirdiği olgular; zihinlerde değişen jeopolitik algılar oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Ovit ve Zigana tünellerinin tarihi önemini inceleyerek, bu tünellerin geçmişte, günümüzde ulaşım-iletişim ve jeopolitik ilişkilere nasıl yön verdiği ve gelecekte stratejik açıdan nasıl bir öneme sahip olacağı yorumlanmıştır.

Siyasi Coğrafyada kullanılan somut mekan yöntemi; jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik ilişkileri, ulusal ve uluslararası olayları mekan karakterine göre, ülke çıkarlarının global ve bölgesel sonuçlarının incelenmesinden faydalanarak yapmaktadır (Hasanov, 2012). Çalışma; Ovit ve Zigana tünellerinin ulusal ve uluslararası jeopolitik, jeoekonomik, ve jeokültürel önemini analiz etmek için somut mekan yönteminden yararlanmıştır. Ayrıca sürekli değişimi esas alan ve geçmişe dönük tarihsel analizler yaparak, konunun geçmişte nasıl şekillendiği, günümüzde nasıl devam ettiğine bakarak, geçmişi, günümüzü ve geleceği ele alan progressif yaklaşımdan faydalanan çalışma, Ovit ve Zigana tünellerinin jeopolitik analizini yapmaktadır. Çalışma için Ovit ve Zigana tünellerinin ulusal ve uluslararası önemini belirlemek amacıyla ArcGIS 10.4 yazılımı esas alınarak haritalar çizilerek gösterilmiştir.

Bulgular

Asırlık Hayal: Ovit Tüneli

Yüksek ve engebeli bir ülke olması nedeniyle Türkiye'de çok sayıda geçit bulunmaktadır. Karadeniz bölgesinde çok sayıda geçit bulunması, bölgenin ne kadar engebeli ve yüksek olduğunu göstermektedir. Ovit Dağı, Türkiye'de Erzurum-İspir, Rize-İkizdere arasında yer alan ve Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz'i birbirinden ayıran bloktur.

Ovit Dağı, 2640 rakımlı olup, sis, çığ ve yoğun kar nedeni ile yılın 7-8 ayını kapalı geçiren tehlikeli bir yolu

oluşturmaktadır. Buna rağmen tarihi süreç içinde kervanların göç yolu üzerinde yer alması nedeniyle stratejik öneme sahip olmuştur. Ovit Dağı ile ilgili en büyük sorun yılın yarısını ulaşıma kapalı vaziyette geçirmesiydi. Ovit Tüneli'nin açılması ile bu sorun büyük ölçüde giderilmiştir. Fakat bu tünelin, ulusal ve uluslararası stratejik ulaşım ağlarına bağlanabilecek kavşak olma niteliği ile jeopolitik öneminin ön plana çıkarılarak farkındalık yaratması gerekmektedir. Ovit Tüneli bölgenin jeokültürel ve jeoekonomik açıdan zenginliklerinin ortaya çıkarılmasında ön ayak olacak niteliğe sahiptir. Bu bağlamda Ovit Tüneli'nin bir taraftan Kafkasya ve Orta Asya hinterlandına bir taraftan Avrupa hinterlandına bağlanan bir koridor niteliği taşıdığını ve bu yönde Türkiye'nin hedeflerini bu koridor aracılığı ile gerçekleştirebileceğini ortaya koymak gerekmektedir.

Ovit Dağı için ilk tünel açma fikri 1800' de II. Abdülhamit tarafından proje olarak düşünülmüş fakat gerçekleştirilememiştir. Ovit Geçidi, İkizdere ilçesinin Sivrikaya köyünde yer almakta olup, Türkiye'nin Yeni Zigana Tüneli'nden sonra 2. en uzun, dünyanın ise 4. en uzun çift tüplü tüneli olma özelliğine sahiptir. Tünelin temelleri 13 Mayıs 2012'de atılmış, tünel için yaklaşık 15 km uzunluğunda 2 tüp açılmıştır. 22 Kasım 2017 de ilk geçiş olmuş, resmi anlamda 13 Haziran 2018'de açılışı gerçekleştirilmiştir. Tünel yaklaşık 14.300 km uzunluğa sahip ve ortalama 2000 m rakımlı çift tüpten oluşmaktadır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Ovit Tüneli

Kaynak: [https:// www. haberler.com.tr](https://www.haberler.com.tr) (Erişim Tarihi: 10.11.2023).

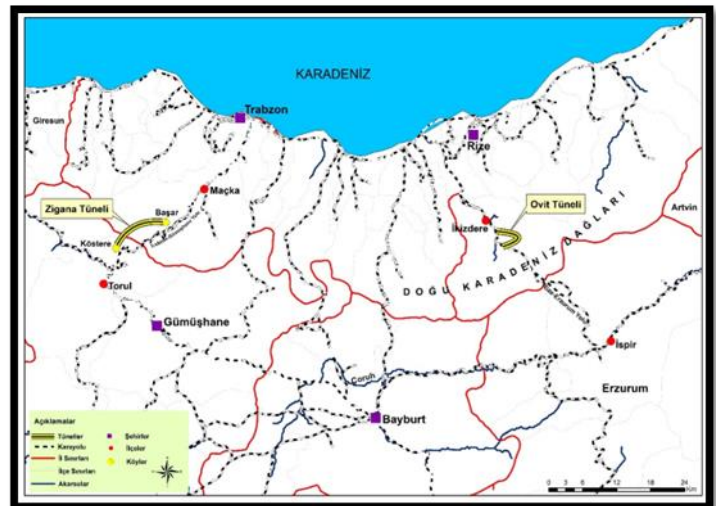
Ovit Tüneli'nin açılması ile coğrafi açıdan iki temel nokta ortaya çıkmıştır:

- Ovit Tüneli'nin özel konumundan doğan ulusal bağlamli tarihsel, stratejik, jeoekonomik ve jeokültürel açıdan ulaşım ve ulaşım ağlarına kattığı önem.
- Ovit Tüneli'nin coğrafi yakınlığı nedeni ile bölgesel

anlamda ve uluslararası açıdan jeoekonomik, jeokültürel, stratejik ve ekolojik önemi.

Yeni Zigana Tüneli

Yeni Zigana Tüneli, Trabzon-Gümüşhane karayolu üzerinde yer almakta olup, Türkiye'nin ve Avrupa'nın en uzun karayolu tüneli özelliğini göstermektedir. 14.5 m uzunluğu ile Yeni Zigana Tüneli; Dünya'da üçüncü, Avrupa'da en uzun çift tüp karayolu tüneli olma özelliğini göstermektedir. Gümüşhane'nin Torul İlçesindeki Köstere köyü ile Trabzon'un Maçka ilçesine bağlı Başar köyü arasında bulunmaktadır (Harita 1). Bu tünel 03.05.2023 tarihinde açılmış olup, tünelin zorlu geçiş güzergahını rahatlatması, zaman ve enerji tasarrufu yapması beklenmektedir. Ayrıca, halihazırda Zigana Tüneli'ne nispeten 800 m daha aşağıdan tünel giriş sağlanmakta olup, kış mevsiminde yoğun yağışa trafik süresine ve diğer engelleyici şartlara karşı kolaylık oluşturacak, bunun yıllık 200 milyon lira tasarruf ile karbon salınımını azaltacak çevreci bir tünel olması beklenmektedir (Aşık, 2023). Yeni teknikler kullanılarak inşa edilen tünel, doğal hava şartlarından muhafaza edilecek şekilde inşa edilmiştir. Buna göre yağmur ve rüzgârdan etkilenmeyen iklimik bir sistemle oluşturulmuştur. Bilhassa kış mevsiminde yağış ile kar yoğunluğu nedeni ile keskin virajların ve rampaların bu geçit ile ortadan kalkması beklenmektedir.

Harita 1. Ovit Tüneli ve Zigana Tüneli

Doğu Karadeniz ile Kafkasya'yı, Ortadoğu ile İran'ı birbirine bağlayan Trabzon- Gümüşhane karayolu üzerindeki İpek Yolu güzergahında bulunan Yeni Zigana Tüneli'nin, 1,5 saat süren Trabzon-Gümüşhane arasındaki mesafeyi 30 dk azaltması ön görülmektedir. Böylece yakıt ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Ayrıca bu tünel ile Gümüşhane Trabzon Limanı'na yakınlaşacak ve 100 km olan yol 10 km kısalarak 90 km'ye düşecektir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Zigana Tüneli

Kaynak: <https://www.iha.com.tr/> (Erişim Tarihi: 10.11.2023).

Ovit ve Zigana Tünellerinin Ulusal Önemi

Türkiye’de II. Dünya Savaşı’nın ardından bilinçli olarak karayolu gelişimi benimsenmiştir (Ayhan, 2023). Ovit ve Zigana tünellerinde karayolu ulaşımının parçalarıdır. Doğu Karadeniz bölgesi, kıyı ile iç bölgeler arasındaki ulaşımı sağlayan en kilit noktaları ve geçitleri oluşturmaktadır. Bekdemir ve Coşkun’a göre (2010) Ovit Tüneli iki açıdan stratejiktir: birincisi, konumu itibarı ile bu tünelin kıyı ile iç kesimleri birbirine bağlayan ve Doğu Karadeniz Dağları’nın önemli geçit noktalarından biri olması, diğeri ise, Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerini en kısa mesafede topografik engeli aşarak birbirine bağlamasıdır. Aynı işlevi Gümüşhane ve Trabzon arasındaki Zigana Tüneli de sağlamakta olup, iç bölgeleri dağlık topografyanın engelleyici etkisinden kurtararak, iç bölgeler ile kıyı bölgeleri arasında ulaşım ve iletişimi sağlamaktadır. Bu tüneller Doğu Karadeniz Bölgesi’nin en kısa güzergâhını oluşturmaktadır. Bu bağlamda; Erzurum ve Rize arasında yapılmış olan Ovit Geçidi ve Trabzon-Gümüşhane arasındaki Zigana Geçidi, ulusal jeopolitik anlamda kara ve denizi birleştiren bir kıstakta yer alması ve mesafeyi kısaltıcı özellik taşıması nedeniyle jeostratejiktir.

Karayolu tünellerinde yol güvenliği ön plandadır (Aydın, Çoruh ve Kalkan, 2020). Dağlık bölgelerin ortak niteliği, geçitler vasıtası ile ulaşımın sağlanabilmesidir. Coğrafi konuma bağlı ulaşım avantaj veya dezavantaj sunabilmektedir. Ovit Tüneli, bağlantı yolları ile beraber 17 km’den oluşan, kış mevsimlerinde çığ ve kar tehlikesini asgariye indirerek yaklaşık 250 km’lik Rize-Erzurum arasındaki mesafeyi 50 km kısaltmıştır. Bu yönüyle Ovit Tüneli dezavantaja sahip konumunu avantaja çevirmiştir. Dolayısı ile Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesini birbirine bağlayan en kısa yol olmuştur.

Ovit Tüneli’nin açılmasıyla birlikte İkizdere-İspir arasındaki mevki, yılın tamamında açık hale gelerek

Türkiye’nin, Osmanlı padişahı II. Abdülhamid’den bu yana hayali kurulan 138 yıllık proje gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Ovit Tüneli, tarihi açıdan değerli bir geçittir. Ovit Tüneli, aynı zamanda bölgenin jeoekonomik yapısını güçlendirecek bir lokasyonda yer alması nedeniyle stratejik öneme sahiptir. Yıl boyunca açık olması jeoekonomik açıdan mal ve hizmetlerin sunulmasını destekleyecek bir husus taşır. Jeoekonomi; ulusal ve uluslararası ekonomik ilişkilerin mekansal niteliklerin göz önünde bulundurulmak sureti ile yapılan ekonomik faaliyetlerdir ki ulaşım bu açıdan devreye giren önemli bir unsurdur. Bu durum hem rekabeti hem de işbirliğini ulaşım üzerinden ortaya çıkarmaktadır.

Ovit Tüneli, Doğu Karadeniz bölgesinin turizm potansiyelini ön plana çıkararak bölge jeoekonomisine katkı sunacaktır. Bilhassa Türkiye’nin 6 ay ile en uzun süreli kar altında kalan bölgesi Rize’nin İkizdere ilçesinde, kent merkezine 91 km, ilçe merkezine 34 km mesafede yer alan 2640 metre rakımlı Ovit Dağı ve çevresi, 2008 de Kış Turizm Merkezi ilan edilmiştir. Bu bağlamda Ovit, Türkiye’nin sayılı kış turizmine aday olacak jeoekonomik potansiyele sahiptir. Ovit Tüneli’nin açılması hem bu kış turizm merkezine erişimi kolaylaştıracak hem de kış turizm potansiyeline sahip bu bölge ulaşım engeline takılmayarak 6 ay süren kış turizmini halka sunmuş olacaktır.

Yeni Zigana Tüneli ile Trabzon-Maçka, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum ile Doğu Anadolu’ya, Trabzon- Maçka, Gümüşhane Torul ile İç Anadolu’ya bağlanmıştır. Yeni Zigana Tüneli’nin diğer Zigana Tüneli ile Gümüşhane turizminin de gelişmesi beklenmektedir. Tünelin, Gümüşhane ile yakın çevresinde turistik alanlara ulaşımı kolaylaştıracak, iş hacminin artması ile ekonomik gelişime ve turizm istihdamı sağlayacaktır (Yakut, 2023). Ovit Yaylası, Rize’nin İkizdere ilçesinde yer alan ve bu bölgenin yayla turizminin bir parçasını oluşturmaktadır. Ovit Tüneli yayla turizmine Rize’de yakın bölgelerde ve Türkiye’nin farklı lokasyonlarından gelecek olan turistlere daha fazla erişim imkânı sunacak stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu anlamda Ovit Tüneli Ovit Yaylası’na erişim ve iletişimi sağlayan jeoekonomik nitelik taşımaktadır.

Ovit Yaylası’nın, bulunduğu konum itibarı ile Avrasya’ya yakın olması bölgeyi önemli kılan diğer özelliğidir. Nitekim Rize; Gürcistan ve GAP Bölgesi’ne en yakın liman şehridir (Can, 2023).

Karadeniz’in en derin limanı olarak Rize Limanı, Osmanlı Devleti döneminde kullanılmış olup, 1997’de özelleşmiş bir liman özelliği kazanmıştır. Rize İyidere’nin lojistik merkez olarak seçilmesi, Rize Limanı’nı Ovit Tüneli ile beraber daha aktif hale getirecektir. Rize limanında yük potansiyeli artacak, Ovit Tüneli ile Güney Doğu Anadolu bölgesine nakliye çok daha kısa sürede, çok daha kolay ve ucuz sağlanacaktır. Bu durum iki coğrafi bölgenin de jeoekonomik anlamda kalkınması anlamını taşımaktadır.

Ovit Tüneli ulaşım alt yapısı olarak Rize Limanını (RİPORT)'nin yanı sıra Rize ilini kalkındıracak ve Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi taşımacılık, jeoekonomik irtibatını sağlayacaktır. Ona eşlik eden Zigana Tüneli, Trabzon Limanını Gümüşhane'ye yakınlatacak ve Doğu Karadeniz ile iç bölgeler arasında iletişim, taşımacılık ve ekonomiyi geliştirecektir.

Bölgedeki doğal ve kültürel değerler ile Rize Limanı önemli bir kruvaziyer limanı olmaya adaydır. Ovit Tüneli sadece Rize Limanı için değil bölgedeki diğer limanlarında jeoekonomik kapasitesini artıracak potansiyelindedir. Türkiye'nin önemli limanlarından Trabzon Limanı Ovit Tüneli ile Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve GAP ile irtibatı güçlendirecektir (Temelli, 2016). Ovit Tüneli Trabzon Limanı'nın yük trafiğini artırarak, mesafeyi de kısaltarak jeoekonomik kazançlar sağlayacaktır. Dolayısı ile Ovit ve Zigana tünelleri Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında jeoekonomik gelişimin hızlanmasını destekleyerek zamansal tasarruf sağlayacaktır.

Lokasyon açısından Ovit ve Zigana tünelleri, Giresun ve Artvin arasında yer alması, bu iki kent ve çevresinde ulaşım ağını güçlendiren bir nitelik kazandıracaktır.

Güneydoğuyu Karadeniz'e yakınlatacak stratejik öneme sahip Ovit Tüneli ülke içi diğer stratejik yollara bağlanabilecektir. Nitekim Yeni Zigana Tüneli'nin Ovit Tüneli'nden sonra açılması Ovit Tüneli'nin Zigana ile beraber Doğu Karadeniz'i İç Anadolu ve Doğu Anadolu'ya kısa sürede bağlayarak güney bölgelerine yakınlatacaktır.

Rize-Mardin otoyolu (bu yol, Rize, Erzurum, Bingöl, Muş, Diyarbakır, Batman, Mardin, Bitlis, Siirt, Şırnak, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkâri'yi kapsayan bir proje olup, Doğu Karadeniz sahili ile Doğu ve Güneydoğu arasındaki mesafeyi önemli ölçüde kısaltmaktadır) önündeki en büyük engel Ovit Dağı idi. Ovit Tüneli'nin yapılması ile bu sorunda çözümlenerek kuzey- güney yönlü ulaşım ağlarına bir yenisi eklenmiş oldu. 2023 yılında bitirilmesi beklenen Mardin-Rize otoyolu kuzey-güney hatlı olarak yolları birbirine bağlayacak bu hattı en kısa geçiş noktası olan Ovit Tüneli vasıtası ile hem mesafe kısalması olacak hem de bölgenin jeoekonomik, açıdan Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz bölgesinin kalkınması desteklenmiş olacaktır. Çünkü bu koridor, enerji ve doğalgaz rezervlerinin yeni koridorunu oluşturacak ve bu proje ile kuzey-güney hattı birbirine bağlanmış olacaktır. Ayrıca bu ulaşım koridoruna vesile olacak olan Ovit tüneli kuzey ve güney bölgelerini yakınlatacaktır. Bu nedendir ki bu yola Rize-Mardin sevgi yolu denilmiştir. Bu durum Rize- Mardin hattı üzerinde yer alacak olan 15 ilin jeokültürel ve jeoekonomik açıdan gelişerek yakınlaması anlamına gelmektedir. Rize-Mardin otoyolunun stratejik noktası Ovit tüneli aynı zamanda Rize

Limanını da katkı sunacaktır.

Türkiye'deki limanların gelişimi konularından ziyade iç bölgeler ile ulaşım rahatlığına bağlıdır (Darkot, 1958). Böylece Yeni Zigana Tüneli, Trabzon'u Gümüşhane üzerinden Bayburt ile Erzurum ile Doğu Anadolu, Trabzon-Gümüşhane üzerinden Sivas ile İç Anadolu'ya kısa sürede bağlayacak ve bu bölgelerin ulaşım- ekonomi- iletişim ağlarını güçlendirecektir.

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) kapsamında projenin önemli gelişim ayaklarından biri olan Rize, ulaşım ve ulaşım sisteminden doğan kentsel gelişim, jeoekonomi (turizm, ticaret, lojistik vb), jeokültür, ekoloji gelişim alanlarını içermektedir. KUDAKA ve GAP irtibatını sağlayacak koridor Ovit Tüneli DOKAP'ın en önemli aracı olacaktır.

Ovit ve Zigana Tünellerinin Uluslararası Önemi

Ratzel'e göre jeopolitik; bir ülkenin konumu gereği komşular ile coğrafi ortam arasındaki etkileşimle ortaya çıkan problemleri çözümlenmeyi hedeflemektedir (Hasanov, 2012). Ulaşım, ülkeler arasında iletişim ve ticari ilişkilerin kurulması ve devamlılığı için büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda Ovit ve Zigana tünellerinin uluslararası açıdan iki önemi söz konusudur. Birincisi, karayolu vasıtası ile uluslararası açıdan, diğeri ise uluslararası denizel ulaşım vasıtalı jeostratejik anlamıdır. Jeostratejik bölge; coğrafi-ticari-kültürel-ideolojik açıdan iletişim kuran çok uluslu mekanları ifade etmektedir. Jeopolitik bölge de, jeostratejik bölgenin parçası biçiminde özel mekan ölçümü verir (Hasanov, 2012). Ovit ve Zigana tünelleri, coğrafi nitelikleri çok uluslu mekanlara açılabilen ulaşım noktalarıdır. Anadolu üzerinden Avrupa-Kafkasya-Ortadoğu'ya açılmaktadır. Bu bağlamda Ovit ve Zigana tünellerinin uluslararası jeopolitik önemi şu şekilde sıralanabilir:

Türkiye; Avrasya'yı sıcak denizlere ve Afrika kıtasına bağlayan, Balkanlar ve Kafkasya'yı içine alan kara geçiş bölgesi, aynı zamanda boğazlar vasıtası ile deniz geçiş bölgesi olarak kilit noktası olup, enerji bölgeleri olan Hazar ve Ortadoğu bölgesine koridor oluşturmaktadır. Doğu-batı hattı olarak da Avrasya'nın parçası olan Anadolu, stratejik önem arz etmektedir (Davutoğlu, 2016). Bu nitelikler geçmişten günümüze Anadolu'nun ulaşım ağlarının kavşak noktası olmasına vesile olmuştur. Avrupa ve Ortadoğu'ya, Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan Türkiye'nin önemli kilit noktalarından biri, ulaşım ağlarının nirengi noktalarını oluşturan tünellerdir. Ovit ve Zigana tünelleri, bu anlamda Türkiye'nin Asya ve Avrupa'ya açılımını destekleyen iki koridor rolü üstlenmektedir.

Türkiye, Transit ülke olarak uluslararası ulaşım kavşağında yer alan bir ülkedir. Bu transit özelliğinin bir parçası da Kuzeydoğu Anadolu Bölgesidir. Kuzeydoğu Anadolu bölgesi; kuzey-güney, doğu-batı doğrultulu ulaşım ağlarının düğüm noktasında yer almaktadır. (Harita 2).

Tarihi süreç içinde Sibirya'dan başlayıp Kafkaslar ve oradan Kuzeydoğu Anadolu üzerinden giriş yapmakta olan Kürk Yolu mevcut idi. Aynı şekilde İpek Yolu Çin, Türkistan, İran üzerinden Kuzeydoğu Anadolu'ya girerken, Hindistan, İran'dan Baharat Yolu bu güzergâhtan geçmekteydi.

Harita 2. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin Bağlantı Yolları

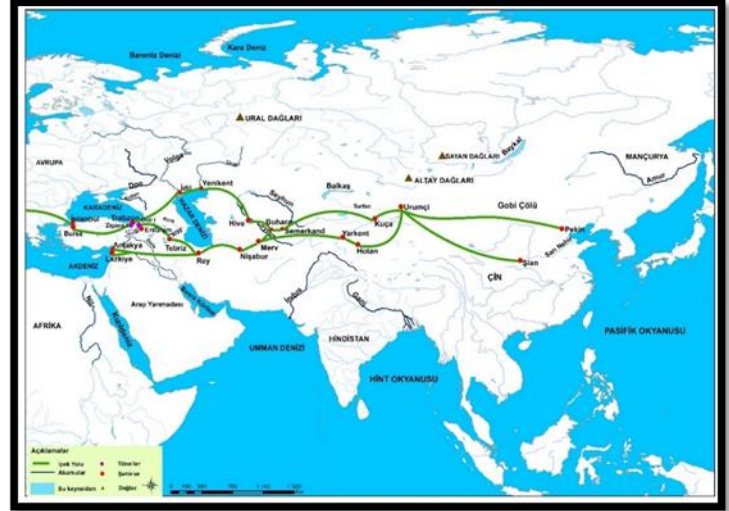
Edirne'den başlayarak İstanbul, Ankara, Sivas, Erzurum, Kars, Tiflis ve Bakü'ye ulaşan ve Erzincan-Trabzon-Batum üzerinden Ufa'ya ve Trans-Sibirya hattı ile Vladivostok'a ulaşan Trans-Anadolu Demiryolu Koridoru Projesi de bölgenin önemini artırmaktadır (KUDAKA, 2013).

Ovit Dağı geçmiş dönemlerde de kervanların göç yolu üzerinde yer alması bakımından önemini kaybetmemiştir. Jeostratejik öneme sahip olan Kuzeydoğu Anadolu bölgesine, yakın dönemlerde ulaşım ağları eklenen bu bölge daha fazla önem kazanmıştır. Bunlardan bazıları; Erzurum-Bayburt-Gümüşhane-Trabzon karayolu üzerinde yapımına başlanan Kop Dağı Tüneli ile beraber ulusal anlamda önemli jeoekonomik kazanç sahalarından biri haline gelecek olan Ovit ve Zigana tünelleri, uluslararası bağlamda Erzurum üzerinden Kafkasya'ya açılan jeoekonomi koridorunun da bir parçası olacaktır. Öte yandan bu koridor, Doğu Anadolu'yu Karadeniz'e bağlaması nedeniyle Avrupa'ya açılacak olan jeoekonomi koridorunun da devamı niteliğini taşımaktadır.

Ovit Tüneli, ulaşım'ın jeopolitik boyutunu oluşturan uluslararası özellikler taşır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan konuşmasında "Ovit Geçidi herhangi bir tünel değil, aynı zamanda bu geçit Avrupa ve Orta Asya'ya açılan Kafkasya koridoru üzerinde bulunması sebebiyle stratejik öneme sahip" diyerek Ovit Tüneli'nin bölgesel ve uluslararası jeostratejik önemini vurgulamıştır.

İpek Yolu hattında karayolu taşımacılığı açısından en stratejik ülke olarak Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin de Avrupa'ya bağlanma noktasıdır. Bu bağlanmayı sağlayacak nirengi noktalarından biri de Ovit ve Zigana tünelleridir.

BKBY (Bir Kuşak Bir Yol) İpek yolunun Pekin'den başlayarak Kafkasya'da Gümrü- Kars üzerinden jeoekonomi koridorunun bir parçası olan Erzurum, güney ucunu oluşturan alt bölge iken, Rize ve Trabzon bu koridorun kuzey ucunu oluşturan üst bölgedir. Bu bağlamda bölge için ve Kafkasya'nın Avrupa'ya açılması açısından önemli güzergâhlardan biri olarak jeoekonomik ve jeostratejik önem taşımaktadır. Bu bağlamda İpek yolunu canlandırması açısından önemli roller üstlenecektir (Harita 3).

Harita 3. İpek Yolu güzergâhi ve Ovit-Zigana Tünelleri

BKBY projesinin önemli bir parçası olan BTK, jeokültürel aktarımlı, Türk dünyası ile bağ kuran, Kafkasya üzerinden Erzurum ve Rize-Trabzon vasıtalı Ovit ve Zigana'yı da kapsamaktadır. Bu anlamda jeokültürel kaynaşmayı destekleyecek bir kanallardan biri Ovit ve Zigana tünelleridir. BTK (Bakü-Tiflis-Kars) İpek demiryolu siyasal, jeoekonomik, jeokültürel iş birliği ve etkileşimi sunması nedeni ile küresel ve bölgesel anlamda stratejiktir. Bu anlamda Bakü-Tiflis-Kars demir-yolu hattının Doğu Karadeniz limanları üzerine jeoekonomik katkı sağlayacağı aşikârdır.

BTK hattı aracılığı ile Ovit üzerinden Rize Limanı da büyük anlam kazanacaktır. Öyle ki bu liman barış dönemlerinde Kafkasya ve Avrupa bağlantılı bir jeoekonomi koridorunun parçası iken, çatışma ve savaş dönemlerinde askeri lojistik açıdan stratejik önem taşıyacaktır.

BTK, İpek demiryolunun ikinci bir kol üzerinden denizyoluyla bağlantı sağlanması planlanmıştır. Bu bağlantı yeri ise Trabzon Limanıdır (Ovalı, 2015: 160). Bu liman, Rize yede açılan stratejik bir hattır. Bu anlamda Rize Limanı hem Karadeniz kıyı şeridiyle bağlantı kuran hem de Ovit aracılığı ile Erzurum üzerinden Kafkasya'ya açılan bir hat özelliğini kazanmaktadır.

Karaismailoğlu, Trabzon-Gümüşhane-Erzurum'u içeren Zigana Geçidi'nin stratejik önemini vurgulamak adına tünelin İran, Irak ve Ortadoğu ülkelerinin, Karadeniz'e erişim kolaylığını ifade etmiş, Yeni İpek Yolu olarak

adlandırılan Basra Körfezi'nden Türkiye'ye uzanan kara-demiryolu ulaşım koridorunun kalkınma yolu olduğunu söylemiştir. Böylece bu yol, 1200 km demiryolu ile otoyolunu kapsayan Kalkınma Yolu Projesi olup, Basra Körfezi'nden Faw Limanı'na bağlanacaktır. Orta Koridor'a yeni anlam getirecek Kalkınma Yolu'nun Avrupa'dan Körfez ülkelerine değin büyük bir bölgeyi etkisi altına alacak ve Trabzon'dan başlayarak Habur'a uzanan kuzey-güney ulaşım koridoru, Basra Körfezi'ne ulaşarak yeni ticaret koridoru oluşturacaktır (DHA, 2023).

TRACECA diğer adıyla Modern İpek Yolu Projesi Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru olarak tanımlanmaktadır (Akbulut, 2010). İpekyolu'nun devamı olan TRACECA Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridorudur. Bu ulaştırma koridorları, jeoekonomik, jeokültürel ve jeostratejik vasıtaları olarak Erzurum-Rize-Trabzonu da kapsamaktadır. TRACECA (Avrupa- Kafkasya- Asya Ulaştırma Ko-ridoru) koridoruna yakın olmasına rağmen Türkiye Karadeniz'de yer alan limanlarından istediği ölçüde yararlanamamakta ve çoğunlukla Ukrayna ve Romanya limanları, Gürcistan limanları vasıtası ile İran ve Hindistan'a ulaşmaktadır. Ovit Tüneli hem bölgesel Türk limanlarını ulaşım koridorlarında kullanılması açısından hem de İran transit alanında avantaj kazandırması açısından destek olacaktır (Ateş, Esmir ve Çillioğlu, 2013). Yeni Zigana Tüneli ara yolla TRACECA'ya bağlanacaktır (Harita 4).

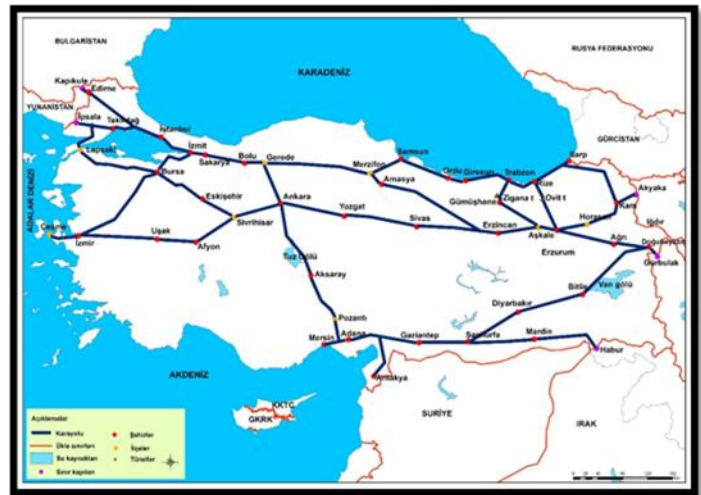

Harita 4. TRACECA ve Zigana-Ovit Tünelleri

Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları ile Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri arasında kişilerin, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımının kolaylaştırılması için iyi bir ulaştırma altyapısı oluşturularak bunun Trans-Avrupa ulaştırma ağlarına eklenmesini sağlamayı amaçlayan, Türkiye'nin hızlı, güvenilir ulaştırma altyapısının oluşturulmasına ve Karadeniz, Asya, Orta Doğu ve Akdeniz bölgeleri ile Avrupa arasında gerekli ulaştırma bağlantılarının sağlanmasına yönelik jeostratejik bir uluslararası ulaşım hattı TEN-T tir. Türkiye TEN-T (Türkiye Trans Avrupa Karayolu Ağı)'nda

Erzurum'u Rize'ye ve Trabzon'u Gümüşhane'ye bağlayacak kısa hatlar Ovit ve Zigana tünelleri olacaktır. Böylece Rize hem Karadeniz kıyısından Artvin, Rize-Trabzon hattı dışında Ovit tüneli ile karayolu vasıtalı Erzurum'a bağlanacaktır. Bu bağlamda Rize- Erzurum hattı ve Trabzon- Gümüşhane hattı TENT-T uluslararası ulaşım ağının iki güzergâhtan Avrupa'ya ulaşımı söz konusu olacaktır.

Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu Karayolu Ağı (ESCAP), Türkiye'yi İran üzerinden Orta Asya ve Avrupa'ya bağlayan koridordur. Bu koridorun ana niteliği uluslararası bağlamli ticaret ve turizmi geliştirmek olup, Türkiye de bir hattı Ağrı Erzurum üzerinden devam ederken bir hattı da Sarp-Trabzon vasıtalı sürmektedir. Bu ulaşım ağına Ovit Tüneli tali yolu eklenerek Rize'yi Erzurum'a bağlamış olacaktır. (Harita 5). Böylece ana amacı Turizm ve ticaret olan bu yol, Ovit Dağı'nı uluslararası turizme açarak jeoekonomik kazançlar sunacaktır.

Harita 5. Türkiye-Asya Yolu ve Ovit-Zigana Tünelleri

Bu özellikleri ile Ovit ve Zigana tünelleri, Karadeniz Havzası'na açılan jeostratejik bir koridordur. Daha önce İran'ın Avrupa'dan ihracatı Doğu Karadeniz'deki limanlar üzerinden yapılmakta idi. Nitekim İran sanayisind epay sahibi Tebriz'in dış pazardaki en yakın limanı Rize limanıdır (Can, 2023). İran'ın uyguladığı yasak nedeniyle bu durum engellenmiştir. Artık, İran-Türkiye üzerinden ihracatı serbest bıraktığı için İran-Karadeniz arasındaki jeoekonomik koridorun en kısa yolu Ovit Tüneli'nden geçecektir.

Karadeniz Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan bir deniz yolu olarak bu deniz yolunun güney ucu Rize limanından Ovit Tüneli'ne, kuzey ucu Kırım üzerinden Don-Volga aksı ile Kafkasya ve Orta Asya'ya erişim yoludur.

Karadeniz Havzası'nın jeoekonomik penceresi Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatıdır. Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan arasında Karadeniz Ekonomik İş Birliği (KEİ) teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilat hem Kafkasya hem de Avrupa ülkelerinden bir kısmını

içermesi nedeniyle bölgesel ekonomik kalkınma ve iş birliğini içermektedir. (Harita 6). Çevre, turizm, enerji akışını hedefleyerek, üye ülkelerin karayolları üzerindeki taşımacılığını kolaylaştırılmasını amaçlayan Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatı Karayolu Ağı (BSEC) na bağlayan en yakın hatlar Ovit ve Zigana'dır. Ovit ve Zigana tünelleri kara ve denizi yakınlaştıran bölgenin jeoekonomik yükünü taşıması açısından KEİ teşkilatının ana parçasıdır.

Harita 6. Türkiye Karadeniz Çevre Karayolu Koridoru ve KEİT Ülkeleri

Doğu Karadeniz Bölge Kalkınma Planı içinde Rize-Ovit tüneli; Rize-İspir-Erzurum-GAP yer almaktadır. Lojistik merkezi (Endüstriyel gelişme Bölgesi), olarak seçilen Rize İyidere, Ovit Tüneli'ne yakın bir konuma sahiptir. Bu anlamda Türkiye-Azerbaycan koridorunun Rize'de yapılacak lojistik merkezinin önemini artıracaktır. Lojistik konusunda iyi bir pozisyonda olan Türkiye için Rize lojistik merkezi Doğu Karadeniz'in çıkış kapısıdır. Asya ve Avrupa'ya uzanan bu lojistik merkezini uluslararası önemli pozisyona ulaştıran kilit nokta Ovit Tünelidir.

Yük taşımacılığının en ucuz yolu olarak denizyolu değerli ulaşım ağları ile birbirlerine bağlanan jeostratejik ve jeoekonomik noktalara yakınlık limanlara önem kazandırabilmektedir. Rize Gürcistan, İran'a coğrafi yakın olma niteliğine sahip GAP'ın Kafkasya'ya, Tuna Nehri ile Avrupa'ya, Avrupa'nın da Tuna vasıtası ile Kafkasya'ya ve Hazar Havzası'na ulaşma aracıdır (Birben, 2013).

Karadeniz'in en derin limanı olarak Rize Limanı Ovit Tüneli vasıtası ile bölgesel ve uluslararası önem kazanabilecek bir liman olacaktır.

Bölge'nin ihracatı üzerinde %74 lük payı olan Rize Limanı (RİPORT), Ovit Tüneliyle beraber hem Rize'nin hem de İran'a kadar uzanan bir hinterlant alanının mühim bir limanı olacaktır. (Ateş, Esmer ve Çiloğlu, 2013).

İran'a varan transit yük Poti ve Batum limanlarından İran'ın Culfa kentine tren yolu bağlantısının olması nedeniyle Gürcistan üzerinden yapılmaktadır. Bu durumda

Ovit Tüneli'nin kullanılması bölgedeki Türk limanlarını ön plana çıkararak Poti ve Batum Limanlarına karşı rekabeti doğuracaktır (Ateş, Esmer ve Çillioğlu, 2013).

Karadeniz'e açılacak iki koridordan diğeri olan Gümüşhane'nin iç bölge bağlantısını Zigana Tüneli ile Trabzon ile sağlaması, Trabzon Limanı'na ulaşım ve iletişim ivmesi kazandıracaktır. Bu minvalde Zigana Tüneli Ovit Tüneli'nin tamamlayıcı ve bağlantı noktalarından biridir.

Lojistik ve ticari açıdan bölgesel bütünlüğü sağlaması açısından Hopa Limanı hem bölgesel ulaşımın bir parçası olarak hem de Rize limanı ve Ovit Tüneli ulaşım ağının tamamlayıcısı olarak önem taşımaktadır. Rize, Trabzon, Hopa Limanlarının arka plana düşmesinde Asya ve Avrupa'ya yönelik lojistik aktivitelerin büyük oranda Romanya-Köstence, Bulgaristan-Varna ve Gürcistan'ın sınırına yakın olan Batum, Poti Limanları üzerinden yapılmasıdır (Tatar, Özer, Kartal, 2019). Bu anlamda Ovit ve Zigana tünelleri stratejik açıdan bu limanlara hak ettiği önemi geri verecektir.

Rize ve Trabzon Limanları üzerinden Ovit ve Zigana tünelleri ile Doğu Karadeniz Bölgesi üzerinden yapılan İran taşımacılığı büyük oranda artacak Batı'nın kaldırdığı İran ekonomik ambargosu sayesinde İran'ın ciddi bir dış ticarete gireceği anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte İran ile bölgemiz üzerinden yapılacak taşımacılığın çok daha artacağını göstermektedir.

Bitmesi beklenen Mardin-Rize otoyolunun tamamlanması ile beraber bu iki kent arasındaki mesafeyi kısaltan en kritik güzergâh Ovit Tüneli olacaktır. Bu güzergâh ulusal olduğu kadar Rize üzerinden Karadeniz, Avrasya ile Mardin üzerinden Ortadoğu'ya, Erzurum üzerinden Kafkasya'ya uzanacak olan uluslararası öneme sahip jeostratejik üçgenin bir parçası haline gelerek Ovit Tüneli'ni ön plana çıkarmaktadır. Mardin-Rize otoyolu, güneydeki illeri Karadeniz'e Ovit aracılığı ile 4-5 saat yaklaştırırken bir taraftan da Türkiye'nin en önemli projelerinden biri olan GAP'ta ürünlerini pazarlama imkânı sunacaktır. Bu noktada en büyük pazar coğrafi yakınlığı ile Rusya Federasyonu olacaktır.

Kafkasya'yı Ortadoğu'ya bağlayacak olan stratejik hatlardan Mardin-Rize otoyolunun düğüm noktası Ovit Tüneli olacak ve bu hat ile Balkanlara, Avrupa'ya, Orta Asya'ya erişimi sağlayacak alternatif doğmuş olacaktır.

Ovit Tüneli İkizdere'den Rize Limanı üzerinden Karadeniz'e açılarak Kafkasya ve Orta Asya'ya, yine Ovit Tüneli İspir-Erzurum üzerinden Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan çift yönlü jeostratejik bir tünel özelliği taşımaktadır.

Türkiye; İran-Turan, Avrupa-Sibirya ve Akdeniz Biyo-coğrafya alanında yer alması nedeniyle jeokültürel Kafkasya Ekolojik Bölgesi, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan topraklarının tamamını içerirken, Rusya, İran ve Türkiye'nin de bir kısmını içermektedir. Doğu Karadeniz'in Karadeniz

dağları ile Çoruh ve Aras Havzaları Türkiye Kafkasya'sı olarak kabul edilmektedir. Kafkasya ekoloji koridorunun bir parçası Doğu Karadeniz dağlarıdır. Bu anlamda Ovit Tüneli bu koridorun bir devamı niteliğini taşır.

Mekan karakterinden doğan ve zamanla bölgesel ve küresel etkileşimler yaratan jeokültür; Siyasi Coğrafya'nın önemli kavramlarındandır. Kafkasya zengin jeokültürünün tarihi dönemlerde coğrafi yakınlığı nedeniyle temaslar ve Anadolu'ya göçler aracılığı ile taşınması söz konusu olmuştur. Ovit Tüneli, jeokültür açısından zengin Kafkasya jeokültüründe tamamlayıcısıdır. Öte yandan transit bir bölge olarak Anadolu'ya Balkanlar üzerinden jeokültürel etkileşimler yaşamıştır. Ovit Tüneli bu kültürel etkileşimin kuzey ucu ile Avrupa'dan, güney ucu ile Kafkasya'dan etkilenmesi söz konusu olmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Jeopolitik, coğrafi alanda etkileşim ile bundan doğan güç mücadelesini ele almaktadır (Defay, 2005). Bu etkileşim araçlarından biri de ulaşımdır. Küresel açıdan ticaretin gelişmesi, ekonomik rekabet artışı, ulusal-uluslararası şirketleri yaygınlaşması, milli gelirin artması ile de kısa zamanda rahat biçimde hedef bölgeye erişim sağlamak, taşımacılığı ve ulaşımı önemli hale getirmiştir (Deniz, 2016).

Ovit ve Zigana tünelleri, coğrafi konumu nedeniyle hem ulusal hem de uluslararası jeopolitik öneme sahip bir ulaşım ağının merkezinde yer almaktadır. Bu tüneller sadece ulaşım ağının bir parçası değil aynı zamanda iletişim ağının da devamıdır. Bu bağlamda Ovit ve Zigana tünelleri, jeoekonomik, jeokültürel aktarım aracı olarak Türkiye'nin hem ulusal hem de uluslararası misyonları arasında yer almalıdır.

Ovit Tüneli'ni Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya bağlanan çift yönlü iletişim hattı olarak görmesi, bu bölgelerle sağlanacak ticari, kültürel ilişkilerde bölgenin kavşak noktası haline gelmesini sağlayacak ve bu bölgelere erişim açısından ulaşım koridorunu jeostratejik açıdan ön plana çıkaracaktır. Zigana Tüneli ise Avrupa'ya açılacak olan bir koridor olarak, İpek Yolu'nun devamı ve dolayısı ile Türkiye için Asya-Avrupa bağlantı noktalarından biridir. Aynı şekilde Ovit Tüneli'nin bir ucunun Avrupa'ya bir ucunun Asya'ya açılan bir koridor niteliği taşıması, bu tüneli hem Kafkasya ve Orta Asya ile hem de Avrupa ile iletişim kurmasını sağlayan iki yönlü jeostratejik merkeze dönüştürmektedir. Nitekim Ovit Tüneli'nin yer aldığı bölge kilit bir nokta olarak hem Türkiye açısından hem uluslararası açıdan jeoekonomik, jeokültürel, stratejik açıdan Türkiye'ye yukarıda bahsi geçen önemli niteliklerinden dolayı büyük kazançlar sağlayacaktır.

Türkiye, Ovit ve Zigana tünellerinin hem kuzey-güney yönlü ulaşım ağlarına hem de doğu-batı yönlü ulaşım ağlarına bağlanacak konumda yer almasını

değerlendirmelidir. Bunun için hem ulusal hem uluslararası öneme sahip, Rize-Mardin gibi stratejik ulaşım ağlarını bir an önce tamamlamalı ve bir taraftan da doğu batı yönlü Avrupa ve Asya'ya kısa yoldan erişmek ulusal ve uluslararası ulaşım ağlarına bu geçidi dâhil etmelidir. Öte yandan Ovit ve Zigana tünellerinin denizle kara bağlantısını sağlaması bu tünele sıradışı anlam kazandırmaktadır. Bu nedenle Türkiye deniz yolu ile Orta Asya, Kafkasya'ya ve Avrupa'ya alternatif yol olarak açılabilme şansını elde etmiştir. Bu bağlamda Ovit ve Zigana tünelleri Türkiye'nin Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'ya dönük jeopolitikalarının önemli bir aracı olmalıdır.

Tünellerin doğal afetler ile kapanması ticari-insan akışındaki aksaklıklara neden olabilir. Zigana ve Ovit tünellerinin kapanması, ulusal açıdan aksaklıklarının yanı sıra bölgesel ve küresel açıdan jeoekonomik ve yolcu ulaşımında da sorunlar yaratacaktır. Bu durum iki tünelin bu ihtiyaçları gidermesi açısından stratejik önemini göstermektedir. Bu bağlamda tünellerin karasal ve denizel havzalarla ulaşım-iletişim-ticari temas noktaları olmaları hasebiyle gereken önem verilmelidir. Ovit Tüneli yılda 15.5.milyon lira tasarruf sağlamaktadır. Bu nedenle zaman-enerji-mesafe ekonomisini sağlayan bu tünelin olası doğal afetle kapanması, ulusal ve uluslararası açıdan olumsuz olarak yansıtacaktır. Öte yandan savunma süreçlerinde de tüneller ve geçitler son derece önem arz etmektedir. Olası bir çatışma veya savunma sırasında geçitler önemli hale gelmektedir. Örneğin Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya arasında ulaşım geçitlerle sağlanır ve askeri savunmalarda ön plana çıkmaktadır. Zigana ve Ovit tünelleride olası bir savunma süreci olması halinde Türkiye için Karadeniz Havzası, Anadolu, Kafkasya ve Avrupa kara havzaları arasında askeri stratejik önem kazanabilir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Elazığ Üniversitesi'nden (Tarih: 4 Eylül 2021, Sayı: 01-23/08-03) alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from the ethics committee of Elazığ University (Date: September 4, 2021, Number: 01-23/08-03).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akbulut, G. (2010). *Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye Demiryolu Ulaşımı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Akengin, H. (2019). *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekan Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ateş, A., Esmer, S. & Çillioğlu, A. (2013). Rize Kalkınmasında Rize Limanının (RİPORT) Rolü. *II. Rize Kalkınma*

- Sempozyumu Çay-Lojistik-Turizm* bildiriler kitabı içinde (ss. 285-292). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi. Maltepe Üniversitesi.
- Aydın, M.M., Çoruh, E., & Kalkan, H. (2020). Farklı Karayolu Tünellerinin Tünel Özellikleri ve Sürücü Davranışları Açısından İrdelenmesi. *El-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi*. 7(3), 1258-1274.
- Ayhan, F. (2023). Kalkınma Planlari Ekseninde Türkiye’de Karayolu Ulaşımında Görülen Gelişmeler (1963 – 2023). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34 (1), 17-34.
- Bekdemir, Ü. & Coşkun, O. (2010). Ulaşım Coğrafyası Açısından Ovit Tüneli. *International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 5/3.
- Birben, H. (2013). Karadeniz Havzasında Lojistik Merkez Olma Yolunda Rize. *II. Rize Kalkınma Sempozyumu Çay-Lojistik-Turizm* bildiriler kitabı içinde (ss. 278-284). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi. Maltepe Üniversitesi.
- Can, M. C. (2023). Halkla İlişkiler Bağlamında Rize’nin Lojistik Merkez Potansiyelinin Swot Analizi İle Değerlendirilmesi. *Social Science Development Journal*. 8(38), 166-177. Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31567/ssd.958>
- Darkot, B. (1958). *Türkiye İktisadi Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2016). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Defay, A. (2005). *Jeopolitik*. Ankara: Dost Yayınevi.
- Deniz, T. (2016). Türkiye’de Ulaşım Sektöründe Yaşanan Değişimler ve Mevcut Durum. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(36), 135-156. <https://doi.org/10.17295/dcd.79471>
- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik*. İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı.
- Ovalı S. (2015). TRACECA Projesi ve Türkiye. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (1). <https://doi.org/10.18092/ijeas.54016>.
- Santos, G., Behrendt, H. & Teytelboym, A. (2010). Bölüm II: Sürdürülebilir Karayolu Taşımacılığına Yönelik *Politika Araçları*. *Ulaştırma Ekonomisinde Araştırma*, 28(1). 46-91.
- Tatar, V., Özer, B. & Kartal, A. (2019). Deniz Taşımacılığı ve Limanların Ekonomik Etkileri: Hopa Limanı Analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(5), 138-150.
- Temelli, F. (2016). Trabzon Limanı’nın Genel Konumu, Özellikleri ve Ticaretteki Önemi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 55-78.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2012). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*. Çantay Kitabevi.
- Yılmaz, F, Gürbüz, G. & Toy, S. (2013). *KUDAKA (Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı) Erzurum Yüksek Hızlı Tren Raporu*.

İnternet Kaynakları

- <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-turkiyenin-yeni-kis-turizm-merkezi-ocak-ayinda-hizmete-aciliyor-41405383>.
- <https://www.yenisafak.com/yerel/ovit-tuneli-acilmasi-ile-rize-limani-aktif-hale-gelecek-320818>
- <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/rize/rizeport-ovit-tuneli-ne-hazir-11298514>.
- <https://www.haberler.com/rize-de-lojistik-merkezi-projesinde-sondaj-13804427-haberi/>
- <https://www.dunya.com/gundem/rize-mardin-otoyolu-bir-an-once-bitirilmeli-haberi-128148>.
- <http://www.olay53.com/haber/rize-mardin-arasi-kisalacak-19062.htm>.
- https://www.wwf.org.tr/ne_yapiyoruz/doga_koruma/doal_alanlar/kafkasyaekolojikkoridoru/
- Aşık, M. (2023). <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/yeni-zigana-tuneli-acilis-icin-gun-sayiyor>. (Erişim Tarihi:10.05.2023).
- Zigana Tüneli açıldı mı? (2023). <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2023/05/03/zigana-tuneli-acildi-mi-yeni-zigana-tuneli-nerede-kac-km-guzergahi-nasil?> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- Yakut, E. (2023). Yeni Zigana Tüneli ve Gümüşhane Turizmi. <https://www.haber29.com/makale/yeni-zigana-tuneli-ve-gumushane-turizmi-73>.(Erişim Tarihi:10.05.2023).
- DHA. (2023). Bakan Karaismailoğlu: Zigana Tüneli ile yıllık 272 milyon TL tasarruf sağlayacağız. <https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-karaismailoglu-zigana-tuneli-ile-yillik-272-milyon-tl-tasarruf-saglayacagi> (Erişim Tarihi:10.05.2023).